

Czeczzenia

Ramzana Kadyrowa

Czeczenia

Ramzana Kadyrowa

Ilja Jaszyn

Krosno 2017

Recenzent:

dr hab. Aleksander Wawrzyńczak

Tytuł oryginału:

Угроза национальной безопасности. Независимый экспертный доклад.

Data i miejsce publikacji:

23.02.2016, Moskwa

Opracowanie tekstu, wprowadzenie i przypisy:

Bartosz Gołqbek

Redakcja techniczna i korekta:

Joanna Kułakowska-Lis

Projekt okładki:

Jacek Wnuk

Zdjęcie na okładce

Michał Milczarek

Skład komputerowy:

Piotr Kuliga

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigonia w Krośnie

Przekład:

Aleksandra Bqk (Rozdział I i VII), Natalia Bożek (Rozdział II i VIII), Bartosz Gołqbek (Wstęp i Rozdział IX), Zuzanna Krajnik (Rozdział IV), Agnieszka Szelc (Rozdział V), Katarzyna Wesołowska (Rozdział III i VI)

Raport został przełożony *pro bono*, w ramach zajęć z tłumaczeń specjalistycznych dla III roku w grupie rosyjskiej, na specjalności dwujęzyczne studia dla tłumaczy w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej imienia Stanisława Pigonia w Krośnie.

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie

ISBN 978-83-64457-34-0

SPIS TREŚCI

Przedmowa.....	9
Kaukaz i Rosja.....	15
Pełnym głosem o Czeczenii	24
Droga do stabilizacji	40
Ilja Jaszyn.....	45
RAPORT	
Wstęp	53
Rozdział I	
Od pucybuta do milionera.....	57
1.1. Czystki etniczne.....	57
1.2. Pierwsza wojna czeczeńska	59
1.3. Przejście na stronę Federacji.....	60
1.4. Zabójstwo Achmata Kadyrowa	61
1.5. Walka o władzę w Czeczenii	62
Rozdział II	
Chanat Czeczeński	67
2.1. Reżim rządów osobistych.....	67
2.2. Zbrojne podziemie.....	71
2.3. Kadyrow i islam.....	72
2.4. Kult Ramzana	74
2.5. Bohater i akademik.....	76
Rozdział III	
„Udowodnij, że nie Allah!”	79
3.1. Dość karmienia Kadyrowa.....	79
3.2. Fundusz Achmata Kadyrowa.....	81
3.3. Życie w luksusie.....	83
Rozdział IV	
Prywatna armia	87
4.1. Bojowa piechota	87

4.2. Gotowość bojowa	88
4.3. Bandyty	91
Rozdział V	
Przyjaciele Kadyrowa.....	95
5.1. Rodzinne więzi	95
5.2. Biznesmeni i zabójcy	96
5.3. Politycy i oprawcy	99
5.4. obrońcy praw człowieka i terroryści	102
5.5. Moskiewscy patroni.....	103
Rozdział VI	
Wrogowie Kadyrowa.....	109
6.1. Zabójstwo braci Jamadajewów.....	109
6.2. Morderstwo Anny Politkowskiej	112
6.3. Zabójstwo Borysa Niemcowa.....	114
Rozdział VII	
Zagrożenie bezpieczeństwa narodowego	117
7.1. Suwerenność cudzym kosztem	117
7.2. „Rozkaz – strzelać bez ostrzeżenia!”	119
7.3. Gwarantowana bezkarność.....	121
Rozdział VIII	
Międzynarodowy terroryzm.....	125
8.1. Zaopatrzenie dla ISIS	125
8.2. Czeczeński ślad w Bostonie	127
8.3. „Wszyscy jesteśmy braćmi Kouachi”	129
Rozdział IX	
Pytania bez odpowiedzi.....	131
9.1. „Jak mężczyzna z mężczyzną”	131
9.2. Milczenie jest złotem.....	132
9.3. 20 pytań	134
Przypisy autorskie.....	137
Wybrana bibliografia na temat relacji rosyjsko-czeczeńskich	151
Materiały w języku rosyjskim	155
Indeks nazwisk.....	159

PRZEDMOWA

Mimo niemal nieograniczonego dostępu do różnorodnych źródeł informacji, polska opinia publiczna wydaje się wciąż nie posiadać wystarczającej wiedzy na temat intelektualnej działalności współczesnej rosyjskiej opozycji. Wątle skojarzenia polegające na telewizyjnych migawkach z moskiewskich demonstracji, powielane w mediach nużące tezy o organizacyjnej słabości przeciwników Władimira Putina odbierają możliwość rzeczowej analizy działalności rosyjskiej opozycji, która przecież kiedyś może zająć miejsce władzy. Wiedzeni tą intuicją, a także skłonieni nagromadzeniem znacznej ilości istotnych wątków, które w naszej ocenie wymagają prezentacji także w Polsce, podjęliśmy się przekładu z języka rosyjskiego na język polski raportu zatytułowanego *Zagrożenie bezpieczeństwa narodowego*, na temat sytuacji współczesnej Czeczenii, autorstwa rosyjskiego opozycjonisty młodego pokolenia, Ilji Jaszyna. Niezgoda na rządy Władimira Putina, a także strach przed zagrożeniem płynącym ze strony przywódcy Czeczenii, Ramzana Kadyrowa, stały się głównymi przesłankami do opracowania i wydania w Rosji tej publikacji. Dzięki internetowi i otwartemu do niej dostępowi ukazała się ona jednocześnie na całym świecie. W roku 2017 mija już dziesięć lat, odkąd Ramzan Kadyrow niepodzielnie rządzi Czeczenią, wcześniej jako prezydent, a teraz szef i przywódca¹.

Ilja Jaszyn to były współpracownik zamordowanego w lutym 2015 roku innego opozycyjnego polityka współczesnej Rosji, Borysa Niemcowa². Prezentowany tu tekst został ogłoszony 23 lutego 2016 roku na specjalnej konferencji

---

¹ W języku rosyjskim wykorzystywane jest tu słowo *глава*, oznaczająca osobę pełniącą funkcje zarządcze.

Przypisy dolne pochodzą od redakcji (opr. Bartosz Gołąbek). W tekście zachowano oryginalny zapis i układ przypisów odautorskich (odsyłacze w nawiasach kwadratowych), złożonych jako przypisy końcowe.

² Więcej na jego temat patrz rozdział *Ilja Jaszyn*.

prasowej³ w Moskwie, w rocznicę stalinowskiej akcji deportacyjnej skierowanej przeciwko Czeczenom i Inguszom, znanej pod kryptonimem „Czczewica”. Głównym wątkiem opublikowanego dokumentu jest krytyka sposobu sprawowania władzy przez aktualnego czeczeńskiego przywódcę, Ramzana Kadyrowa. Wszystko to, co zostało w tym tekście opisane przez młodego dysydenta, jest jednocześnie surową krytyką działalności rosyjskiego prezydenta Władimira Putina. Raport to nie tyle oskarżycielski dokument polityczny, co obfity w detale esej o walorach dziennikarskiego dochodzenia, materiał, niepozbawiony subiektywnych sądów autora na temat osobowości i działalności Ramzana Kadyrowa, współczesnej Rosji i Czeczenii, a także rosyjskiego prezydenta i jego otoczenia. Nade wszystko jest to symboliczne współczesne podsumowanie trudnej, obciążonej wieloma ranami relacji rosyjskiego państwa ze światem Kaukazu. Dla nas także powinien być przyczynkiem do opisu stanu i możliwości współczesnej antyputinowskiej opozycji.

Właściwy tekst eksperckiego raportu, zatytułowanego w oryginale *Узпоза национальной безопасности*, został tu poprzedzony wprowadzeniem, które ma na celu przybliżenie polskiemu czytelnikowi kontekstu relacji rosyjsko-czeczeńskich na przestrzeni stuleci, ze szczególnym uwzględnieniem epoki już powszechnie określanej jako „putinowska”. Od przejścia przywództwa w państwie przez byłego pułkownika KGB, następnie szefa Federalnej Służby Bezpieczeństwa, a wreszcie ostatniego premiera prezydentury Borysa Jelcyna, dynamika wydarzeń związanych z obecnością Rosji na Kaukazie, a w szczególności w najistotniejszym niemal od zawsze jego zapalnym punkcie – Czeczenii – nabrała nowej jakości. Stare, sprawdzone jeszcze w wieku XIX metody sprawowania kontroli Moskwy nad górzystym Kaukazem są od tego cza-

---

³ Raport w jego elektronicznej wersji został opublikowany jeszcze przed oficjalnym wystąpieniem Jaszyna. Uczynił to sam Ramzan Kadyrow, który pozyskał go po przedwczesnym omyłkowym udostępnieniu przez współpracowników Jaszyna. Elektroniczny dokument Kadyrow zamieścił w serwisach społecznościowych Facebook, Vkontakte, oraz Instagram (konto kadyrov_95). Podczas oficjalnej konferencji prasowej w siedzibie partii Parnas w Moskwie Ilja Jaszyn powiedział, iż jest wdzięczny przywódcy Czeczenii za publikację raportu, albowiem w ten sposób rozstrzygnął on problem rozpowszechnienia go pośród społeczności czeczeńskiej, do której autor i jego współpracownicy nie mieli tak szerokiego dostępu. Dzięki Ramzanowi raport dotrze do każdego czeczeńskiego domu – oświadczył na konferencji Jaszyn. Konferencja polityka zorganizowana została 23 lutego (w Rosji jest to święto państwowe, Dzień Obrońcy Ojczyzny) po wcześniejszych zakładaniach wynikających z informacji o podłożonym w miejscu konferencji ładunku wybuchowym, pod silną ochroną służb policyjnych.

su przywracane i wdrażane do kremłowskiego politycznego repertuaru w nowy, twórczy sposób. Po gorącej fazie drugiej wojny czeczeńskiej przyszedł czas na tak zwaną putinowską stabilizację, lub, jak wolą niektórzy, „putinizację Czeczenii”. Stosunkowo niedługi czas po wyhamowaniu właściwej „operacji antyterrorystycznej” w Czeczenii, stabilizację zaczęły rozrywać zamachy terrorystyczne o niespotykanej dotąd w dziejach Rosji randze i medialnym zasięgu. Ceną za spokój w Moskwie stała się polityczna korupcja w Czeczenii. W znacznej mierze to właśnie ona jest osią tekstu Ilji Jaszyna.

Impulsem do zestawienia i skonfrontowania w jednym dokumencie licznych faktów, mniej i bardziej wiarygodnych informacji, plotek, a czasem nawet niesprawdzonych doniesień na temat życia i działalności przywódcy Czeczenii, był bulwersujący mord na przyjacielu i mentorze Ilji Jaszyna. Zabójstwo Borysa Niemcowa miało miejsce 27 lutego 2015 roku na Wielkim Moskwowieckim moście, nieopodal murów moskiewskiego Kremla. Nici prokuratorskiego śledztwa zahaczyły w tej sprawie o tak zwany „wątek czeczeński”, a brak zaufania do śledczych zmotywował Jaszyna do poprowadzenia indywidualnego dochodzenia, które zaowocowało właśnie raportem na temat Ramzana Kadyrowa⁴. Informacje, będące kanwą tego ważnego tekstu, pochodzące przede wszystkim z odnotowanych rzetelnie w przypisach otwartych źródeł internetowych, są jednocześnie paradoksalnie jego niewątpliwą słabością. W autorytarnym państwie, a szczególnie w rządzonym przez Kadyrowa w sposób autonomiczny państewku wewnątrz Rosji, nie można niestety liczyć na innego rodzaju wiarygodne i bezstronne źródła informacji⁵. Dziś przepływ wiedzy w tej sprawie odbywa się wyłącznie dzięki wolności elektronicznych mediów z Zachodu i internetowi.

Warto jednak podkreślić, że bezpośrednio po upublicznieniu treści raportu, oprócz zdawkowej i dość nerwowej krytyki polegającej na określeniu pracy Jaszyna na „stkiem internetowych plotek”, nie zostały podjęte żadne oficjalne kroki prawne

---

⁴ 13 lipca 2017 roku Moskiewski Wojskowy Sąd Okręgowy w oparciu o werdykt ławy przysięgłych skazał Zaura Dadajewa jako zabójcę Borysa Niemcowa na 20 lat pozbawienia wolności, jego współnika Anzora Gubaszewa na 19 lat, Szadida Gubaszewa na 16 lat, Temirlana Eskerchanowa na 14 lat pozbawienia wolności, a Chamzata Bachajewa na 11 lat pozbawienia wolności w kolonii karnej o zaostrozonym rygorze. Według śledczych, prawdopodobnym zleceniodawcą zabójstwa był poszukiwany międzynarodowym listem gończym Rusłan Muchudinow, który miał zaoferować skazanym za realizację zabójstwa 15 milionów rubli.

⁵ Tę tezę potwierdzają liczne teksty zagranicznych reporterów pracujących w Rosji, próbujących w swych publikacjach objaśnić specyfikę rosyjskiej państwowości i jej istotę. Wiele z tych prac ukazało się już w przekładach na język polski (patrz załączona na końcu wybrana bibliografia).

wobec autora. Jeszcze wcześniej zaś, przed publikacją raportu, przywódca Czeczenii określił Ilję Jaszyna mianem „zabawnego kolesia”⁶. Jak widać, nie było tu miejsca na merytoryczny spór prawnych argumentów, zważywszy, że wiele treści, które zawarł w swej analizie Ilja Jaszyn pochodziło bezpośrednio od samego Ramzana Kadyrowa. Niektóre informacje czerpane były z wpisów z jego niezwykle popularnych kont na portalach społecznościowych, nierzadko pochodziły również z jego najbliższego otoczenia, a nawet z oficjalnych państwowych źródeł.

Raport *Zagrożenie bezpieczeństwa narodowego* to gorzki polityczny dokument, który należy traktować jako jedno ze świadectw epoki, w pewnym sensie podsumowujące czasy putinizmu. Jeśli nawet odrzucilibyśmy szczerą intencję Jaszyna i sensowność jego intuicji, a przyjęli ten tekst jako element walki politycznej, to wciąż mierzymy się z wiedzą na temat atmosfery panującej w tym czasie w Rosji oraz na jej kaukaskich obrzeżach.

Tekst Jaszyna jest nie tylko przenikliwie opowiedzianą historią o Ramzanie Kadyrowie, od którego, jak się wydaje, zależy dziś los Czeczenii i jej obywateli, ale też i opowieścią o głębi uwikłania Rosji Władimira Putina w kaukaskie patologie. Praca Ilji Jaszyna ma również swoje zakorzenienie we wcześniejszej działalności Borysa Niemcowa, którego śmierć przerwała przecież gromadzenie materiałów do innego raportu pt. *Putin wojna*, poświęconego zaangażowaniu Rosji, w tym także czeczeńskich oddziałów Ramzana Kadyrowa, w wojnie na wschodzie Ukrainy w 2014 roku⁷. Ilja Jaszyn nie ukrywał, że pomysł na format „raportu” należy do Borysa Niemcowa, a on sam jest jedynie lojalnym kontynuatorem dzieła swego politycznego mentora. Idea ta sięga jeszcze 2008 roku, kiedy po pierwszych dwóch kadencjach prezydentury Władimira Putina dawny wicepremier i gubernator z czasów prezydentury Borysa Jelcyna opublikował, jak się dziś wydaje, z pewną nadzieją na zakończenie rządów Putina tekst zatytułowany *Putin. Podsumowanie (Итым. Имозу)*⁸.

⁶ Wpis z 30 grudnia 2015 roku w serwisie Instagram przy fotografii Borysa Niemcowa z Ilją Jaszynem, na koncie *kavkaz_pravda* wprowadzony przez *kadyrov_95* (konto Ramzana Kadyrowa); *смешной он чувак* – choć nie ma co do tego pełnej jasności, to Kadyrow nie dementował tej interpretacji i w rosyjskich mediach przyjęto, że słowa te dotyczą I. Jaszyna.

⁷ Prace nad publikacją tego bulwersującego raportu, którego ideę wzmocniło skrytobójcze morderstwo polityka, zostały sfinalizowane przez współpracowników Niemcowa, w tym Ilję Jaszyna. Tekst został upubliczniony w maju 2015 roku między innymi na stronie internetowej, gdzie zamieszczone są wszystkie raporty wywodzące się ze środowiska Borysa Niemcowa – www.putin-itogi.ru.

⁸ Raport ten powstał we współpracy z Władimirem Miłowem. W 2010 roku, w związ-

Tekst raportu Jaszyna opublikowany został z przy wsparciu demokratycznej i pozaparlamentarnej antyreżimowej partii „Parnas” i „Fundacji Borysa Niemcowa”. Oryginalny dokument opatrzone bogatą szatą graficzną, licznymi odniesieniami do źródeł internetowych i komentarzami przy odpowiednich materiałach fotograficznych, pochodzących najczęściej z zasobów komercyjnych agencji informacyjnych. To bardzo starannie i edytorsko nowoczesnie opracowana treść. Prawnego wsparcia w kwestii publikacji raportu w Rosji udzielił jego autorowi adwokat Wadim Prochorow.

Lektura raportu Jaszyna może przywoływać z pamięci pisma radzieckich i rosyjskich dysydentów, których jedyną bronią, mogącą naruszyć spokój totalitarnego sowieckiego państwa, było częstokroć właśnie publiczne wystąpienie z samodzielnie ogłoszonym wystąpieniem, zawierającym jednoznaczne stanowisko niezgody wobec obowiązującego *status quo*. To oczywiście tradycja starsza niż sam ZSRR, sięgająca dawnych epok, choćby cara Iwana IV Groźnego i jego niezwyklej korespondencji z Andriejem Kurbskim.

W czasach radzieckich, tak jak dziś w przypadku czarnego PR wobec Jaszyna⁹ (to kolejne podobieństwo), autorów tych tekstów przedstawiano jako niepewne, szkodliwe społecznie postaci, czy nawet jako zdrajców. Oskarżano ich, bez wiarygodnych dowodów, o pobieranie za antypaństwową działalność dolarowej gaży od wrogiego Departamentu Stanu USA.

Równie mocno jak w czasach sowieckich brzmiał ich niewysłuchany głos w sprawie pierwszej wojny czeczeńskiej w roku 1994. Mimo to, najpewniej tak jak oni wówczas, Ilja Jaszyn ufa, że to właśnie słowo może być najpotężniejszym narzędziem politycznego nacisku. Rzecz jasna należy pamiętać, że – inaczej niż w czasach sowieckich – jego raport został bez ograniczeń, swobodnie upubliczniony i bądź co bądź znakomicie rozpowszechniony w postaci pliku elektronicznego oraz wydane na dobrym papierze barwnego folderu.

Ofiarowany polskim czytelnikom przekład, obok merytorycznego wprowadzenia, zaopatrzone został w indeks osób oraz bibliografię, która powinna sprzyjać badaniom

---

ku z tym, że Władimir Putin, piastując funkcję premiera, utrwalił swą pozycję w państwie, został uzupełniony o kolejną część analizy.

⁹ W rosyjskich mediach elektronicznych pojawiły się w tym kontekście napastliwe wobec Ilji Jaszyna materiały. Jeden z nich, w którym jest on określany jako podejrzana osoba i przestępca szkolony swego czasu w antyrosyjskich środowiskach Ukrainy, wyemitował czeczeński kanał rządowy „Grozny TV”. Interesującym jest tu także fakt, iż komentatorzy zaproszeni do tego materiału (m. in. Nikołaj Starikow z ruchu „Antymajdan”) oskarżają Jaszyna o kampanię polityczną „prowadzoną na trumnie” jego zamordowanego mentora.

szeroko rozumianych spraw kaukaskich oraz zagadnień dotyczących współczesnej Rosji. Taki sam cel przyświeca przypisom dolnym, które mają charakter wyjaśniający i uzupełniający. Naszą pracę pragniemy nade wszystko skierować do specjalistów, studentów, dziennikarzy oraz środowisk opiniotwórczych zaangażowanych w kwestie poznania współczesnej Rosji.

BARTOSZ GOŁĄBEK

Listopad 2017

KAUKAZ I ROSJA

Początki relacji rosyjsko-kaukaskich należy wiązać z gospodarczymi ambicjami i potrzebami rosnącej w siłę od połowy wieku XV Rusi Moskiewskiej. Już po zdobyciu chanatów Kazańskiego i Astrachańskiego, w połowie XVI stulecia w epoce Iwana IV Groźnego, przed Rosją otworzyły się nowe, nieznane i niewykorzystane dotąd korytarze handlowe. To gospodarka bowiem była najczęściej pragmatycznym uzasadnieniem odległych podbojów i zabiegów kolonizacyjnych tego państwa. Najważniejszym z transferowych korytarzy dóbr był jedwabny szlak, którego trasa przebiegała znacznie poniżej terenów, leżących w jurysdykcji moskiewskiego księcia i jego przybocznych namiestników. Ten problem starał się rozwiązać na korzyść rodzącego się nowoczesnego rosyjskiego państwa car Piotr I Romanow. Południowa wyprawa Piotra Wielkiego zaprowadziła go, wraz z silną misją wojenną, aż do dagestańskiego Derbentu, a potem dalej, do azerskiego Baku. Po tych ważnych dla rosyjskiej kaukaskiej geopolityki momentach przyszedł czas na objęcie protektoratem Wschodniej Gruzji, co z kolei nastąpiło za panowania Katarzyny Wielkiej. Na mocy traktatu georgijewskiego w 1785 roku Rosja objęła swym politycznym nadzorem wschodnią Gruzję, czyniąc ją, na wyraźną prośbę gruzińskiego króla, swoim zakaukaskim satelitą. Wielu autorów opisujących te tereny podkreśla, iż Kaukaz jest niezwykle skomplikowanym etnicznie obszarem, gdzie sytuację utrudnia specyfika obyczajowości powiązanych klanowo i rodzinnie tubylców, a przy tym odizolowanych od siebie wzajemnie poprzez szczególne ukształtowanie terenu. Pasma najwyższych szczytów Kaukazu znacznie przekracza poziom pięciu tysięcy metrów. Potężne wzniesienia, takie jak Kazbek, Elbrus, Szachra, Dychtau stanowią naturalną granicę, która oddziela kaukaską groblę między morzami Kaspijskim i Czarnym od kontynentalnego zasięgu Moskwy. Miejsce

Czeczenii – Iczkerii w tych relacjach od zawsze było szczególne. Ta trudnodostępna, w przeważającej większości wysokogórska kraina zamieszkiwana przez lud o niezwykłej samoświadomości, miała cechy specyficznej granicy między dwiema kulturami – reprezentowaną przez Ruś Moskiewską kulturą europejską oraz wyrażaną w obyczajowości Kaukazu kulturą gór pogranicza – zrodzoną między Azją a Europą. Ofensywna geopolityczna gra, którą prowadziła Moskwa w pełni świadomie od połowy XVI wieku, zrealizowała się między innymi poprzez podbój dwóch chanatów Kazańskiego oraz Astrachańskiego. Te dwa przyczółki, po raz pierwszy świadomie zdobyte i utrzymywane pod kontrolą Moskwy tereny innowiercze, uczyniły ludy Kaukazu bliższymi Rusi niż kiedykolwiek dotąd. Przypieczętowaniem tymczasowego sojuszu części regionu przedkaukaskiego z Moskwą było małżeństwo Iwana IV z kabardyńską księżniczką Kuczenej. Ich ślub odbył się w 1561 roku i towarzyszyły mu liczne militarne inicjatywy cara, jeszcze silniej wiążące region, z którego wywodziła się panna młoda, z Moskwą. Badacze dziejów Rusi są zdania, że małżeństwo to sprzyjało dyplomatycznym projektom Cesarstwa Moskiewskiego, które, za pośrednictwem swej kaukaskiej żony, car kierował na Wschód. Wszystko wskazuje na to, że wyobrażenie carowej-dyplomatkii na dobre zadomowiło się wśród Rosjan, zwłaszcza w ramach refleksji o duchu imperialnej tradycji. Dla uczczenia tej nietuzinkowej postaci w stolicy Kabardo-Bałkarii, Nalczyku, w 1957 roku z okazji 400-lecia połączenia Moskwy i Kabardy ufundowano Marii Temriukowej pomnik ze znamienym napisem na postumencie: „Na wieki z Rosją”.

Idea wchłaniania Kaukazu przez Moskwę rozwijała się także przez kolejne dziesięciolecia, kiedy to Ruś Moskiewska coraz głębiej wchodziła w konflikt interesów z Turcją i Persją. Świadczą o tym liczne zarchiwizowane – i mimo wielkiego pożaru Moskwy w 1812 roku – zachowane dokumenty z prikazu poselskiego. W 1567 roku założona zostaje twierdza Terek, której głównym zadaniem miało być symboliczne oznaczenie moskiewskiego terytorium względem dwóch napierających na Kaukaz mocarstw – Turcji i Persji. Szczególnie wiele dokumentów świadczących o relacjach Moskwy z Północnym Kaukazem pojawia się w wieku XVII, głównie w języku rosyjskim, albowiem na tym etapie rozwoju cywilizacji wiele etnosów Kaukazu nie posiadało jeszcze swojego pisma. Etonimy „Czeczeni” i „Ingusze” pojawiają się dopiero pod koniec XVII wieku, a wcześniej Moskwa rozpoznawała

w wysokich górach jedynie poszczególne teipy¹. Moskiewskie relacje z grupami tubylczymi długi czas nosiły typowy pograniczny charakter, co sprzyjało kulturze wymiany i wzajemnej obserwacji przez obie strony, najczęściej w ramach kontaktów handlowych. Znaczna część tych związków musiała uwzględniać obopólne interesy utrzymania stabilności w regionie. Daleko idące spostrzeżenia w tej kwestii poczynił książę Bekowicz-Czerkasski, który, będąc na służbie u cara Piotra I w 1714 roku w specjalnym raporcie wskazywał, iż jedynym sposobem związania ludów z Północnego Kaukazu z Rosją jest wypłacanie rocznych pensji i ślanie darów², co – analizując ze współczesnego punktu widzenia – mogło nosić i wówczas charakter swoistej politycznej, czy precyzyjniej – geopolitycznej korupcji.

Szczególnie gorącą fazą relacji nowożytnej Rosji z narodami kaukaskimi był koniec wieku XVIII. Napięcie związane z konkurencją mocarstw w regionie spowodowało, iż kontakty z Rosją przekroczyły graniczny poziom akceptacji i dobrej woli po stronie górali, przyjmując cechy otwartego konfliktu. Wiodącym elementem w zaostrzeniu relacji na Kaukazie, przede wszystkim w środowisku czeczeńskim, było zwłaszcza wzmocnienie kolonialnej polityki imperium rosyjskiego. Specjaliści ostrożnie odnoszą się w tej kwestii do rozprzestrzenienia się islamu na tym obszarze, którego oddziaływanie mogłoby, jak chciało wielu, stać się motorem agresji wobec Rosjan. Racjonalnie rzecz biorąc, znawcy dziejów Czeczenii przyjmują jednak, iż pogląd ten był dość niesprawiedliwie wykorzystywany (i co gorsza jeszcze nie raz będzie) w propagandowej wojnie przeciwko muzułmańskiemu Kaukazowi. Niesprawiedliwość tych sądów można uzasadnić między innymi faktem, iż na terenie ówczesnego imperium nie brakowało przedstawicieli religii mahometańskiej, którzy potrafili dość dobrze asymilować się z na wskroś europejskim państwem Romanowów. Po drugie, należy pamiętać, że najsilniejszy sprzeciw wobec obecności Rosji na Kaukazie wywołany był między innymi coraz bardziej agresywną obecnością carskiej armii, ale także, co ważne, kwestiami socjalnego kryzysu w regionie, który zaostrzył się pod koniec XVIII wieku. Kryzys ten nie miał bezpośredniego związku z rosyjskim ekspansjonizmem, a raczej z ogólną sytuacją regionu.

¹ Patrz więcej: Русско – чеченские отношения. Вторая половина XVI-XVII в. Сборник документов, red. В. Свиткова, „Восточная литература” РАН, Москва 1997, s. 8.

² Cyt. za: M. Khodarkovsky, *Na granicach Rosji. Budowanie imperium na stepie 1500–1800*, PIW, Warszawa 2009, s. 77.

Wszystkie te elementy, a obok nich generowanie stereotypowego obrazu kaukaskiego, nieracjonalnego i podszytego religijnym fanatyzmem buntu personifikował religijnie motywowany imam – Szejk Mansur. Antyrosyjskie powstanie, które wybuchło pod jego przywództwem w 1785 roku było w dużej mierze także buntem przeciwko miejscowej arystokracji, z którą pozytywne relacje próbowali nawiązywać przybywający do regionu administratorzy z Rosji. Dynamika działań kaukaskiego przywódcy, jego zdecydowane militarne inicjatywy, prowadzące początkowo do błyskotliwych zwycięstw, jak choćby 6 lipca 1785 roku rozbicie carskiej ekspedycji liczącej blisko trzystu żołnierzy i wzięcie do niewoli oficerów, w tym między innymi przyszłego bohatera wojny ojczyźnianej 1812 roku, rosyjskiego generała gruzińskiego pochodzenia Piotra Bagrationa, otworzyły najbardziej krwawe pasmo konfliktu między imperium a Kaukazem. Mansur po kilku latach polowania na niego trafił ostatecznie do więzienia w twierdzy w Szlisselburgu, ale mimo to nie było już odwrotu od nieludzkiej, długotrwałej i krwawej wojny Rosji o Kaukaz, w tym Czeczenię. W wielu wymiarach będzie to spór nie tyle o charakterze kolonialnego podboju, ile właściwie prestiżowego konfliktu cywilizacji, w którym wystąpią lubujący się w swej gospodarczej i obyczajowej wolności kaukascy górale, walczący przeciwko narzucanemu z zewnątrz carskiemu porządkowi potężnej Rosji. Tej ostatniej od czasu do czasu będzie się udawało rozbić kaukaski monolit poprzez działania imperium pozytywnego – oświatę, gospodarcze koncesje, ochronę przed sąsiednimi wrogimi mocarstwami. Nie na długo jednak.

Kolejną sekwencją konfliktu na czeczeńskim terytorium była tak zwana wojna kaukaska, która, trwając w zasadzie niemal całe XIX stulecie, po raz kolejny poruszyła dumę miejscowej ludności, dała przestrzeń dla nowego lidera buntu, którym stał się Imam Szamil, aby wreszcie zaowocować kolejną falą niechęci, agresji wobec najeźdźcy, bo taki właśnie obraz Rosjan wytworzy się w powszechnej świadomości Czeczenów, części Inguszy i Dagestańczyków. Określenie „wojna kaukaska”, opisujące pasmo walk, terytorialnych pretensji i ekspansji rosyjskiej na tym obszarze, nie bez powodu przez historyczną publicystykę przyjmowane jest z pewnym zastrzeżeniem. Faktycznie w trakcie tego konfliktu występowało wiele cech wojny klasycznej, ale także elementy znane nam raczej ze współczesnych wojen hybrydowych. Nie istniała bowiem wówczas wyraźna linia frontu, brak było generalnych, decydujących o losie wojny

bitew, które mogły przechylić szalę zwycięstwa na jedną ze stron, wojska rosyjskie nie zawsze wiedziały, z kim dokładnie walczą, gdzie jest sojusznik, a gdzie wróg, a sami górale walczyli także między sobą³.

Zintensyfikowane wojną kontakty między Rosją i kulturą ludów Kaukazu sprawiły, że ich wizerunek w Rosji z biegiem lat się modyfikował. Działo się to również w obliczu postępujących zmian społecznych w regionie, polegających na pogłębiającym się rozwarstwieniu majątkowym górali, a także coraz szerszej różnorodności etnicznej mieszkańców tego obszaru, zasilanego rosyjsko-kozacką kolonizacją. Kaukaz XIX wieku w szczególny sposób utrwalił rosyjscy pisarze, którzy, tak jak Aleksander Puszkina, Michaił Lermontow, czy Lew Tołstoj, odbywali tam wojskową służbę. W swych literackich refleksjach rosyjscy mistrzowie pióra dostrzegali zarówno wojenny kunszt i okrucieństwo Czeczenów, jak też ich dumę i wytrwałość w dążeniu do obrony swojej narodowej tożsamości i wolności.

Abdurachman Awtorchanow, sowiecki emigrant, historyk i sowietolog narodowości czeczeńskiej, autor prac poświęconych represjom skierowanym przeciwko Czeczenom w XX wieku, mówił o rosyjskich pisarzach z uznaniem, choć w innym miejscu podkreślał, że także za sprawą tej wielkiej literatury rosyjskie matki straszły Czeczenami swoje dzieci⁴.

Po przewrocie październikowym 1917 roku Północny Kaukaz przez niedługi czas zaczerpnął wolności. Wspólnotę polityczną podtrzymywał I Północno-Kaukaski Kongres, który próbował zorganizować spójną władzę, między innymi na obszarze Czeczenii i Inguszetii. Pierwsze uderzenie na Kaukaz po 1917 roku przyszło jednak nie ze strony bolszewików, ale ze strony „białego” generała Antona Denikina, który próbował zorganizować część Armii Ochotniczej w oparciu o struktury kozackie rozproszone na Kaukazie. Działania Denikina były jednak kolejną odsłoną agresywnej polityki kolonizacyjnej Rosjan wobec tego regionu, choć tym razem zadecydowała potrzeba uzupełnień w armii. Po wypchnięciu białych na Kaukazie zapanowali bolszewicy.

³ Zob. *Россия и Чечня поиски выхода*, red. Я. Гордин, Издательство Журнала Звезда, СПб 2003, s. 219

⁴ Te negatywne emocje wspaniale oddaje fragment *Kozackiej kołysanki* Michaiła Lermontowa opublikowanej w 1840 roku, w której przedstawiony jest obraz złego Czeczena złowrogo czającego się z kindżalem w rękę u brzegu Tereku. (А. Авторханов, *Мемуары*, Посев, Frankfurt/Main 1983).

Nowa sowiecka władza podeszła do spraw regionu z pełnią świadomości o konieczności poszukania z miejscowymi kompromisu. Był on jednak często nieosiągalny, a zwyczajnie i duma górali, a także historyczne uwarunkowania właściwie uniemożliwiały dialog. W czasie przejmowania władzy na Kaukazie bolszewicy spotkali tam poważnych przeciwników, którzy, oprócz autorytetu społecznego i politycznego, posiadali także charyzmat duchownych, opierający się o wytyczne szariatu. Taką postacią był choćby niezłomny kaukaski bogacz, awarski hodowca owiec i poeta, Nażmudin Gocinskij, który w latach 1918–1925 pod znamiem islamskiego prawa prowadził nieustanną walkę przeciw bolszewikom⁵. Jeszcze w trakcie trwającej wojny domowej, która na Kaukazie od pewnego momentu przybrała formę pacyfikacji miejscowych ludów, rozpoczęły się pierwsze przesiedlenia realizowane pod wodzą zasłużonego stalinisty Sergo Ordżonikidze. Początkowo repatriacje dotknęły terskich i sunżeńskich Kozaków. Pieczołowitość, z jaką bolszewicy liderzy, co ważne także ci kaukaskiego pochodzenia, zajęli się przywracaniem Moskwie Kaukazu – Stalin-Dżugaszwili, Ordżonikidze, Beria, Mikojan i inni – była imponująca. Jak pokazała praktyka, starania te skazane były w wielu miejscach na porażkę. Potęga wiedzy i kulturowych intuicji polityków gruzińskiego i ormiańskiego pochodzenia nie przyniosła Kaukazowi spokoju. Wręcz przeciwnie. Na nic zdały się też liczne propagandowe publikacje, które, tak jak wydany w 1930 roku w Rostowie nad Donem podręcznik akademicki opisujący Północny Kaukaz w roku 1918, głosił o radykalnej odmianie życia regionu na lepsze, dzięki przepędzeniu burżuazyjnych kolonizatorów i ostatecznym usunięciu ich z kart historii⁶.

Jak dowodzą analizy i badania przeprowadzone w środowiskach górali Kaukazu, po rewolucji i wojnie domowej zmiany społeczne i ideologiczne, określane powszechnie mianem bolszewickiej rewolucji kulturalnej, nie były faktycznie głębokie⁷. Bezradność władz wobec lokalnych tradycji i zwyczajów mogą obrazować dane, które przywiodły stalinowskich prokuratorów do zaostrzenia w 1929 roku przepisów prawa wobec osób popełniających przestępstwa, które przecież w środowisku Czeceńców czy Inguszy nigdy nie były pojmowane w ten sposób. Te występ-

---

⁵ В. Дзидзоев, *Белый и красный террор на северном Кавказе 1917–1918*, Алания, Владикавказ 2000, s. 28.

⁶ И. Борисенко, *Советские республики на Северном Кавказе в 1918 году т. 1–2*, Ростов на Дону 1930.

⁷ *Горцы северного Кавказа в ВОВ 1941–1945. Проблемы истории, историографии и источниковедения*, pod red. Н. Бугай, А. Безугольный, Е. Кринко, Москва 2012.

ki, to głównie zwyczaje muzułmańskich górali o charakterze obyczajowym, takie jak kałym (wykup narzeczonej), przymuszanie kobiet do małżeństwa, uprowadzenia kobiet, małżeństwo z osobami niepełnoletnimi, wielożeństwo, napady na rodzinę lub ród (rodowa zemsta)⁸. Ku niezadowoleniu Józefa Stalina, utrwalony przez wieki tradycyjny model życia w wysokogórskich wsiach blokował także dynamiczną, założoną jeszcze przed Wielką Wojną Ojczyźnianą reformę i rozwój armii. Było to odnotowywane zwłaszcza podczas wojskowej mobilizacji, kiedy to miejscowa społeczna specyfika wyraźnie niekorzystnie wpływała na rekrutacyjne procedury. Jeszcze w 1941 roku składały się na to między innymi generalnie słaba wśród górali znajomość języka rosyjskiego (np. według rejestru dagestańskiego wojenkomatu język rosyjski znało około 17% mężczyzn do 45 roku życia), zamknięty w obrębie aulu i pozbawiony wymiany kulturowej tryb życia, a także, choć przyjmowana z pewnym ideologicznym zastrzeżeniem, relatywnie słaba wiedza techniczna⁹.

Czas przedwojenny i wojna naznaczyły Czechenię i jej okolice nieufnością władzy sowieckiej, pewnym zdystansowaniem od centrum, a cały region, jak można odnieść wrażenie, wczytując się w liczne dokumenty opisujące newralgiczny czas, nosił znamiona wysoce problematycznego. Po czasie antybolszewickich powstań i prowokacjach NKWD, a także drobnych gestach władz, polegających na przykład na zezwoleniu góralom na noszenie przy sobie kindżału oraz posiadanie własnego konia w zagrodzie, sytuacja nie uległa poprawie, a kolejne działania władz pogłębiły kryzys w relacjach Moskwa – Kaukaz. W 1936 roku, wraz z uchwaleniem konstytucji ZSRR, podjęto także decyzję o zmianie statusu Czecheno-Inguszetii i nadanie jej miana autonomicznej republiki, w związku z czym, wiosną 1937 roku, delegacja Czechenek i Inguszek udała się z darami do Keke Dżugaszwili, matki Stalina, w podzięce za jej wspaiałego syna. Jak pisze Abdurachman Awtorchanow, matka przywódcy sowieckiego państwa przyjęła kobiety w dawnym pałacu carskiego namiestnika Woroncowa-Daszkowa w Tbilisi i zapewniła gości, że wciąż będzie prosiła syna o łaskawe decyzje wobec Kaukazu¹⁰.

⁸ *Великий октябрь и раскрепощение женщин Северного Кавказа и Закавказья (1917–1936). Сборник документов и материалов*, red. Ю. Дзагурова, Н. В. Михайлова, Мысль, Москва 1979, s. 81.

⁹ Tamże, s. 68

¹⁰ Pałac ten znajduje się na reprezentacyjnej alei Szota Rustaweli w stolicy Gruzji. Więcej; A. Авторханов (A. Уралов), *Убийство чечено-ингушского народа*, СП „Вся Москва”, Москва 1991, s. 35.

Północny Kaukaz i jego ludność w perspektywie stulecia konfliktu były dla sowieckiej Rosji w czasie drugiej wojny światowej swoistym obcym ciałem, obciążeniem dla liderów w Moskwie, a z całą pewnością, ze względu na późniejsze migracje, strapieniem także dla europejskiej części ZSRR.

Przedwojennym potwierdzeniem porażki bolszewików w kontekście asymilacji narodów Kaukazu z sowiecką Rosją było kosztowne i bolesne dla zasobów Armii Czerwonej odwołanie poboru wojskowego młodzieży rekrutowanej z licznych narodów kaukaskich latem 1942 roku. Społeczności północnego Kaukazu, obok innych grup narodowościowych w ZSRR, Turków, Greków, Niemców, Polaków, Koreańczyków, stały się narodami podejrzanymi o nielojalność wobec bolszewickiej władzy. W komisjach wojskowych wszedł wówczas do obiegu termin „narodowości europejskie”, będący przeciwwagą do określeń narodowości „miejscowych”, „północnokaukaskich”, „górkich”. Największym piętnem odcisnęła się w tym miejscu tak zwana „generalna operacja” NKWD z letnich miesięcy 1937 roku, podczas której represjom poddanych zostało blisko 3% ludności Czeczeno-Inguskiej autonomii. Po tej operacji wielu mieszkańców republiki ostatecznie utraciło zaufanie do władzy i zasililo zastępy partyzantów, aby później szukać wsparcia u nacierających na region hitlerowców. Epilogiem tej polityki nieufności i zdrady Moskwy wobec małej Czeczenii i Inguszetii była przeprowadzona w lutym 1944 roku akcja deportacyjna tych narodów do Kazachstanu i Azji Środkowej.

Operacja „Czeczewica”, sumiennie i bezwzględnie przygotowana przez NKWD pod kierownictwem Ławrientija Berii, zapisała się w pamięci Kaukazu jako wielka rana, szczególnie w środowisku górali z wysokich gór. Zwłaszcza Czeczeńcy i Ingusze byli zwodzeni zarówno przez stalinistów, jak i przez niemieckich nazistów, którzy, zgodnie z kierowanymi do Hitlera rekomendacjami faszystowskiego eksperta do spraw Wschodu Alfreda Rosenberga, mieli dostosować politykę do specyfiki tego regionu. Częściowo, wykorzystując oczywistą niechęć Czeczenów wobec stalinowskich władz, Niemcom udało się stworzyć wystarczająco dobrą atmosferę – „Ростов возьмем бомбежкой, Кавказ возьмем гармошкой” („Rostów weźmiemy bombami, a Kaukaz harmoszkami” – przekł. własny) miały głosić zrzucane na Kaukazie niemieckie rosyjskojęzyczne ulotki, które służyły nakłonieniu nieprzekonanych do ścisłej współpracy z niemieckim agresorem. Przyjęcie takiej oferty warunkowane było najczęściej kardynalnymi błędami Józefa Stalina w kaukaskiej polityce, a także permanentnym buntem przeciwko bolszewikom ze strony zniechęconych

i zawiedzionych sowieckim *status quo* dżygitów i partyzantów. Powstające od 1942 roku formacje kaukaskie, jak choćby założony na poligonie w polskim Rembertowie Legion Północnokaukaski (*Nordkaukasische Legion*), albo Legion Turkmeńsko-Kaukasko Muzułmański, który powstał z kolei w podwarszawskiej Wesolej¹¹, miały być formą uhonorowania dzielnych górali, którzy mogli mieć swoje własne oddziały dzięki ekskluzywnemu, osobistemu zaproszeniu od Führera. Był to rodzaj szczególnego rodzaju korupcji. Kolaboracja narodów kaukaskich z nazistami objaśniana jest często naturalnym odruchem obronnym, a także, jak w przypadku Abdurachmana Awtorchanowa, uwolnionego z kazamatów NKWD i zbiegłego w 1943 roku do Berlina z tekstem *Memorandum* tymczasowego rządu czeczeno-inguskiego do władz III Rzeszy, prostą kalkulacją – wróg Stalina jest naszym sojusznikiem¹². Po śmierci sowieckiego przywódcy, już w 1954 roku przyszedł czas na rehabilitację zesłanych, między innymi Czeczenów i Inguszy. Entuzjastyczne powroty w ojczyście strony nie zostały jednak tak precyzyjnie przygotowane przez państwo jak haniebne deportacje z 1944 roku. Powracający do swych aulów i maleńkich osad ludzie nie odnajdywali spokoju, ponieważ faktycznie nie mieli dokąd wracać, a obecni mieszkańcy ich domostw i zagród, ściągnięci tu z różnych zakątków ZSRR, nie rozumieli, bądź nie chcieli zrozumieć powagi sytuacji, w jakiej wszyscy się znaleźli. Jesienią 1957 roku, na fali odwilżowych zmian w państwie, sprawy Kaukazu zaczęły się komplikować. Zostało to dostrzeżone i silnie uwypuklone w liście, który wystosował do Nikity Chruszczowa pisarz, dawny bolszewicki rewolucjonista walczący na Kaukazie, Aleksiej Kostierin¹³. W 1958 roku, na tle narastających napięć etnicznych, w Grozным doszło do burzliwych zamieszek, które powtarzały się po ich zdecydowanym sflumieniu jeszcze parokrotnie. Lata powojenne to czasy względnej stabli-

¹¹ Patrz: Ch. Bishop, *Zagraniczne formacje SS. Zagraniczni ochotnicy w Waffen-SS 1940–1945*, Tłum. G.Siwiek, Bellona, Warszawa 2015

¹² A. Авторханов, *Мемуары*, Посев, Frankfurt/Main 1983, s. 625–626 – *Wróg Stalina był naszym sojusznikiem, i innego wyboru nie mieliśmy: nieszczęsna demokracja i jej apostołowie Roosvelt i Churchill znajdowali się w objęciach Stalina, zaś mój naród w jego szponach*. (przekład własny)

¹³ Bliskie relacje Kostierina z Czeczenami miały związek z jego rewolucyjną biografią – został przez nich uratowany przed nacierającymi białymi. (Г. Кузовкин, *Роль А.Е. Костерина в крымскотатарском движении за возвращение в Крым* – materiał ze strony <http://kirimtatar.com/>)

zacji regionu, z fałszywym przeświadczeniem o zrównoważonej polityce etnicznej i gospodarczej. 16 stycznia 1973 roku w Groznm doszło do masowej demonstracji Inguszy, którzy apelowali do władz o rozstrzygnięcie problemu gruntów, które – ich zdaniem – nieprawnie należały do Osetyjczyków. Takich problemów było coraz więcej. Rozwinięty breżniewowski socjalizm nie dawał realnego oparcia i bezpieczeństwa ani w ramach nieudolnej często polityki gospodarczej, ani w karkołomnej układance narodowościowej „trudnego” Kaukazu. Niestety, sprawy komplikowała logika ułomnej inżynierii społecznej: największe miasta wciąż zdominowane były przez Rosjan i inne rosyjskojęzyczne, europejskie narodowości ZSRR, a wieś, siłą rzeczy biedniejszą i stojącą z boku modernizacji, zamieszkiwali rodowici górale. Czystki, wojenny pokoleniowy dramat deportacji, nieufność wobec władzy centralnej i lokalnej elity politycznej dawały o sobie znać wielokrotnie. Ostatecznie ta pogłębiająca się i skrywana długi czas nieufność ze zdwojoną siłą wybuchła w momencie upadku ZSRR i szybko przekształciła się w tzw. pierwszą wojnę czeczeńską, pierwszy krwawy konflikt w historii nowej, postsowieckiej Rosji.

Pełnym głosem o Czeczenii

Przyczyny wybuchu tak zwanej pierwszej wojny czeczeńskiej po upadku ZSRR nie stanowią dziś większej tajemnicy. Ogniskiem zapalnym dla odnowionego konfliktu na Kaukazie były po pierwsze polityczna słabość ambitnej Moskwy pod wodzą Borysa Jelcyna a z przeciwnej strony siła woli małej, ale zdeterminowanej w swym wolnościowym dryfie Czeczenii. To te emocje doprowadziły do jednego z najbardziej krwawych konfliktów postsowieckiego obszaru. Rozpoczął się on od separatystycznych gestów, w postaci ogłoszenia deklaracji o narodowej suwerenności Czeczeno-Inguszetii 27 listopada 1990 roku. Od tego momentu, przy rozmytej odpowiedzialności centrum i coraz silniej anarchizującym się regionie, Czeczenia, jak pisze choćby bywający tam wówczas polski reporter, Wojciech Jagielski, stała się wielkim bazarem, gdzie można było nabyć niemal wszystko – od broni, poprzez skradzioną z azerskich rurociągów ropę naftową, narkotyki aż po żywy towar, czyli coraz chętniej porywanych w Północnym Kaukazie ludzi¹⁴. Wypowiedziane zdruzgotanej politycznym kryzysem Rosji posłuszeństwo, od razu uruchomiło dawne zwyczaje

---

¹⁴ Patrz: W. Jagielski, *Wieże z kamienia*, WAB, Warszawa 2014, s. 52.

organizacji rodowo-plemiennej, gdzie to starszyzna odgrywała najważniejszą rolę w podejmowaniu politycznych decyzji. Niemał rok od tego wydarzenia, w październiku 1991 roku, prezydentem niepodległej Czeczenii został wybrany generał Dżochar Dudajew. Znaczący obyczajowości Czeczenii podkreślają, że ludzie w mundurach, wojownicy i żołnierze od zawsze cieszą się tam szczególną estymą, stąd wybór generała na prezydenta nie powinien być zaskoczeniem. Dudajew był przy tym pierwszym tak wysokim rangą Czeczenem w dziejach armii sowieckiej. Lotnik, dowódca eskadry bombowców strategicznych w estońskim Tartu, uczestnik nalotów dywanowych podczas inwazji ZSRR na Afganistan dużo więcej czasu spędzał do roku 1991 poza ojczyzną Czeczenią. Jego rosyjska żona miała być dla przeciwników świadectwem tego, że generał jest osobą nazbyt związaną z Rosją. Mimo to umiejętnie poprowadził swoją polityczną karierę w ojczyźnie i odegrał istotną rolę we wzniecaniu separatystycznych emocji w czeczeńskim środowisku. Odbywało się to zarówno w wymiarze politycznym, jak i symbolicznym. W 1992 roku Czeczenia pod przywództwem generała Dudajewa oderwała się od Federacji Rosyjskiej nie podpisując z nią umowy federalnej, uchwalając jednak swoją konstytucję. Inną, może nawet bardziej istotną kwestią było wyjście spod rosyjskiego wspólnego prawa, co z kolei umożliwiło Dudajewowi sprawienie swoim ludziom prezentu w postaci zezwolenia na noszenie broni. Rok 1993 to kryzys w Federacji Rosyjskiej w którym także niebagatelną rolę odegrał bardzo wysoko postawiony w strukturach moskiewskiej władzy Czeczen, szef Rady Najwyższej Rusłan Chasbułatow. Zajęta sobą moskiewska wierchuszka nie zdołała zapobiec wzmacniającym się separatystycznym tendencjom na obrzeżach, a Dudajew przejął kontrolę nad rosyjskimi jednostkami wojskowymi na terenie Czeczenii. W tym czasie także gospodarka regionu staczała się w stronę przestępczego podziemia, a sam prezydent nie potrafił zrozumieć zachodzących tam procesów. Pogłębiający się gospodarczy kryzys był przez Dudajewa tuszowany coraz silniej głośzoną antyrosyjską propagandą, eskalującą napięcie wewnątrz republiki. Ukształtował się system koteryjno-rodowo-mafijny¹⁵, a Dudajew, człowiek z zewnątrz, nie mógł nad nim zapanować. Chaos w republice wzmocnił antydudajewowską opozycję, która w czerwcu 1994 roku próbowała dokonać zamachu stanu. Działania

---

¹⁵ S. Ciesielski, *Rosja-Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 242.

tw. Kongresu Ludu Czeczenii, z jego liderami, wśród których można było odnaleźć między innymi ludzi Rusłana Chasbułatowa, który w lutym 1994 roku przybył do ojczyzny po wypuszczeniu z moskiewskiego więzienia¹⁶, doprowadziły jednak do czeczeńskiej wojny domowej, z której zyski próbowała czerpać Moskwa. Wydarzenia z lata 1994 spowodowały, że narastające w Moskwie zniecierpliwienie sytuacją na Północnym Kaukazie osiągnęło punkt krytyczny, a wokół Borysa Jelcyna przeważać zaczęła tzw. „partia wojny”, składająca się z przedstawicieli resortów siłowych. Początkowo Rosja próbowała się włączyć do działań zbrojnych w sposób słabo zorganizowany, wykorzystując siły specjalne w drobnych potyczkach na czeczeno-inguskim pograniczu. Tak też zresztą, jak twierdzą niektórzy komentatorzy¹⁷, skorumpowane przez Dudajewa otoczenie Jelcyna przekonało go do pełnego zaangażowania militarnego Rosji w Czeczenii. Zobowiązania te i pierwsza, feralna wojna czeczeńska zostały zainicjowane poza konstytucyjnymi regulacjami, bez informowania odpowiednich ośrodków konstytucyjnych i społeczeństwa¹⁸. 11 grudnia 1994 roku rozpoczęła się oficjalna faza operacji wojskowej i mozolny, słabo zorganizowany marsz wojsk Moskwy na Grozny. Szturm czeczeńskiej stolicy 31 grudnia 1994 roku miał chaotyczny, improwizowany charakter, który jak najgorzej świadczył o przygotowaniu armii rosyjskiej do tego typu działań. Krwawy atak na stolicę Czeczenii to dla wielu obserwatorów faktyczny początek „pierwszej wojny czeczeńskiej”, która potrwała do 1996 roku.

Sposób prowadzenia operacji wojennych cofał Rosję do czasów interwencji w Afganistanie. Tak jak w afgańskich górach i przełęczach niezwykle trudno było o identyfikację i infiltrację wroga, Czeczeni bardzo agresywnie i w sposób niezwykle zażarty bronili swoich pozycji. Bezradni, sfrustrowani i często porzuceni sami sobie żołnierze wojsk federalnych, z obniżonym morale, wyka-

---

¹⁶ R. Chasbułatow przegrał walkę o władzę z Borysem Jelcynem. Szef Rady Najwyższej po bezprawnym rozwiązaniu przez prezydenta parlamentu 21 września 1993 roku próbował poprzez blokowanie Rady Najwyższej doprowadzić do osłabienia prezydenta Jelcyna. Niestety, Borys Jelcyn sięgnął po najcięższe środki i 4 października 1993 roku doszło do wojskowego szturmu parlamentu i siłowego zakończenia kryzysu.

¹⁷ Np. Krystyna Kurczab-Redlich w swej publikacji *Głowa o mur Kremla* z 2007 roku, gdzie głos zabiera żona Dżochara, Ała Dudajewa.

¹⁸ Zob. objaśnienie J. Szukalskiego, *Przeobrażenia polityczno-ustrojowe w Czeczenii w latach 1990–2000*, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 191–192.

zywali się na czeczeńskiej ziemi szczytem brutalności i bestialstwa, nierzadko bezmyślnie prowadząc ogień także przeciwko bezbronnym cywilom. Z drugiej zaś strony czeczeńska armia, która przekształciła się w oddziały partyzanckie, umiejętnie wykorzystywała niewiedzę Rosjan, a także cywilów, w walce przeciwko najeźdźcy. W Rosji pogłębiało się niezadowolenie z prowadzonej w Czeczenii wojny. Najbardziej aktywnym obserwatorem i wielkim orędownikiem zatrzymania wojennej operacji i doprowadzenia do zawieszenia broni był dawny radziecki dysydent, a podówczas przewodniczący Komisji Praw Człowieka przy Prezydencie Rosyjskiej Federacji i Rzecznik Praw Człowieka przy Dumie Państwowej Siergiej Kowaliow.

Kowaliow to zasłużony dla ruchu dysydenckiego aktywista i wieloletni współpracownik Moskiewskiej Grupy Helsińskiej, związany z pokojowym noblistą, bojownikiem o prawa człowieka, Andriejem Sacharowem. Dziś sam Kowaliow nie jest w stanie określić, dlaczego wówczas, w burzliwych latach 90., wybór w kwestii obsady stanowiska Rzecznika Praw Człowieka padł akurat na niego, twardego dysydenta i buntownika¹⁹. Prezydent Jelcyn postawił jednak na tą znaną także w środowisku międzynarodowym postać, obrońcę praw człowieka, osobę szlachetną, niezłomną i – mimo dojrzałego już wówczas wieku – niezwykle zdeterminowaną. Niezłomność Siergieja Kowaliowa będzie wielką próbą i problemem dla oficjalnej Rosji, szczególnie odczuwalnym, kiedy okaże się, że Kowaliow nie zamierza być malowanym rzecznikiem praw człowieka. Najpoważniejszym momentem na tym etapie jego publicznej kariery będzie misja do Czeczenii w trakcie rosyjskiej interwencji. Był to swoisty powrót do dysydenctwa, albowiem Kowaliow wraz z przyjaciółmi – Michaiłem Mołostwowem, Olegiem Orłowem, Walerijem Borszczowem, Jurijem Rybakowem, po tym, co zobaczył z bliska na miejscu konfliktu, od razu zareagował w oczywisty dla siebie sposób – szczerze i w zgodzie z własnym sumieniem oskarżając władze federalne o zbrodnie wojenne. Skutki inwazji na Czeczenię z jego punktu widzenia były fatalne zarówno dla podbijanej republiki, jak i dla całej Rosji. Kowaliow, korzystając ze swego umocowania, zaczął publicznie głosić niepopularne w Moskwie tezy o zagładzie ludności cywilnej w Czeczenii. *Jako*

---

¹⁹ W jednym z wywiadów opublikowanych w Internecie Kowaliow rozważa, czy na Jelcyna nie oddziaływała pamięć z jego wystąpienia na pogrzebie Andrieja Sacharowa 18 grudnia 1989 roku. Polityk innych wątków znajomości politycznej z prezydentem nie potrafi z pamięci przywołać.

Rzecznik Praw Człowieka Federacji Rosyjskiej, dopóki pełnię tę funkcję, apeluję do wszystkich sił politycznych Rosji, do całego świata o powstrzymanie zagłady ludności cywilnej – mówił do Borysa Jelcyna w rozmowie telefonicznej z 24 grudnia 1994 roku²⁰. Największe kontrowersje w Moskwie wywołało działanie Kowaliowa podczas szturm Groznego, kiedy to, prowadzący negocjacje z Dżocharem Dudajewem obrońca praw człowieka uznał, że najlepszym rozwiązaniem dla rosyjskich żołnierzy będzie poddanie się i oddanie do niewoli²¹. Niestety także dalsze epizody czeczeńskiej misji Siergieja Adamowicza, bardzo chętnie spotykającego się z dziennikarzami – co zapewne wyniósł jeszcze z czasów dysydenckich, nie przynosiły mu w ojczyźnie chwały. Mała wojna z tak ogromnymi stratami nie mogła być popularną i akceptowaną w społeczeństwie, wśród zwykłych ludzi, jednakże inaczej miała się kwestia moskiewskiej politycznej elity. Rzecznik próbował zainteresować problemem wiele ośrodków, a przede wszystkim zależało mu na tym, aby kwestię Czeczenii utożsamiać z przyszłością Rosji – *doskonale rozumiemy, że ważą się tam losy Rosji* – mówił na jednej z konferencji prasowych poświęconych czeczeńskiej wojnie. Kiedy na nic zdały się apele kierowane na Kreml, Kowaliow nie zawahał się wystosować także swoistej odezwy do rosyjskich matek, co w sposób niezwykle obrazowy i przejmujący uczynił w liście z 11 stycznia 1995 roku, pisząc w nim o bezsensownej śmierci ich dzieci, o obgryzanych przez bezpieczeństwa psy trupach rosyjskich żołnierzy rozrzuconych na ulicach Groznego, a także o zdradzieckiej postawie rosyjskich generałów – *Matki rosyjskie! Rosja to Wy! Zróbcie coś dla Waszych dzieci*²², krzyczał.

Siergiej Kowaliow, co jego przeciwnicy uznawali za największą winę wobec rosyjskiego państwa, wynosił kwestię czeczeńską poza granice Federacji Rosyjskiej. W wielu środowiskach było to interpretowane jako wroga, zdradziecka i antypaństwowa działalność. Wszystkie oskarżenia, które rzucał wobec genera-

---

²⁰ *Misja Kowaliowa. Rzecz o Siergieju Adamowiczu Kowaliowie i jego współpracownikach, którzy w krytycznym dla Rosji momencie znaleźli się w Czeczenii*, koncepcja i opracowanie całości: Piotr Mitzner, Ośrodek Karta, Warszawa 1996, s. 36.

²¹ Kowaliow miał przez radiostację ochrony Dudajewa namawiać żołnierzy do poddania się. Świadek tych wydarzeń, reporterka Galina Kowalska, twierdzi, że wówczas, w trakcie fatalnego szturm Groznego wszyscy byli przekonani, że rosyjscy żołnierze bezsensownie giną w płonących czołgach, a jedynym dla nich ratunkiem mogło być oddanie się w ręce dudajewowców. («Еженедельный журнал», № 63, 1 апреля 2003)

²² *Misja Kowaliowa...*, s. 71.

licji i Borysa Jelcyna, powtarzał również na spotkaniach z ambasadorami akredytowanymi w Moskwie, czy poprzez bliskie sobie środowisko „Memoriału”, które zwracało się do światowych przywódców o pomoc w kwestii czeczeńskiej²³.

Wśród arsenału oddziaływania były także zagraniczne podróże Kowalio-wa. Jeszcze w początkowej fazie operacji czeczeńskiej, 30 stycznia 1995 roku, Kowaliow wystąpił na forum Rady Europy w Strasburgu, gdzie wygłosił oskarżycielskie przemówienie o pogwałconych przez wojnę w Czeczenii prawach człowieka w Rosji, a 10 marca w Genewie wygłosił wykład na temat jubileuszu 10-lecia pieriestrojki. Tego samego dnia deputowani Dumy odwołali go ze stanowiska szefa komisji praw człowieka.

Działania Kowalio-wa były znane poza Rosją i intensywnie popierane przez ośrodki opiniotwórcze związane z rosyjską emigracją. Jednym z najsilniejszych w tym newralgicznym czasie była redakcja paryskiego czasopisma „Russkaja Mysl” Iriny Iłowajskiej Alberti. W 1995 roku szpalty tego periodyku były przepełnione cyklem krytycznych wobec administracji Jelcyna tekstów o wojnie w Czeczenii i masą politycznych komentarzy, listów protestacyjnych i głosów poparcia dla działań Kowalio-wa, w tym nawet promowania jego kandydatury do pokojowej nagrody Nobla²⁴ – prasa niemiecka okrzyknęła go *Sacharowem z Groznego*²⁵. W Rosji pismo z takim postulatem podpisało spore grono deputowanych, w tym między innymi Jegor Gajdar, Lew Ponomariow, Władimir Łukin.

Publiczne, otwarte mówienie o łamaniu praw człowieka, o walce o żywotne interesy milionowego narodu czeczeńskiego i interpretowanie tych działań w kontekście europejskiej racji stanu brzmiało wówczas dla wielu dość ekscentrycznie, a być może nawet niedorzecznie. Ostatecznie, funkcjonując pod silną presją polityczną, Kowaliow zdecydował o odejściu z „drużyny Jelcyna”, co przekazał opinii publicznej w mocnym otwartym liście do prezydenta, rok po rozpoczęciu inwazji na Czeczenię. Choć Kowaliow odszedł z pu-

²³ Dostyc obojętny na te wezwania pozostawał wówczas rząd USA z Billem Clintonem na czele. Współczesny dysydent i mistrz szachowy Garri Kasparow pisze zgrzyliwie, że we wspomnieniach Billa Clintona, prezydenta USA w latach 1993–2001, czyli w czasie obu wojen czeczeńskich w XX wieku, słowo „Czeczenia” pojawia się jedynie cztery razy. Patrz: G. Kasparow, *Nadchodzi zima. Dlaczego trzeba powstrzymać Władimira Putina i wrogów wolnego świata*, tłum. M. Romanek, Insignis media, Kraków 2016, s. 99.

²⁴ Kandydaturę Kowalio-wa zgłosił wiceprezydent Rosyjskiej Akademii Nauk Przyrodniczych Mikołaj Woroncowa. Patrz: „Русская Мысль”, 4059, 5–11 stycznia 1995.

²⁵ M. Graefin Doenhoff, *Der Sacharow von Grosny*, „Zeit”, 13.01.1995.

blicznych funkcji obrońcy praw człowieka, został bowiem także odwołany ze stanowiska szefa komisji praw człowieka w Dumie, wciąż pozostał aktywnym komentatorem i starał się na bieżąco śledzić wydarzenia w Czeczenii poprzez organizacje pozarządowe, w tym moskiewski „Memoriał”. Po odejściu Kowaliowa z głównej linii polityki na placu boju o sprawiedliwość i pokój dla małej Czeczenii i wielkiej Rosji zostali nieliczni odważni, działacze społeczni i polityczni. Kowaliow był właściwie ostatnią tak wysoko umocowaną publicznie postacią, która zabiegała o rychłe wycofanie się Rosji z czeczeńskiej awantury. Za działalnością Kowaliowa szła jeszcze długo fala rzetelnych analiz i badań ośrodka „Memoriał”, który piętnował nadużycia rosyjskiej armii, a także ukazywał właściwy sens wydarzeń w republice i regionie. Obok tych działań dyskusja na temat fatalnego konfliktu toczyła się w Rosji różnymi torami. O głos w sprawie Czeczenii proszeni byli najbardziej utytułowani politycy i działacze kultury, wielu z nich formułowało swe opinie w otwartych listach, wyrażając w ten sposób zaniepokojenie wojną, ale także bardzo często słabą, defensywną polityczną postawą Rosji. Taką wizję, pozbawioną oczekiwanego być może od niego humanizmu, prezentował w tej kwestii Aleksander Sołżenicyn. Proszony o zajęcie stanowiska w tej w sprawie, po powrocie do Rosji w 1994 roku, o Czeczenach zachłannych na wolność wyrażał się nader chłodno. Jego punkt widzenia wybrzmiewał w formach publicystycznych, które z zamiłowaniem uprawiał, a także w licznych wywiadach. Sołżenicyn zgłaszał w swych sądach socjotechniczną, chłodną koncepcję *rezygnacji Rosji z Czeczenii* jako swoistej *uzdrowicielskiej amputacji chorego członka*, tak, aby republika *zakosztowała egzystencji niepodległego kraju*. To, jego zdaniem, umocniłoby Rosję zhańbioną karygodną wojną²⁶. W publikowanych na łamach „Russkoj Mysli” transkrypcjach z telewizyjnych ostankinowskich spotkań z wielkim pisarzem można wyczytać, że Czeczenia po ewentualnym wolnościowym eksperymencie, w którego powodzenie noblista nie wierzył, i tak będzie najpewniej zmuszona powrócić do Rosji. Na temat rosyjskiego ludobójstwa w zbuntowanej kaukaskiej republice jednak milczał²⁷. Postawa pisarza w kwestii czeczeńskiej, jak nie bez ironii dostrzegł Grzegorz Przebinda, nie wzbudziła sympatii w Polsce – *zawsze woleliśmy oce-*

²⁶ A. Sołżenicyn, *Rosja w zapaści*, tłum. J. Zychowicz, Politeja, Warszawa 1999, s. 55–60.

²⁷ „Русская Мысль”, 4060 12–18 stycznia 1995.

ny moralne – wszystko na korzyść Czeczenów²⁸. To prawda, polska społeczna reakcja na pierwszą i drugą wojnę czeczeńską była zdecydowanie antyrosyjska. W 1995 roku Maciej (Mansur) Jachimczyk wraz z Ramzanem Ampukajewem – delegatem niepodległościowego rządu Czeczenii-Iczkerii, uruchomili przy krakowskim Rynku, dzięki przychylności władz miasta Krakowa, Czeczeński Punkt Informacyjny, który miał być czymś na kształt ambasady wolnej Czeczenii w Polsce²⁹. Takich punktów powstało potem kilkanaście, jednakże nie miały one poparcia władz na szczeblu rządowym i stopniowo likwidowały swoją działalność. Inicjatywy proczeczeńskie w Polsce wspierali także anarchiści – Paweł Chojnacki czy Marek Kurzyniec, ale głosy sympatii dla Czeczenii płynęły również z łamów wysokonakładowej prasy, między innymi od znakomitych polskich intelektualistów. Oto na przykład 21 grudnia 1994 roku dziennik „Rzeczpospolita” opublikował list otwarty poety Zbigniewa Herberta zaadresowany do Dżochara Dudajewa: *Nie jesteście sami – czytamy w piśmie. Nasz podziw i szacunek budzą ci wszyscy odważni i mądrzy Rosjanie, którzy protestują głośno na ulicach i placach rosyjskich miast przeciw swemu rządowi, który zaryzykował, oślepiony jeszcze mitem imperium, agresję w Czeczenii. Zarówno my, jak i oni wiemy dobrze, że ten, który narzuca niewolę bliźniemu, sam staje się niewolnikiem* – pisał do Dudajewa autor *Pana Cogito*. Polskie wsparcie dla walującej z Rosją Czeczenii było złożone, aczkolwiek wyraźnie podbudowane

---

²⁸ G. Przebinda, *Szturm nie przeciął węża* [w:] *Piekło z widokiem na niebo. Spotkania z Rosją 1999–2004*, Znak, Kraków 2005, s. 48. Refleksja na temat polskiej proczeczeńskiej aktywności w czasie pierwszej wojny czeczeńskiej 1994–1996 i bezpośrednio po niej, jak choćby wizyty czeczeńskich liderów w Warszawie, ze względu na niejednorodny charakter zaangażowanych stron, a także ilość podejmowanych działań z całą pewnością zasługuje na opracowanie w odrębnym materiale.

²⁹ Z rozmowy z M. Jachimczykiem (przeprowadzonej przeze mnie w styczniu 2017 roku – B.G.), obecnie prywatnym przedsiębiorcą, wynika, iż w Moskwie szybko dostrzeżono i zaczęto rozgrywać tą szczególną polską sympatią wobec Czeczenów. Przyczyniły się do tego niezbyt profesjonalna obsługa medialna i brak doświadczenia dyplomatycznego w działaniach grupy inicjatywnej. W Polsce miała być nawet uruchomiona wolna czeczeńska radiostacja emitująca program docierający do Czeczenii, jednakże informacja o planach takiej inicjatywy, upubliczniona na konferencji prasowej przez M. Jachimczyka, została przekazana przez korespondenta AFP do Europy i niemal natychmiast spotkała się z ostrym protestem dyplomatycznym Moskwy. W łagodzenie napięcia zaangażowały się najwyższe czynniki polityczne również w Polsce. O sprawie uruchomienia czeczeńskiej radiostacji w Polsce pisała także „Russkaja Mysl” nr 4097, 25–31 maja 1995.

antymoskiewskim sentymentem, które przesłaniało właściwy odbiór sytuacji w regionie, a także specyfikę ułomnej czeczeńskiej niepodległości. W dużej mierze trafnej próby diagnozy tego stanu podjął się Andrzej Gelberg, wskazując na swoisty kompleks Polski – *wychowane w półwieczu PRL-u pokolenia Polaków* – pisze – *w warunkach niby-wolności i upokarzającego podporządkowania rosyjskiemu imperium, gdzie do rangi narodowej doktryny awansowała zasada „politycznego umiarkowania i rozsądku”, nie mogły się nadziwić, jak niespełna milionowy naród mógł rzucić wyzwanie wszechpotężnej, budzącej respekt całego świata, Rosji*³⁰.

W Federacji Rosyjskiej głos odsuniętego Siergieja Kowaliowa wzmacniany był przez dwie interesujące figury rosyjskiego życia publicznego. Jedną z nich była Galina Starowojtowa, rosyjska deputowana, wybitny ekspert ds. konfliktów międzyetnicznych, w latach 1991–1992 doradca prezydenta Jelcyna w kwestiach narodowościowych. Przez pewien czas po puczu moskiewskim w 1991 roku jej kandydaturę rozpatrywano w kontekście objęcia stanowiska ministra obrony narodowej³¹.

Jako gorąca przeciwniczka operacji rosyjskiej w Czeczenii, działaczka partii „Demokratyczna Rosja” zaangażowała się w inicjatywy, które w przestrzeni obywatelskiej mogły oddziaływać na politycznych liderów. Była to między innymi akcja „Zapomniany Pułk”, której celem było wspieranie poszukiwań żołnierzy biorących udział w działaniach wojennych w Czeczenii, a których los po zakończeniu operacji i rozejmie z Chasawjurtu z 31 sierpnia 1996 roku pozostawał nieznanym³². Z biogramu na oficjalnej internetowej stronie deputowanej można się także dowiedzieć, że miała ona swój udział w oswobodzeniu z niewoli w Czeczenii około 200 rosyjskich żołnierzy, intensywnie wspierała także Komii-

³⁰ Słowa te pochodzą ze wstępu do dokumentalnej publikacji krakowskiego wydawnictwa Arcana, która ukazała się już po czeczeńskiej wojnie. Album zawiera kilkadziesiąt fotografii polskich reporterów, którzy znaleźli się w Czeczenii w pierwszych dniach konfliktu w 1995 roku. Wśród nich byli między innymi M. Forecki, P. Grochmalski, J. Kluzik, M. Kuleba, K. Miller: *Niezlomna Czeczenia*, słowo wstępne A. Gelberg, tekst do zdjęć M. Kuleba, Wydawnictwo Arcana, Kraków 1997, s. 5.

³¹ Patrz hasło G. Starowojtowa w: G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku. Leksykon*, Znak, Kraków 2000.

³² Według organizatorów tej akcji (<http://www.polk.ru/vojna-v-chechne/>) nieznanym losom dotyczył około 1200 wojskowych, którzy po zakończeniu działań wojennych nie powrócili do domów, a wojsko nie wskazywało ich miejsca pobytu.

tet Matek Żołnierskich w Petersburgu. Jej zasługą było utworzenie specjalnej ministerialnej komisji dla tzw. „przyworników”, czyli poborowych, którzy bez ograniczeń i faktycznej kontroli ich zdrowia byli wyłapywani do służby, w celu zaspokojenia głodu armii i rubryk w planach wojskowych komisji uzupełnień.

Galina Starowojtowa, tak jak drugi z aktywnych politycznych przeciwników wojny w Czeczenii opozycyjny polityk Borys Niemcow, zginęła w skrytobójczym zamachu. Starowojtowa została zamordowana w 1998 roku, Niemcowa zastrzelono w roku 2015. Te dwie śmierci dzieli siedemnaście lat i zmiana gospodarza Kremla, chociaż należy pamiętać, że pierwszą publiczną inicjatywę przeciwko wojnie w Czeczenii, ówczesny gubernator Niżnego Nowogrodu Borys Niemcow zorganizował zimą 1996 roku. Były wicepremier rządu Federacji Rosyjskiej, swego czasu bliski współpracownik Borysa Jelcyna to nietuzinkowa postać rosyjskiej sceny politycznej. W styczniu 1996 roku Niemcow był jednym z inicjatorów obywatelskiej zbiórki podpisów przeciwko operacji w Czeczenii. Na fali społecznego zmęczenia wojną, tragedią częstych pochówków poległych, wracających z frontu w słynnych cynkowych trumnach, zwanych powszechnie w wojennym żargonie „ładunkiem 200”³³, w Niżnym Nowogrodzie podczas pogrzebów dochodziło do masowych antyprezydenckich demonstracji. Ciężka atmosfera i katastrofalna sytuacja gospodarcza ułatwiły zbiórkę miliona podpisów, które dostarczono na Kreml. Borys Niemcow, wspominając dzień doręczenia dokumentacji z podpisanymi prezydentowi Jelcynowi, zwracał uwagę na związany z tym faktem niepokój – wszak w 1996 roku zbliżały się wybory prezydenckie, a poparcie dla Jelcyna sukcesywnie malało. Na zadane Niemcowowi pytanie, z którego wynikało, że Jelcyn traktuje akcję podpisów jako swoisty plebiscyt w sprawie swoich rządów uzyskał on następującą odpowiedź – *Jeśli wojsko zostanie w Czeczenii to będą to podpisy przeciwko, ale jeśli będzie wycofane to za – wszystko zależy od Pana Prezydenta* – miał odrzec młody polityk³⁴. Lata 1994–1996 to czas, kiedy w rosyjskich

³³ Określenie to prawdopodobnie zaczerpnięto z rozkazu Ministra Obrony ZSRR z 8 X 1984 roku w sprawie instrukcji dotyczącej realizacji transportów wojskowych. Rozkaz nosił numer 200, a zgodnie z wytycznymi dokumentu, na ciało jednego zabitego żołnierza przewożonego z linii frontu w cynkowej trumnie wydawano specjalny list przewozowy, wedle którego całkowita masa tego ładunku nie mogła przekroczyć 200 kg. Sformułowanie «Груз 200» zostało wykorzystane także jako tytuł skandalizującego thrillera A. Bałabanowa z 2007 roku.

³⁴ Relacja pochodzi z książki *Как мы открывали город: эпоха 90-х глазами нижегородцев: (сборник воспоминаний)*. – Нижний Новгород: Книги, 2009 i zo-

mediach można było otwarcie formułować krytyczne wobec prezydenta zdanie, a stacje TV nie unikały szczególnie drastycznych obrazów przekazywanych przez korespondentów z Czeczenii. Mówił o tym Bułat Okudźawa, który w rozmowie z krakowskimi rusycystami, Grzegorzem Przebindą i Januszem Świeżym, jasno dał do zrozumienia, że jego poparcie i nadzieje pokładane w Borysie Jelcynie zostały zniweczone strasznymi relacjami z wizerunkami czeczeńskich dzieci z podrywanymi rękami i nogami³⁵.

Rok 1996 to gorączkowe poszukiwanie rozwiązania palącego Rosję konfliktu. Ostatecznie udaje się doprowadzić do rozejmu, w dużej mierze jednak kompromitującego Rosję, po tak długim czasie krwawej wojny bez reguł i w obliczu nasilających się terrorystycznych akcji bojowników czeczeńskich (na czele z rajdem Szamila Basajewa na szpital w Budionnowsku 14 czerwca 1995 roku). 31 sierpnia 1996 roku w Chasawjurgie symboliczne zakończenie operacji wojskowej zadeklarowali specjalny wysłannik Borysa Jelcyna do Czeczenii, Szef Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej generał Aleksander Lebedź, a ze strony czeczeńskiej republikański szef sztabu, późniejszy prezydent Czeczenii Asłan Maschadow. Liderzy Czeczenii postrzegali ten rozejm jako faktyczne uznanie suwerenności republiki, a wielu komentatorów jednoznacznie stwierdza, iż tak zwana pierwsza wojna czeczeńska zakończyła się polityczną i wojskową porażką federalnego centrum w Moskwie³⁶. Ta z założenia mała wojna Rosji spotkała się ze skrajnymi opiniami intelektualistów i społeczeństwa, choć należy przyznać, że jednak w większości przypadków nieudolne prowadzenie wojskowej operacji, wykrwawianie rosyjskich żołnierzy z jednej strony i mordowanie na oczach świata niewinnych cywilów z drugiej spowodowały, iż pierwsza wojna czeczeńska była przede wszystkim osobistą odpowiedzialnością i polityczną porażką Borysa Jelcyna. Taką też pozostawała w oczach licznych komentatorów – dla demokratów była to porażka głównie ze względów humanitarnych, a dla patriotów i nacjonalistów trudna do zaakceptowania prestiżowa klęska niegdyś wielkiego, a teraz rozbitego państwa. Tak widziało tą

---

stała zacytowana w specjalnym materiale internetowego wydania „Nowoj Gaziety” nr 20 z 26 lutego 2016 roku pt. *Как Борис Немцов собрал миллион подписей, чтобы остановить войну в Чечне*.

³⁵ G. Przebinda, *Zaułki Mistrza Wolanda*, Oficyna Literacka, Kraków 2000, s. 82.

³⁶ Г. Герасимов, *История современной России: поиск и обретение свободы (1985–2008)*, Москва 2008, s. 159.

kwestię środowisko o imperialnym profilu ideowym. Postawa ta jest doskonale widoczna w przypadku pisarza i publicysty Aleksandra Prochanowa, który, podobnie jak Aleksander Sołżenicyn, postrzegał czeczeńską wojnę w kategoriach kolejnego etapu rozpadu Rosji³⁷.

W 1996 roku Czeczenia praktycznie oderwała się od Rosji, jednakże czas od rozejmu w Chasawjurdzie do wybuchu kolejnej fazy kaukaskiej wojny w 1999 roku, traktowany jest także przez wielu Czeczenów jako „roztrwonione zwycięstwo”³⁸. Zmieniające się republikańskie elity i ich liderzy, od zlikwidowanego ostatecznie przez Moskwę jeszcze przed pokojowym porozmieniem Dżochara Dudajewa, poprzez Zelimchana Jandarbijewa i Asłana Maschadowa, nie potrafiły zaprowadzić nad ładem w regionie. Kwitła tam w najlepsze zorganizowana przestępczość, a wewnętrzne czeczeńskie międzyklanowe spory blokowały jakiegokolwiek reformy i aktywizowały najbardziej radykalne środowiska, spychając przy tym republikę na „słuszną ścieżkę” szariatu, a w konsekwencji w objęcia islamskiego fundamentalizmu. Są to oceny zwykłych Czeczenów, takich jak cytowana wyżej Milana Tierłojewa, obserwujących sytuację od wewnątrz niespokojnej republiki.

W 1997 roku i w latach kolejnych, na obszarze Czeczenii pojawili się dżihadysty, swą siłę rozwijali także wahabici, których centralnym ośrodkiem stało się miasteczko Gudermes. Problemy Czeczenii stopniowo zaczęły się nakładać na zmianę polityczną w Moskwie, a być może, to właśnie także w związku z nimi w kremlofskich gabinetach przyspieszono prace nad bezpiecznym i godnym odejściem Borysa Jelcyna z urzędu prezydenta Federacji Rosyjskiej. W 1999 roku rozpoczyna się wielka polityczna kariera Władimira Putina, dotąd niezbyt dobrze znanego i rozpoznawalnego nawet w samej Rosji urzędnika bez ujawnionych politycznych ambicji. Szczególny wzrost jego kariery w Moskwie oparł się przede wszystkim o elementy związane z bezpieczeństwem państwa. Zajmowane kolejne stanowiska, od pierwszego zastępcy szefa Kancelarii Prezydenta, sekretarza Rady Bezpieczeństwa, poprzez szefa FSB, aż po stanowisko premiera wyłoniły nowego lidera. W 1998 roku rosyjską gospodarkę przenicował najpoważniejszy w dziejach nowej Rosji kryzys, a brak stabilności

³⁷ zob. A. Wawrzyńczak, *Imperialista, technokrata, mistyk. Twórczość literacka i publicystyczna Aleksandra Prochanowa*, Kraków 2014, s. 220.

³⁸ Taki tytuł nosi jeden z rozdziałów pamiętnika Milany Tierłojewej pt. *Taniec w ruinach. Przejmujący dziennik młodej Czeczenki*, przekład z j. francuskiego A. Wróblewski, Warszawa 2006.

wewnętrznej, a także impas w relacjach międzynarodowych w związku z operacją NATO w rozbitej wojną Jugosławii pogłębił odradzający się czeczeński separatyzm i chaos w republice. O tym, kto zostanie kolejnym rosyjskim prezydentem po schorowanym i zmęczonym wieloletnią polityczną walką Borysie Jelcynie, zdecydował on sam oraz jego najbliższe otoczenie. Wszystko to działo się w ogarniętej zagrożeniem Rosji – czeczeński konflikt sięgnął bowiem zwykłych obywateli i stał się realny jak nigdy dotąd.

Wielu zachodnich obserwatorów rosyjskiej sceny publicznej wywodzi początek drugiej wojny czeczeńskiej z manipulacji władz rosyjskich na Kremle – dotyczyło to serii następujących po sobie nieoczywistych wydarzeń. Oto w sierpniu 1999 roku doszło do rajdu Szamila Basajewa na sąsiadujący z Czeczenią Dagestan. Basajew jednak w niejasnych okolicznościach wycofał swoje oddziały³⁹. Późnym latem 1999 roku, 4, 8 i 13 września dochodzi do wybuchów w domach mieszkalnych kolejno w dagestańskim Bujnaksku, przy ulicy Gurianowa i Szosie Kaszyrskiej w Moskwie, a następnie w odległym od stolicy prowincjonalnym Wołgodońsku. Odpowiedzialnością za to obarczono czeczeńskich bojowników – separatystów, aczkolwiek pojawiły się także, rozsiewane przez ludzi władzy wątpliwości odnośnie czeczeńskiego tropu⁴⁰.

Druga wojna czeczeńska rozpoczęła się 22 września 1999 roku atakami powietrznymi lotnictwa federalnego na Czeczenię, na początku października zaś zaczęła się operacja wojsk lądowych. Akcja wojskowa w Czeczenii była prezentowana Rosjanom i światu jako operacja antyterrorystyczna, a moskiewskie media, w związku z natężeniem politycznych działań wokół telewizji i gazet, stopniowo traciły swobodę doboru materiałów i komentowania zachodzących coraz intensywniej wydarzeń, również o charakterze przestępstw przeciwko ludzkości.

---

³⁹ Por. rozdział *Casus Belli* w M. H. Herpen, *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014*, Warszawa 2014, s. 279 i kolejne.

⁴⁰ Por. A. Litwinienko, J. Felsztynski, *Wysadzić Rosję*, Rebis, Warszawa 2012, w której dawny agent KGB i FSB Aleksander Litwinienko demaskuje procedury i prowokacyjną politykę rosyjskich służb wobec Czeczenii, oskarżając je wprost o wysadzenie domów mieszkalnych w feralnym czasie. W tym kontekście warto przywołać także znamieny tytuł powieści A. Prochanowa *Operacja Heksogen* (ros. *Господин гексоген*) z 2002 roku, w której wykorzystano nośny wątek sensacyjny związany z zaangażowaniem Władimira Putina w organizację zamachów na domy mieszkalne. Więcej na temat powieści Prochanowa; A. Wawrzyńczak, op.cit. s. 88–89.

Struktura działań Moskwy w Czeczenii okazała się odmienna od tej stosowanej w latach 1994–1996. Czytelnie przedstawia to w swej obszernej i dobrze udokumentowanej pracy holenderski analityk do spraw bezpieczeństwa Marcel Van Herpen. Druga wojna czeczeńska była inaczej przygotowana ideologicznie – tu chodziło o walkę z międzynarodowym terroryzmem, co zyskało szersze zrozumienie, zwłaszcza po zamachach na World Trade Center w 2001 roku. Obok żołnierzy poborowych do walki wykorzystani zostali *kontraktniki*, czyli zatrudnieni specjalnie do wojskowych operacji żołnierze-ochotnicy, nierzadko z kryminalną przeszłością. Konflikt nabrał także odcienia wojny domowej. Rosyjskie władze i generalicja zadbały bowiem o coraz większą dozę „czeczenizacji wojny”, czyli przeciwstawienia sobie Czeczenów i określenia między nimi linii demarkacyjnej – prawdziwi czeczeńscy patrioci przeciwko bandytom i terrorystom. Rosja w tym momencie była już także członkiem Rady Europy, a prowadzone działania wojenne stały w sprzeczności z regułami i etyką tej międzynarodowej organizacji⁴¹.

Druga wojna czeczeńska, niestety, po raz kolejny w dziejach współczesnej Rosji, stała się areną przestępstw i okrucieństw przeciwko cywilnej ludności regionu. W szczególności realizowane były zadania wojenne specnazu. Owiane złą sławą „zaczistki”, czyli operacje przeciwko cywilom, mające na celu wyjawienie potencjalnych band terrorystycznych we wsiach i małych miejscowościach pozostały białą plamą w dziejach współczesnej rosyjskiej wojskowości. Część z nich przerodziła się, niestety, w brutalne akcje eksterminacyjne całych osiedli. Raporty na temat zaginięć, egzekucji i tortur nazwane zostały „Brudną wojną w Czeczenii”, a przygotowywały je na bieżąco organizacje zajmujące się monitorowaniem praw człowieka na świecie⁴². Obszerną pracę na ten temat ogłosiła także australijska badaczka Emma Gilligan⁴³. Publiczny sprzeciw wobec operacji w Czeczenii z wielką determinacją zgłaszała w swoich reportażach i śledztwach dziennikarskich, pracująca dla moskiewskiej „Nowej Gazety”, Anna Politkowska. Obok

⁴¹ M. H. Van Herpen, *Wojny Putina...*, s. 274.

⁴² Por. raport *Russia/Chechnya. The „dirty war” in Chechnya: forced disappearances, torture and summary executions*, Human Rights Watch, Vol 13, No.1, March 2001 oraz *Russia/Chechnya Burying the Evidence: the botched investigation into a mass grave in Chechnya*, Human Rights Watch, Vol 13, No. 3 (D), May 2001. Kolejne raporty organizacji HRW dokumentowały również odkrywane na terytorium Czeczenii masowe groby, w których odnajdywano ciała wywożonych podczas „zaczistek” cywilów.

⁴³ E. Gilligan, *Terror In Chechnya: Russia And The Tragedy Of Civilians In War*, Princeton University Press, 2010.

Andrieja Babickiego, korespondenta „Radia Swoboda”, były to dwa najbardziej krytyczne publiczne głosy wobec działań władz na Kaukazie. Krytyka oraz otwarta dyskusja na temat drugiej wojny czeczeńskiej w dużej mierze przeniosła się do literatury i publicystyki, co rzecz jasna, musiało znacząco obniżyć temperaturę debaty. W mniejszym stopniu dotyczyło to kinematografii, która niespiesznie, ale z pewnym sukcesem również podjęła temat wojny w Czeczenii. Literacka narracja powieści, konstruowani na bazie wspomnień i relacji bohaterowie, a także fabularna struktura tekstu nie oferują już takiej mocy przekazu jaką może dać reportaż – świadectwo z miejsca zdarzeń. Oczywiście poszczególni bohaterowie, jak w przypadku Jegora Taszewskiego u Prilepina, mogą być *porte parole* autora⁴⁴, lecz według klasycznej szkoły krytyki literaturoznawczej proste ich utożsamianie ze świadomością autorów może być zwodnicze. Podobnie jak w XIX wieku, rosyjska debata stała się literaturocentryczna, a przy tym wspierana przez dynamicznie rozwijający się Internet. Na tle wydarzeń politycznych i wojennych stopniowo pojawiają się przede wszystkim prozatorskie świadectwa o wojennych przestępstwach, rzezi Czeczenii, czy patologiach w rosyjskiej armii, wywołanych kryzysem idei, braku właściwego odniesienia⁴⁵. Teksty można w pewnym uproszczeniu umiejscowić w dwóch kategoriach – tych, które w wojnie upatrują dehumanizujące zło i ludzką, żołnierską tragedię oraz te, które w zwycięskiej wojnie w Czeczenii widzą odcienie się od poradzieckich kompleksów.

Anna Politektowska to reportażystka, śmiało dokumentująca najgorsze przestępstwa armii i polityków rosyjskich w Czeczenii, jak choćby krwawą zaciniskę w Starych Atagach między 28 stycznia a 5 lutego 2002 roku, gdzie między innymi poddawano szykanom i torturowano dzieci, kobiety i starców. Dziennikarka nie bała się stawiać pytań o korzyści w „brudnej czeczeńskiej wojnie”, starała się także

⁴⁴ por. A. Wawrzyńczak, *Życie jako patologia. Wojna jako życie*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 5, 2010, s. 194–199,

⁴⁵ Najistotniejsze teksty w tym nurcie, dotyczące w pewnym zakresie także pierwszej wojny czeczeńskiej, to powieści Aleksandra Prochanowa (*Чеченский блюз* i *Идущие в ночи* 2001), Zachara Prilepina (*Патологии* 2004, tłum. polskie M. Buchalik), a później Władimira Makanina (*Асан* 2008, polski przekład A. Redlicha), a także Arkadija Babczenki (*Десять кусков о войне* 2002 w polskim przekładzie K. Romanowskiej, oraz *Алхан-Юрт* 2008). W tej tematyce utrzymane są również masowe, raczej bezrefleksyjne tanie książeczki tzw. „bojewiki”, z jawnie antyczeczeńskimi przesłaniem, których fabuła oparta jest o walkę wspaniałych rosyjskich żołnierzy ze strasznymi, dzikimi Czeczenami. To literatura pióra takich autorów jak D. Czerkasow, L. Puczkow, W. Docenko.

wyjawiać intrygi godzące w interesy Rosji, Czeczenii, czy nawet demaskować obłudę liderów ówczesnego świata, tak jak choćby w przypadku zмовы milczenia w ONZ w sprawie Czeczenii, o którą Polittkowska obwiniła ówczesnego sekretarza generalnego organizacji Kofi Annana⁴⁶. Cotygodniowe bezkompromisowe korespondencje przysporzyły jej także sporą sławę poza Rosją. Ta popularność pomogła jej zapewne opublikować w Londynie drugą ważną książkę, na którą w 2004 roku nie było już miejsca w Rosji. *Putin's Russia*, wydana w Polsce jako *Rosja Putina*, inaczej niż oskarżycielska *Druga czeczeńska* z 2002 roku, dotarła do zagranicznych czytelników wcześniej niż do rodzimego odbiorcy. Wśród tekstów, które w sposób otwarty opisują drugą wojnę czeczeńską, jest także mało w Polsce znany pamiętnik młodej dziennikarki i pisarki Poliny Żerebcowej, opublikowany już z pewnej czasowej perspektywy pod tytułem *Mrówka w słoiku. Dzienniki czeczeńskie 1994–2004 (Муравей в стеклянной банке. Чеченские дневники 1994–2004)*⁴⁷, opisujące dwie dekady trudów wojny ukazanej z punktu widzenia dojrzewającej wraz z tym konfliktem, początkowo dziewięcioletniej dziewczynki. Żerebcowa urodziła się w 1985 roku w wymieszanej etnicznie rodzinie w Groznm. Książka jest rozwinięciem wydanych w 2011 roku w Moskwie *Dzienników Poliny Żerebcowej*, których promocja odbyła się, to także znamienne, w miejscu spotkań środowisk liberalnych, którym od pewnego czasu jest moskiewskie Centrum Andrieja Sacharowa. Życie wojennego, ale i powojennego rozbitego Groznego jest tu opisane w sposób wręcz naturalistyczny, bez żadnych zbędnych figur poetyckich, właściwie w sposób dokumentalny. Autorka rejestruje tu sąsiedzkie czeczeńsko-rosyjskie samosądy, specyfikę pogrzebów w oblężonym mieście, poszukiwanie pitnej wody albo jedzenia, przejawy frustracji, niczym nie uzasadnionej przemocy, drobnego rabunku i złodziejstwa. Żerebcowa podobnie jak An-

⁴⁶ Sekretarz Generalny ONZ Kofi Annan, ubiegający się wówczas o reelekcję złożył wizytę w Moskwie 15 maja 2001 roku. Rozmawiał z prezydentem Putinem o Bałkanach i konflikcie izraelsko-palestyńskim. Oficjalny komunikat nie odnotował, czy jakkolwiek poruszono także kwestię Czeczenii. Anna Polittkowska ustaliła, że w gremiach dyplomatycznych w Nowym Jorku przyjęto taką interpretację konfliktu, aby formalnie nie można było złożyć wniosku o dyslokację sił pokojowych w Czeczenii. Cywilni mieszkańcy Czeczenii nie mogli być stroną w tym konflikcie, który ONZ, na czele z Sekretarzem Generalnym, pojmował jako operację antyterrorystyczną. Patrz: А. Политковская, *Вторая чеченская*. Зазаров, Москва 2002, s. 232–233

⁴⁷ П. Жеребцова, *Муравей в стеклянной банке. Чеченские дневники 1994–2004*, АСТ, Corpus, Москва 2014.

na Politkowska, zyskała pewną popularność poza Rosją. Polskie wydanie przygotowuje Ośrodek Karta. 1 sierpnia 2017 roku, w Muzeum Powstania Warszawskiego, z okazji 73 rocznicy wybuchu Powstania odbyła się premiera spektaklu Iwana Wyrupajewa w oparciu o tekst Żerebcowej pt „Dziennik czeczeński Poliny Żerebcowej”. Fragmenty jej tekstów publikował londyński „The Guardian”⁴⁸, a w związku z pogroźkami, które zaczęły napływać pod adresem autorki *Dziennika*, wraz z mężem wystarała się o azyl polityczny w Finlandii, gdzie obecnie mieszka.

Droga do stabilizacji

Rok 2003 i kolejne przyniosły w konflikcie rosyjsko-czeczeńskim tragiczne epizody, które uświadomiły przeciętnym Rosjanom, że w Czeczenii trwa niesprawiedliwa, brudna wojna. Były to zamachy terrorystyczne przeprowadzone na bardzo szeroką skalę, z licznymi ofiarami między innymi w stolicy Rosji. Ta wzmożona aktywność terrorystyczna uzyskała swój szeroki rozgłos poprzez wyrafinowaną komunikację terrorystów z mediami⁴⁹, ale przede wszystkim ze względu na brutalne operacje skierowane przeciwko cywilom. Miało to miejsce już po masowych i uderzających w ludność cywilną zamachach w 2001 roku w Stanach Zjednoczonych. Niewykluczone więc, że strategie tych zmasowanych ataków przeciwko cywilom były w pewnym sensie odwzorowaniem wydarzeń z Nowego Jorku. Czeczenia sama przypominała o sobie Moskwie, która próbowała wszelkimi siłami odsunąć świadomość o fatalnej sytuacji humanitarnej i politycznej na swoich południowych krańcach. Szczyt tragicznych wydarzeń terrorystycznych związany z drugą wojną czeczeńską w tle przypada na lata 2002–2004. Pierwsze uderzenie o niespotykanej dotąd sile przygotowane było przez Mowsara Barajewa, który niepostrzeżenie zainstalował w Moskwie skutecznie zakamuflowany kilkudziesięciosobowy oddział terrorystyczny i wieczorem, 23 października 2002 roku, podczas spektaklu o pamiętnym dziś już tytule „Nord-Ost” brutalnym szturmem zajęł teatr na Dubrowce w południowo-wschodniej części rosyjskiej stolicy, żądając wycofania wojsk federalnych z terytorium Czeczenii. Wśród za-

---

⁴⁸ <https://www.theguardian.com/world/2011/sep/30/polina-zherebtsova-chechny-awar-diary>

⁴⁹ Jest to czas dynamicznego rozwoju witryn informacyjnych w rosyjskojęzycznym internecie. Patrz więcej na ten temat: B. Gołąbek, *Anatomia „Runetu”. Rosyjskojęzyczny internet jako extra territorium byłego ZSRR*, Prace Naukowo-Dydaktyczne PWSZ w Krośnie, Zeszyt nr 63, Krosno 2014. s. 69–71.

kładników znalazło się ponad 700 osób, wszyscy widzowie wieczornego spektaklu wraz z występującymi aktorami i towarzyszącą im orkiestrą. Kryzys w teatrze trwał trzy doby, aż do szturmowego specnaz, który z wykorzystaniem bojowego gazu paralizującego obezwładnił zarówno terrorystów, jak i zakładników. W wyniku tej bezprecedensowej operacji, obok części oddziału terrorystów śmierć poniosło 130 osób, głównie w wyniku zatrucia gazem bojowym. Przygotowanie do akcji odbicia zakładników miało także swoje zakulisowe tło. Do pracy operacyjnej i negocjacji poproszone zostały osoby publiczne, których reputacja w środowisku czeczeńskim mogła dawać nadzieję na pomyślne rozwiązanie impasu. Mowsar Barajew, w połączeniu telefonicznym z prezydentem Inguszetii Rusłanem Auszewem, zażądał kontaktu z Iriną Hakamadą i Grigorijem Jawlińskim. Do negocjacji z terrorystami przystąpili jednak na początkowym etapie powszechnie znani przeciwnicy wojny w Czeczenii – Anna Politkowska, a następnie popularny lekarz dziecięcy Leonid Roszał. Z Abu Bakarem i Barajewem osobiście negocjował także piosenkarz estradowy i deputowany Josif Kobzon. Telefoniczne rozmowy, na prośbę Abu Bakara prowadził również Borys Niemcow, którego wraz z Iriną Hakamadą w feralny wieczór ataku na teatr deportowano z Białorusi⁵⁰. Z jego relacji wynika, iż po kilku rozmowach z Abu Bakarem Władimir Putin osobiście zatelefonował do niego z wyraźną prośbą, aby nie szedł do teatru na negocjacje z terrorystami. Podobną prośbę prezydent miał skierować do Jurija Łużkowa, co, według wspomnień Niemcowa, było spowodowane polityczną zazdrością o ewentualną popularność dwóch potencjalnych konkurentów o fotel prezydenta Rosji, w przypadku powodzenia ich misji⁵¹. Po wydarzeniach na Dubrowce, 30 grudnia 2002 roku, dekretem numer 1466, prezydent Władimir Putin uhonorował doktora Roszala oraz deputowanego Josifa Kobzona Orderem Męstwa. Fakt zaangażowania w odbicie i ocalenie zakładników Anny Politkowskiej, Borysa Niemcowa, Iriny Hakamady i innych opozycyjnych polityków nie został przez rosyjskie państwo dostrzeżony. Kolejne akty terroru związane z czeczeńskim separatyzmem jedynie pogłębiły negatywny społeczny odbiór konfliktu na Kaukazie, wzmocniły opinię o chaosie w republice, a mniej świadomych obywateli Rosji umocniły w poparciu dla moskiewskiej operacji antyterrorystycznej z jej masowymi egzekucjami i zaczystkami.

⁵⁰ Б. Немцов, *Исповедь бунтаря*, Москва 2007, s. 131.

⁵¹ Tamże, s. 133.

Szczególnie intensywnie w tym kontekście odznaczył się rok 2004. 24 sierpnia terrorystki samobójcznie wysadziły dwa cywilne samoloty w trakcie wykonywania rejsowego lotu. W wyniku zamachu zginęło 89 osób. Najczarniejszym dniem wiążącym drugą wojnę czeczeńską ze śmiercią niewinnych ofiar był jednak zamach terrorystyczny w północnoosetyjskim Biesłanie. 1 września 2004, w dniu rozpoczęcia roku szkolnego, grupa terrorystów zajęła budynek Szkoły numer 1, zaminowała go i przez trzy doby przetrzymywała w nim około tysiąca osób, w większości dzieci i ich rodziców. W wyniku niefrasobliwości służb i bałaganu podczas operacji odbicia zakładników doszło do rozlewu krwi na niespotykaną skalę, śmierć poniosło 335 osób, a w sumie ponad 800 odniosło poważne obrażenia.

Po zamachach terrorystycznych, w których ofiarami stali się cywile dużo trudniej było otwarcie głosić prawdę o wywołanej przez Moskwę humanitarnej katastrofie Czeczenów. Moralne granice zostały zatarte, a ludzie pokroju Polikowskiej czy Niemcowa, nawet z ograniczonym poparciem demokratycznych mediów i środowisk pozarządowych, pozostali z coraz słabszymi argumentami w ręku. Rosja wydawała się prowadzić wojnę sprawiedliwą, a jej głównym propagandowym celem było wyłapanie i eliminacja zagrażających Moskwie i światu terrorystów. Już od 2002 roku rozwijany był przez Kreml z pewnym sukcesem plan tak zwanej czeczenizacji konfliktu, w którym główną rolę odgrywał zamordowany w zamachu terrorystycznym podczas parady z okazji Dnia Zwycięstwa w Groznych, w feralnym roku 2004, ówczesny prezydent republiki Achmat Kadyrow. W konsekwencji zamachów i wywołanego przez nie napięcia społecznego, 13 września 2004 roku, na rozszerzonym posiedzeniu rządu z szefami regionów, Władimir Putin nakreślił plan reformy politycznej, który sprowadzał się do skupienia władzy regionalnej w ręku prezydenta.

Czeczenia została jednak oddana w ręce Ramzana Kadyrowa, syna zamordowanego w zamachu Achmata, znacznie wcześniej. Bezpośrednio po zabójstwie swojego ojca, jeszcze pamiętnego 9 maja 2004 roku, młody Kadyrow przybył na Kreml odziany w sportowy dres, tak, jak do kolegów w odwiedzinach⁵². Telewizje pokazały starannie wyreżyserowany spektakl z oświadczeniem

---

⁵² Amerykański pisarz i korespondent Jonathan Littell twierdzi, że Kadyrow był wówczas w Moskwie i na Kremlu bardzo szybko skorzystano z tej obecności. J. Littell, *Czeczenia. Rok III*, tłum. M. Kozłowska, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2011, s. 56.

Władimira Putina, po którym Ramzan pada w objęcia prezydenta Rosji, niczym młodzieniec witający dawno niewidzianego ulubionego stryja. Złośliwi komentatorzy widzieli w przybyciu młodego Czeczena do Moskwy symboliczne ofiarowanie jarłyku na rządy w zbuntowanej republice. Nie było to co prawda formalne przekazanie najwyższej władzy w Groznm – Ramzan został wówczas w Czeczenii wszechwładnym wicepremierem, ale po latach można jednoznacznie wnioskować, że spotkanie Putina z Ramzanem Kadyrowem 9 maja 2004 roku nosiło znamiona swoistego namaszczenia. Od tego czasu lojalnie prowadzona przez Kadyrowa Czeczenia zaczęła się zmieniać. Z Moskwy popłynęły potężne środki mające wspierać odbudowę przede wszystkim doszczętnie zrujnowanego Grozno. Ramzan Kadyrow, jako odpowiedzialny za bezpieczeństwo wewnętrzne, zaczął jednocześnie wzmacniać swą władzę i po trzech latach od śmierci ojca udało mu się, po rezygnacji prezydenta Ału Ałchanowa, objąć najwyższe stanowisko w Czeczenii. Prezydentura ta szybko przerodziła się w specyficzny i właściwy miejscowym obyczajom reżim, oparty na zasadach działania wschodnich ustrojów zakorzenionych w islamie.

W materiale propagandowym rządowej telewizji Russia Today z 2014 roku, zatytułowanym *Odbudowana republika*, Milana Manajewa, gwiazda lokalnego ośrodka telewizji, z dumą opowiada o odbudowanej stolicy, a narrator zza kadru rozprawia o znakomitych gościach, którzy przybyli z zagranicy do Czeczenii, aby uświetnić otwarcie pięciogwiazdowego hotelu „Grozny City”. Zwyczajni ludzie określają tu Ramzana, bo przywykli używać tylko imienia, tak jak w przypadku innych światowych dyktatorów, Fidela na Kubie, Saddama w Iraku, czy niegdyś Napoleona we Francji⁵³, carem lub nawet królem. Codziennosc państwka Ramzana to adaty – zwyczajowe prawa Czeczenów, połączone z szariatem i kulturą islamu, a wszystko inkrustowane prawem Federacji Rosyjskiej. Obyczajowość stroju, zachowania względem kobiet, postępowanie w relacjach społecznych wyraźnie nawiązują do krajów arabskich, gdzie podstawą życia publicznego jest kultura islamu. Z propagandowego filmu o odbudowanej republice wyraźnie przebija atmosfera neokolonialnego ustroju, w którym dzięki dobrodziejstwu finansowemu płynącemu z Moskwy, Czeczenia może realizować swe obyczajowe i religijne praktyki, próbując łączyć to, co wydaje się nie do

---

⁵³ А. Малашенко, *Рамзан Кадыров: российский политик кавказской национальности*, Росспэн, Московский Центр Карнеги, Москва 2009, s. 13.

połączenia – tradycjonalistyczny islam ze stylem życia Zachodu, okraszonym wschodnim, orientalnym blichtrzem. Formalnie Ramzan został prezydentem Czeczenii w 2007 roku. Tytułatura ta utrzymana została do roku 2011, od którego Ramzan piastuje zaszczytną funkcję „głowy republiki”. Dzięki stabilności i stopniowej neutralizacji separatystów i ekstremistycznych środowisk Kadyrowowi udało się w kolejnych latach ukończyć rozbitą wojną Czeczenii. Spokojne, ciche, bez jednego wystrzału noce, cudownie odbudowane centrum Groznego, z głównym prospektem imienia Władimira Putina, wyremontowane drogi, nowe oświetlenie, nowe i odbudowane z powojennej pożogi szkoły, rozwój obiektów sportowych przez ostatnie piętnastolecie umożliwiły dorastanie młodemu pokoleniu, które bez zażenowania, szczerze i z dumą może założyć T-shirty z wizerunkiem swojego przywódcy Ramzana. Wielu z nich ma przy tym poczucie, że komunikuje się ze swoim liderem niemal bezpośrednio, dzięki sieciom społecznościowym Internetu⁵⁴.

Ta stabilizacja i pokój, słowa, które pojawiają się nawet w tytułach surowych przecież dla czeczeńskich władz raportów i biuletynów „Memoriału”, mają jednak swoją wysoką cenę. Obok imponujących i efektownych inwestycji infrastrukturalnych w Czeczenii Ramzana Kadyrowa pojawił się także strach przed nową władzą, układającą system wedle swoich i moskiewskich interesów. Porwania, zaginięcia, prywatna armia, prześladowania obrońców praw człowieka, kult jednostki, eksterytorialna Czeczenia, to określenia, które dominują w publikacjach i analizach na temat tego regionu w ciągu ostatnich kilku lat. Mroczny obraz dopełniony jest zabójstwami osób publicznych, powszechnie znanych ze swej proczeczeńskiej i antywojennej aktywności. W 2006 roku, w dniu urodzin Władimira Putina, została zamordowana dziennikarka Anna Politkowska. W 2009 roku na granicy Czeczenii i Inguszetii została porwana i brutalnie za-

---

⁵⁴ Ramzan Kadyrow prowadzi jeden z najpopularniejszych w Rosji profili w serwisie Facebook, a jego wpisy śledzi blisko 800 tysięcy użytkowników. Profil Kadyrowa w społecznościowym serwisie Instagram, na którym publikowane są fotografie lidera Czeczenii, jest jednym z najpopularniejszych kanałów komunikacyjnych czeczeńskiego lidera. Czeczeński przywódca zamieszcza zarówno niewybredne komentarze dotyczące życia codziennego i społeczeństwa, jak i oficjalne komunikaty o randze państwowej. Poważny artykuł na temat aktywności Kadyrowa w sieciach społecznościowych opracował Thomas Grove: *The Strongman of Instagram. How Chechnya's President Ramzan Kadyrov bends social media to his will.*, „The Wall Street Journal”, 26.08.2016 (<https://www.wsj.com/articles/the-strongman-of-instagram-1472221224>).

mordowana jej przyjaciółka, obrończyni praw człowieka i członkini organizacji „Memorial” Natalia Estemirowa. W 2015 roku na moście Moskwowieckim, nieopodal Kremla, zastrzelony został Borys Niemcow. Wszystkie te zbrodnie, bez względu na ostateczne ustalenia prokuratury, już na zawsze będą mieć charakter polityczny, albowiem mordy te, poza wszystkimi innymi okolicznościami, determinowała polityczna atmosfera Rosji Władimira Putina i Czeczenii Ramzana Kadyrowa. W każdym z przypadków przez śledztwa przewijał się także tak zwany „wątek czeczeński”.

W marcu 2016, po wygaśnięciu pełnomocnictw Ramzana Kadyrowa, Władimir Putin przedłużył je do wyborów, które odbyły się 18 września. Kadyrow był w nich zdecydowanym faworytem. Bohater naszych czasów, jak piszą o nim analitycy, został ponownie wybrany na przywódcę Czeczenii, a jego pełna kadencja ma upłynąć w 2021 roku.

Ilja Jaszyn

Autor raportu na temat przywódcy Czeczenii jest jednym z najmłodszych antyreżimowych polityków współczesnej Rosji. Ilja Jaszyn urodził się 29 czerwca 1983 roku w Moskwie, a jego polityczna kariera rozpoczęła się równoległe z objęciem przez Władimira Putina urzędu prezydenta w 2000 roku. Siedemnastoletni wówczas Ilja, student politologii, związał się z liberalną partią „Jabłoko” Grigorija Jawlińskiego, aby w 2001 roku stanąć na czele moskiewskiej młodzieżówki tego stronnictwa. Od 2002 do 2006 roku Jaszyn był doradcą deputowanego moskiewskiej rady miasta (dumy) Jewgienija Bunimowicza z partii „Jabłoko”. W tym czasie awansował w szeregi regionalnego biura partii. W 2005 roku Jaszyn obronił pracę dyplomową zatytułowaną „Techniki organizacji protestów we współczesnej Rosji” i na jej podstawie wydał swoją pierwszą zaangażowaną politycznie publikację. W tym samym roku po raz pierwszy poddał się wyborczej weryfikacji, niestety bez powodzenia startując w wyborach do rady miejskiej w Moskwie.

Broszura „Uliczny protest” (ros. *Уличный протест*) została wydana w niewielkim nakładzie w 2006 roku, ale jej odpowiednia promocja spowodowała, że zwróciły na nią uwagę ogólnorosyjskie drukowane media. Aleksander Braterski na łamach „Izwestii” nazwał rzecz *instrukcją obsługi dla radykalnego li-*

berała⁵⁵, a Irina Romanczewa zgryźliwie zauważyła, że prezentacja książki bardziej przypominała obronę pracy dyplomowej niż polityczny happening⁵⁶. Jaszyn objaśniał wydanie książeczki potrzebą pewnego rodzaju instruktarzu dla wszystkich opozycyjnych ugrupowań i środowisk, które nie znalazły miejsca w Dumie po wyborach w 2003 roku. W wywiadzie dla „Radia Swoboda” polityk oznajmił, że w sytuacji, kiedy wszystkie opozycyjne ugrupowania zostały „usunięte z parlamentu”, konieczne jest szukanie nowych form politycznej aktywności, aby dotrzeć do potencjalnych wyborców⁵⁷. Publikacja, która do dziś dostępna jest na witrynie internetowej patrii „Jabłoko”, stanowi syntetyczny instruktarz technik politycznego protestu ulicznego, począwszy od metodologicznego wstępu, poprzez informację na temat profilowania akcji, dostępu i koncentracji zainteresowania mediów, opracowywania zadań taktycznych aż po opis różnorodnych form masowych ulicznych wystąpień: zgromadzeń, marszów, demonstracji, pikiet, akcji teatralizowanych czy politycznych flash-mobów. Broszura Jaszyna pojawiła się na rynku idei politycznej w istotnym dla poradzieckiego regionu momencie, na fali tak zwanych kolorowych rewolucji, które wprowadziły niepokój także do Rosji: trzy lata po gruzińskiej rewolucji róż, dwa lata po pomarańczowej rewolucji w Ukrainie, i niemal bezpośrednio po tak zwanej tulipanowej rewolucji w Kirgistanie. Kolorowe rewolucje, przy wszystkich różniących je elementach, miały jedną wspólną cechę – prowadziły do zmiany władzy. Sedno tych zmian stało się podstawą pewnych obaw polityków na Kremlu. Młody aktywista zdobył praktykę w rzeczywistych akcjach protestacyjnych, które posłużyły mu jako przykłady w publikacji. W 2004 roku zorganizował akcję „Precz z policyjnym samodzierżawiem”, w ramach której farbą oblane została tablica pamiątkowa poświęcona gensekowi i słynnemu szefowi KGB Jurijowi Andropowowi⁵⁸ przy moskiewskiej Łubiance. W 2005 roku przeprowadził happening pod głównym sztabem Federacji Rosyjskiej, goląc sobie głowę na znak protestu przeciwko zmianom w regulacjach dotyczących odwołań od służby wojskowej. W 2006 roku, wraz z Mariją Gajdar, córką słyn-

⁵⁵ А. Братерский, *Поваренная книга либерала*, «Известия», 13.01.2006 – wydanie internetowe.

⁵⁶ И. Романчева, «Уличный протест» Яшина, «Взгляд», 11.01.2006 – wydanie internetowe

⁵⁷ Witryna internetowa Radia Swoboda <http://www.svoboda.org/a/105091.html>

⁵⁸ Wielu obserwatorów sceny politycznej Rosji uważa go za idola Władimira Putina.

nego reformatora Jegora Gajdara, w ramach „akcji na moście” rozwinął baner z napisem „Oddajcie nam wybory, gady!”. W 2007 roku, po dymisji premiera Michaiła Fradkowa, dokonał symbolicznego samospalenia w proteście przeciwko przygotowywaniu przez Władimira Putina „następcy”. Nie odniósł jednak przy tym poważnych obrażeń.

Wyborcza porażka jego ugrupowania w 2003 roku postrzegana była przez Jaszyna w kategorii politycznej traumy i w takiej postaci została także zaprezentowana przez Walerija Paniuszkin, który do swego zbioru szkiców o niepokornych, nowych rosyjskich dysydentach dołączył także ten o *Młodym mężczyźnie w tweedowej marynarce*, poświęcony Jaszynowi⁵⁹ i jego politycznej drodze. W 2008 roku Jaszyn, nie mogąc osiągnąć swych celów w partii „Jabłoko”, zaangażował się w tworzenie ugrupowania „Solidarność”, rozwijanego między innymi przez Borysa Niemcowa. Lider „Jabłoka”, weteran rosyjskiej liberalno-demokratycznej opozycji Grigorij Jawliński, krytycznie odniósł się do ówczesnej działalności Jaszyna, który został usunięty z partii za polityczne szkodenie jej wizerunkowi. Usunięcie Jaszyna wywołało kontrowersje w środowisku związanym z liberałami, poparli go między innymi dysydent-senior Siergiej Kowaliow, a nawet emigrant Władimir Bukowski. Z partii wystąpił także na znak protestu dyrektor Moskiewskiej Grupy Helsińskiej Danił Mieszczeriakow.

Wiosną 2009 roku Jaszyn zaangażował się w prace sztabu wyborczego Borysa Niemcowa, przed wyborami na stanowisko mera olimpijskiego miasta Soczi. Było to staretyczne polityczne pociągnięcie środowiska Niemcowa, którego celem było jak najszersze upublicznienie nieprawidłowości finansowych, pojawiających się w związku z przygotowaniem do zimowej olimpiady w Soczi w 2014 roku. Mimo oczywistej przegranej Niemcowa w tych wyborach, praca PR-owca Jaszyna w charakterze szefa jego sztabu wyborczego zbliżyła do siebie obu polityków i od tej pory zawiązała się między nimi ścisła współpraca.

W 2010 roku Ilja Jaszyn wstąpił do partii „Parnas”, która od 2011 roku stała się jednym z głównych motorów masowych demonstracji przeciwko fałszowaniu wyborów. 5 grudnia 2011 roku Jaszyn wraz z innym znanym opozycjonistą, Aleksiejem Nawalnym, został zatrzymany przez policję podczas powy-

---

⁵⁹ W. Paniuszkin, *Dwanaścioro niepokornych. Portrety nowych rosyjskich dysydentów*, Wołowiec 2011.

borczego protestu na Bulwarze Czystoprudnym. Na demonstracji zebrał się wówczas kwiat znanej z mediów moskiewskiej opozycji – Aleksiej Nawalny, Borys Niemcow, Jewgienija Czirikowa, Dmitrij Bykow⁶⁰, Wiktor Szenderowicz, Artemij Troicki. Za udział w tym proteście Jaszyn odsiedział piętnastodniowy areszt i nie mógł wziąć udziału w najbardziej masowych wydarzeniach w Moskwie 10 grudnia na Placu Błotnym. Kolejne protesty pod hasłem „Za uczciwe wybory”, w których polityk brał udział, miały miejsce w marcu 2012 roku, tuż po kampanii prezydenckiej. Jednym z głównych haseł rozgrzewających zebrałą publikę było odsunięcie „wroga wolności” Władimira Putina od władzy. Po „marszu milionów” zaś, który udało się zorganizować po uroczystości inauguracji prezydentury 6 maja 2012 roku, miała miejsce próba zorganizowania miasteczka namiotowego pod moskiewskim pomnikiem kazachskiego poety Abaja Kunanbajewa. Ilja Jaszyn przedstawiał się jako komendant tego miasteczka. Akcja Occupy Abai (ros. Оккупай Абай), miała być wzorowana na nowojorskiej Occupy Wallstreet, lecz władzom Moskwy udało się skutecznie zablokować plan demonstrantów. Podczas jednego z protestów Jaszyn zetknął się z popularną celebrytką, córką pierwszego mera Sankt Petersburga, Anatolija Sobczaka, Ksenią. Znana dotąd przede wszystkim z niezbyt wyrafinowanych programów telewizyjnych dziennikarka-celebrytka⁶¹ zbliżyła się do środowiska opozycjonistów, a szczególnie do jednego z jej liderów – Ilji Jaszyna. Korespondent brytyjskiej

⁶⁰ W maju 2014 roku Dmitrij Bykow był gościem Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz PWSZ w Krośnie, gdzie wygłosił wykład „Bułat Okudźawa a Polska”. W swoim krakowskim wystąpieniu, zatytułowanym „Pisarze i władza w Rosji w 2014 roku”, literat otwarcie nakreślił sytuację środowiska opozycyjnego w Rosji, wskazując na liczne paralele historyczne, a także podając odwołania do polskiej tradycji literackiej.

⁶¹ Ksenia Sobczak ur. w 1981 roku w Leningradzie córka pierwszego posowieckiego mera Sankt-Petersburga Anatolija Sobczaka (zm. w 2000 roku) i Ludmiły Narusowej. Z wykształcenia politolog z dyplomem prestiżowego MGIMO (Moskowskij Gosudarstwiennyj Institut Mieżdunarodnych Otnoszenij). Sobczak znana jest w Rosji głównie jako celebrytka, ale również dziennikarka i showmenka, prowadząca skandalizujące reality show „Dom 2”, „Ostatni bohater”, „Dwie gwiazdy” i inne. W 2011 roku związała się z ruchem protestu przeciwko fałszowaniu wyborów do Dumy Państwowej. Przez pewien czas była związana prywatnie z Ilją Jaszynem. Późną jesienią 2017 roku rozpoczęła kampanię wyborczą i ogłosiła chęć startu w wyborach prezydenckich w Rosji w 2018 roku jako antysystemowy kandydat „przeciw wszystkim innym kandydatom”, wzbudzając liczne spekulacje na temat faktycznych intencji i promotorów jej kandydatury (często wskazywany jest tu Kreml). Od 2013 jest żoną aktora Maksima Witorgana.

prasy w Moskwie, Marc Bennets, nie pozostawił złudzeń co do PR-owskiego charakteru tej znajomości, albowiem dla niego *widok dawnej gwiazdy okładek „Playboya” biegnącej po Moskwie ramię w ramię z zaprawionymi w bojach działaczami antyrządowymi* stanowił prawdziwy wstrząs poznawczy i był świadectwem, że środowisko antyputinowskiego sprzeciwu, cieszące się teraz także zainteresowaniem gwiazdek i telewizyjnych sław zaczyna zyskiwać na znaczeniu⁶². Medialny związek Sobczak i Jaszyna został określony nawet jako przejaw „glamour politics” – polityki celebrytów. Para chętnie dawała się fotografować i filmować, udzielała wywiadów, ale związek nie przetrwał próby czasu. Ujawnianie relacji intymnych i znana z lat 90. tradycja kompromatu wciąż mają w telewizyjnym rosyjskim społeczeństwie dużą popularność. Po jednym z takich wydarzeń, związanych z ujawnieniem intymnych relacji Michaiła Kasjanowa z partyjną koleżanką, Jaszyn w 2016 roku zrezygnował z członkostwa w partii „Parnas”, która stała się od 2015 roku wspólną przestrzenią debaty dla większości sił opozycyjnych. Jaszyn sam doświadczył przygody z kompromatem. W 2010 roku wybuchł medialny skandal wokół erotycznych kontaktów liderów opozycji z niejaką Katją „Mumu”. Na filmikach pojawiających się w sieci, obok rozebranej długowłosej piękności widać również nagich mężczyzn bardzo podobnych do Eduarda Limonowa, Wiktora Szenderowicza, a także Ilji Jaszyna. Ten ostatni, szczęśliwie wówczas wiodący niezależne życie, nigdy nie wypierał się tego kontaktu, który, jego zdaniem, miał być sprowokowany przez FSB w celu skompromitowania działaczy antyputinowskiej opozycji⁶³.

Wydarzenia ostatnich trzech lat w polityce i życiu publicznym w Rosji wymogły na opozycyjnych politykach zajęcie jednoznacznie negatywnego stanowiska wobec bardzo popularnych przez długi czas w Rosji decyzji prezydenta.

---

⁶² M. Bennets, *Dokopać Kremłowi. Walka rosyjskich nowych dysydentów o odsunięcie Putina od władzy*, Warszawa 2014, s. 258

⁶³ Sprawa erotycznej prowokacji „Katii Mumu”, której pseudonim nawiązuje do opowiadania Iwana Turgieniewa o chłopie pańszczyźnianym i jego suczce o imieniu Mumu, znalazła swoje rozwinięcie w innych współczesnych tekstach kultury – Dmitrij Bykow napisał na ten temat krótki poemat, a w 2016 roku powstał film pt. *„Ее звали Муму”*, będący luźną fantazją reżysera Władimira Mirzoejwa na temat opisywanego skandalu. Jedną z postaci w filmie jest wyraźnie stylizowana na Ilję Jaszyna, co sam zainteresowany z pewną satysfakcją potwierdził w prasie (*Катя Муму возвращается. Илья Яшин об экранизации «медовой ловушки»*, „Спектр.Пресс”, 2.10.2016, wydanie internetowe).

Aneksja Krymu stała się dla wielu opozycjonistów kamieniem milowym reżimu Władimira Putina. Jaszyn, tak jak i całe jego otoczenie, wyraził wobec działań Rosji na Ukrainie daleko idącą dezaprobatę. Brak dostępu do rzetelnej informacji na temat zaangażowania Rosji w wojnie na wschodzie Ukrainy zmobilizował Borysa Niemcowa do przygotowania kolejnego już w jego karierze antyputinowskiego raportu. Jak wiadomo, analizę „Putin. Wojna” po zabójstwie swojego przyjaciela finalizował Ilja Jaszyn z zespołem.

Młody polityk, mimo jawnej niechęci okazywanej mu przez zwolenników Władimira Putina, którą ściągnął na siebie poprzez dosyć nieszablonową polityczną aktywność, pozostaje bardzo aktywnym komentatorem politycznym, regularnie pisuje na blogu radia „Echo Moskwy”, ma swoje miejsce na łamach opozycyjnej „Nowoj Gaziety”. Dużo podróżuje, regularnie odwiedza redakcje amerykańskich mediów. Bywa także gościem rosyjskiej opozycyjnej telewizji TV Rain (ТВ Дождь). 10 września 2017 roku z sukcesem wziął udział w wyborach samorządowych. Ku zaskoczeniu obserwatorów Ruch „Solidarność” pod jego wodzą zdobył większość mandatów w dzielnicy krasnosielskiej w rosyjskiej stolicy, a sam Jaszyn objął funkcję przewodniczącego rady deputowanych tego rejonu⁶⁴. Mimo że wciąż poszukuje miejsca na skomplikowanej dysydenckiej scenie politycznej, warto śledzić jego dalszą karierę, wszak ma dopiero 34 lata.

---

⁶⁴ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na zdjęcie I. Jaszyna na IV stronie okładki niniejszej publikacji, które pochodzi z jego profilu w serwisie społecznościowym Facebook (<https://www.facebook.com/yashin.ilya>). Fotografia przedstawia polityka w jego gabinecie na tle słynnego polskiego plakatu wyborczego „Solidarność” z 1989 roku, pt. „W samo południe” autorstwa Tomasza Sarneckiego.

Żadna z licznych prób kontaktu z I. Jaszynem w sprawie wykorzystania fotografii nie powiodła się.

RAPORT

WSTĘP

Cały świat jest dziś zaniepokojony zagrożeniem wywołanym przez organizację zwaną potocznie „Państwem Islamskim”¹. Radykalni muzułmanie właściwie wypowiedzieli wojnę także Rosji i całej współczesnej cywilizacji. Ofiarami tej wojny są już tysiące niewinnych ludzi.

Liderzy światowych mocarstw nieustannie deklarują gotowość przeciwstawienia się ISIS, mobilizowane są armie i służby specjalne, a działania wojenne ogarnęły Bliski Wschód. Rosyjskie wojska także biorą udział w tej wojnie – od jesieni 2015 roku, z rozkazu prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina, lotnictwo bombarduje obiekty islamistów w Syrii. Jednakże mało kto zauważa, że właśnie na terytorium Rosji w ostatnich latach ukształtowało się lokalne islamskie państwo. Szczególny „czeczeński kalifat”, funkcjonujący wedle swoich tradycji i praw, przy czym w doskonały sposób wykorzystujący miliardowe subsydia płynące z federalnego budżetu². Przywódca Czeczenii Ramzan Kadyrow opływa w luksusy, hołdując nadrzędności praw szariatu nad prawem rosyjskim i rozwija swój indywidualny militarny potencjał. Terrorysty z Czeczenii wykonują wyroki na przeciwnikach Kadyrowa w Moskwie i za granicami Rosji. Z roku na rok pewność Kadyrowa dotycząca własnej bezkarności wzmacnia się, a jego ton w rozmowach z władzami federalnymi staje się coraz bardziej zuchwały. Kadyrow wie, że za jego plecami stoi dobrze wyposażona czeczeńska armia, lojalna wyłącznie

---

¹ ISIS – Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie, *Daesh*. Salaficka organizacja terrorystyczna oraz samozwańczy kalifat ustanowiony w 2014 roku na terytorium Iraku i Syrii.

² Ustrój federalny Rosji zapisany jest w Konstytucji Federacji Rosyjskiej przyjętej w 1993 roku. Jest to nierówna, trzystopniowa organizacja terytorialno-administracyjna, w której najwyższy status mają republiki z licznymi prerogatywami, jednakże podporządkowane centralnej władzy w Moskwie. Jedną z 22 rosyjskich republik federalnych jest od 1992 roku Czeczenia. Ostatnia powstała republika w ramach ustroju federalnego Rosji to Republika Krym, terytorium odebrane Ukrainie w 2014 roku.

wobec niego, a co najważniejsze, on sam cieszy się zaufaniem prezydenta Władimira Putina. Ani struktury siłowe, ani rząd nie są w stanie podporządkować Kadyrowa prawu rosyjskiemu i przywrócić Czeczenię w prawne ramy rosyjskiego państwa. Perspektywy współpracy Czeczenii i federalnego centrum wywołują poważne obawy. Reżim Kadyrowa zgromadził dostateczną ilość środków, aby w przypadku politycznej niestabilności postawić kwestię opuszczenia Federacji Rosyjskiej, a niewykluczone, że stanie się to przy jednoczesnym zajęciu części terytoriów przylegających do Czeczenii³. Konsekwencją działań Władimira Putina na Północnym Kaukazie jest pojawienie się organizmu państwowego generującego ryzyko nowej, poważnej wojny. W Czeczenii ukonstytuował się niebezpieczny reżim, którego lojalność względem Rosji warunkowana jest jedynie stopniem zaspokojenia, ze strony federalnego centrum, finansowego i politycznego apetytu Ramzana Kadyrowa. Żaden polityk i żadna instytucja państwowa nie są dziś w stanie zagwarantować, że stworzone w Czeczenii państwo islamskie napawającego się bezkarnością Ramzana Kadyrowa, nie przekształci się z czasem w nowe „Państwo Islamskie”, gotowe wypowiedzieć dżihad Rosji, tak jak zrobił to już wcześniej ojciec Ramzana Kadyrowa⁴.

---

³ Czeczenia sąsiaduje bezpośrednio z Republiką Dagestanu, Republiką Inguszetii, Krajem Stawropolskim i Gruzją. Autor, mówiąc o sąsiadujących terytoriach, ma zapewne na myśli rosyjskie republiki kaukaskie – Dagestan i Inguszetię.

⁴ Achmat Kadyrow, ojciec Ramzana Kadyrowa, był jednym z pierwszych polityków i działaczy religijnych Czeczenii, który otwarcie nawoływał w 1995 roku do dżihadu przeciwko Rosji i zabijaniu tyłu Rosjan, ilu tylko zdołają (nagranie wywiadu z niemieckiej TV Phoenix w serwisie Youtube). Achmat Kadyrow wrócił do Czeczenii z Jordanii w 1991 roku i rozpoczął aktywną działalność w czeczeńskim muftiacie (organizacja terytorialna, zarządzana przez islamskich duchownych, oparta na prawie szariat). W pierwszej wojnie czeczeńskiej (1994–1996) Kadyrow walczył po stronie czeczeńskich bojowników przeciwko Moskwie, popierając linię ówczesnego prezydenta Asłana Maschadowa, od którego odwrócił się jednak w 1998 roku, odrzucając ideologię rozprzestrzeniającego się w Czeczenii radykalnego ruchu islamskiego – wahhabizmu. Wewnętrzny konflikt w Czeczenii został sprawnie rozegrany przez władze w Moskwie. Władimir Putin 12 czerwca 2000 roku, w trakcie drugiej wojny czeczeńskiej, wyznaczył Achmata Kadyrowa szefem podległej Moskwie administracji Czeczenii. 5 października 2003 roku Kadyrow, ciesząc się poparciem Władimira Putina, został wybrany na stanowisko prezydenta Republiki Czeczeńskiej. Zginął niespełna rok od wyboru, w zamachu na stadionie „Dynamo” w Groznych 9 maja 2004 roku. Prezydent Rosji już 10 maja, tuż po zamachu, powierzył funkcję wicepremiera Czeczenii młodszemu synowi Achmata Kadyrowa, niedoświadczonemu i niezbyt kompetentnemu w sprawach gospodarczych Ramzanowi, zyskując w ten sposób jego lojalność.

Niniejszy raport przedstawia analizę tego, w jaki sposób na terytorium Rosji stopniowo ukształtowała się niebezpieczna grupa kryminalna, właściwie zastępująca czeczeńskie państwo. Jest to opowieść o tym, jak Ramzan Kadyrow, w wielu kwestiach kopiujący polityczny styl Władimira Putina, dodając elementy narodowe i religijne, stał się kluczową i w zasadzie będącą poza wszelką kontrolą postacią rosyjskiej polityki. Celem tego raportu jest otwarcie oczu rosyjskiemu społeczeństwu na fakt, iż Ramzan Kadyrow, przy zaniechaniach kierownictwa państwa oraz służb specjalnych, stał się postacią, która stanowi zagrożenie dla narodowego bezpieczeństwa Rosji.

ROZDZIAŁ I

OD PUCYBUTA DO MILIONERA

Ramzan Kadyrow urodził się 5 października 1976 roku w wiosce Centaraj w Czeceńsko-Inguskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Był drugim synem w rodzinie przyszłego prezydenta Republiki Czeceńskiej Achmata Kadyrowa. Ramzan ukończył szkołę podstawową w 1992 roku, niestety, nie udało mu się kontynuować nauki. Po rozpadzie Związku Radzieckiego Czecenia znalazła się w konflikcie z władzą centralną Rosji. W 1992 w Republice została przyjęta konstytucja, która ustanawiała niepodległą, świecką Czecenię.

1.1. Czystki etniczne

Czas ten związany był z gwałtownym wzrostem przestępczości. Oprócz tego, nowe czeceńskie władze zaczęły prowadzić politykę eksterminowania ludności innych narodowości, cechującą się licznymi zabójstwami, grabieżami oraz czystkami etnicznymi. Dziennikarz Paul Klebnikov¹ nazwał tamte wydarzenia

---

¹ Paul Klebnikov (1963–2004) – amerykański dziennikarz, historyk i znawca Rosji. Urodził się w rodzinie rosyjskich emigrantów z wielkimi tradycjami (jeden z przodków Klebnikowa miał brać udział w powstaniu dekabrystów w 1825 roku). Klebnikov zajmował się dziennikarstwem śledczym w odradzającej się postsowieckiej Rosji. Pracując dla *Forbesa*, zbierał materiały o drapieżnym rosyjskim kapitalizmie politycznym. Efektem tych analiz jest książka wydana w 2000 roku w Rosji pt. *Ojciec chrzestny Kremla* (oryg. *Godfather of the Kremlin: Boris Berezovsky and the Looting of Russia*), której bohaterem stał się oligarcha i polityk Boris Bieriezowski. W 2003 roku Klebnikov objął posadę redaktora naczelnego rosyjskiej wersji magazynu „*Forbes*”. Klebnikov zginął 9 lipca 2004 roku zastrzelony pod wejściem do swojego moskiewskiego biura. Zgodnie z wynikami jednej z wersji śledztwa zabójcami okazali się Czeceńcy, którymi miał dowodzić kryminalista Choż Ahmed Nuchajew, uwolniono go jednak z zarzutów. Inne wątki prowadziły do samego Borysa Bieriezowskiego. Publicyści rosyjscy spekulowali także, iż na śmierci głównego redaktora „*Forbesa*” mogło wówczas zależeć także wielu biznesmenom, których nazwiska znalazły się w rankingu „*Forbes*”

ludobójstwem Rosjan, które miało miejsce jeszcze przed działaniami bojowymi w 1994 roku². „Była to krwawa wojna przeciw rosyjskiej ludności Czeczenii, tak zwana przymusowa czeczenizacja” – pisał Klebnikov [2]. Prezydent Federacji Rosyjskiej Władimir Putin w 2000 roku opisał te działania jako „ludobójstwo narodu rosyjskiego na ogromną skalę” [3]. Zdarzenia te były spowodowane osłabieniem władzy centralnej, jak również żądaniem Czeczenów dotyczącymi wymierzenia sprawiedliwości po stalinowskiej deportacji narodu czeczeńskiego. Nowe władze republiki wykorzystywały nastroje społeczne w sposób najbardziej dla nich korzystny.

W lipcu 1999 roku Ministerstwo Federacji Rosyjskiej ds. narodowości poinformowało, że w Czeczenii od 1991 do 1999 roku zostało zabitych ponad 21 tys. Rosjan (nie licząc tych, którzy zginęli na skutek działań wojennych), zajęto ponad 100 tys. mieszkań i domów należących do przedstawicieli innych (nieczeczeńskich) grup etnicznych. Przeszło 46 tys. osób zostało praktycznie zamienionych w niewolników, a za cichym przyzwoleniem władz republiki i federacji odebrano im mienie i paszporty [4] [5].

Wtedy pojawił się nikomu wówczas nieznanym Ramzan Kadyrow. „Nawet nie będziemy ukrywać tego, że walczyliśmy przeciw Rosji. Ja też walczyłem w pierwszej wojnie, wszyscy o tym wiedzą. Po raz pierwszy wziąłem do rąk pistolet maszynowy nie mając nawet 17 lat” [6] – przyznał. Co więcej, wedle informacji pochodzących od dziennikarki Julii Łatyniny, w gabinecie przedstawiciela prezydenta Federacji Rosyjskiej w Południowym Okręgu Federalnym³ Kadyrow wypowiedział słynne zdanie: „Pierwszego Rosjanina zabiłem w wieku 16 lat” [7]. Łatwo obliczyć, że Kadyrow skończył 16 lat w 1992 roku, dwa lata przed wkroczeniem rosyjskich wojsk na terytorium Czeczenii.

---

100 najbogatszych ludzi Rosji. Sprawa śmierci Klebnikova nie znalazła jednak ostatecznego rozwiązania.

² Chodzi o pierwszą wojnę czeczeńską

³ Przedstawiciel prezydenta to instytucja powołana do życia przez Władimira Putina w 2000 roku w maju, w celu wzmocnienia tzw. pionu władzy w Rosji. Przedstawiciel jest powoływany bezpośrednio przez głowę państwa i w jego imieniu pełni funkcje kontrolne i monitorujące okręgu. Obecnie w Rosji istnieje 9 takich struktur namiestniczych (w 2014 roku dołączył od nich Krym). Z Południowego Okręgu Federalnego, o którym tu mowa, w celu ustabilizowania sytuacji Północnego Kaukazu, 19 lutego 2010 roku dekretem prezydenta Rosji Dmitrija Miedwiediewa został wydzielony Okręg Północnokaukaski.

Wnioskując z powyższych danych oznacza to, że zaczął on zabijać jeszcze przed rozpoczęciem pierwszej kampanii czeczeńskiej i kierował broń nie tylko przeciwko żołnierzom.

1.2. Pierwsza wojna czeczeńska

11 grudnia 1994 roku prezydent Federacji Rosyjskiej Borys Jelcyn podpisał dekret o wprowadzeniu wojsk na terytorium Czeczenii w celu zaprowadzenia ładu konstytucyjnego. Był to początek pierwszej wojny pomiędzy uzbrojonymi czeczeńskimi separatystami i rosyjskimi żołnierzami.

W sierpniu 1995 roku na zjeździe dowódców połowych w Wiedeno przywódca Republiki Czeczeńskiej Dżochar Dudajew mianował najwyższym muftim republiki Achmata Kadyrowa. Jego kandydaturę popierali znani później w całej Rosji terroryści Szamil Basajew i Ruslan Giełajew [8]. Achmat Kadyrow był wtedy sojusznikiem Basajewa, często występowali oni ze wspólnymi oświadczeniami. W 1996 roku na antenie telewizji NTV zostało wyemitowane nagranie, w którym Basajew, wraz z Kadyrowem ogłosili: „Nadal będziemy walczyć! Jeśli tylko się uda, zdobędziemy Władywostok, zdobędziemy Chabarowsk i Moskwę zdobędziemy! Będziemy walczyć do końca i nikt, prócz Allacha nas nie powstrzyma!” [9].

W 1995 roku Kadyrow, ogłosił Rosji „świętą wojnę” – *dżihad*, a w rzeczywistości wezwał wszystkich muzułmanów do zabijania niewiernych. Wtedy Kadyrow mówił: „Czecenów jest milion, a Rosjan 150 milionów. Jeśli każdy Czeczeniec zabije 150 Rosjan, wygramy wojnę” [10]. Jednak kilka lat później Kadyrow sprecyzował swoją wypowiedź: „Nie, ja w latach 1995–1996 **wzywałem Czecenów do zabijania tyłu, ile dadzą radę**. Nie mówiłem 100, 150, 200... mówiłem, ile tylko mogą. **Nawoływałem wtedy do „świętej wojny”, to także nie jest tajemnicą**. Ale 150 nie mówiłem” [11].

W 2000 roku Władimir Putin publicznie podkreślił, że „mufti Kadyrow podczas pierwszej wojny czeczeńskiej walczył z bronią w rękę przeciwko Rosji” [12].

Ramzan Kadyrow podczas pierwszej wojny czeczeńskiej nie był powszechnie znany. Przed śmiercią, w swoim ostatnim wywiadzie dziennikarka Anna Politkowska zwróciła uwagę, że „miał on reputację chłopaka, który stoi w kącie, a gdy dorośli rozmawiali, w najlepszym razie pozwalano mu podejść i nalać im herbaty”. Politkowska opisała „dawne zasługi” Ramzana Kadyrowa słowami: „strzelać, zabijać, rozkradać” [13]. Dwa dni po tym wywiadzie, reporterka została zastrzelona na klatce schodowej w swoim domu w Moskwie.

W 2013 roku na kanale „Россия” został wyemitowany film dokumentalny pt. „Сердце Кадырова” („Serce Kadyrowa”). Korespondent zadał przywódcy Czeczenii proste pytanie, czy nie żałuje on tego, że walczył w pierwszej wojnie czeczeńskiej po stronie separatystów. „Nie. Nie żałuję, że byłem po ich stronie. Gdybym nie był, nie znałbym prawdy. To mnie dużo nauczyło” – powiedział Kadyrow [14].

1.3. Przejście na stronę Federacji

Po podpisaniu rozejmu w Chasawjurgie (1996) przez liderów czeczeńskich separatystów oraz przedstawicieli Kremla, strona rosyjska wycofała wojska z terenów Czeczenii i uznała jej niepodległość.

Po pewnym czasie w Czeczenii pogorszyły się stosunki między zwolennikami przedstawiciela rządów republiki Szamila Basajewa (opowiadającego się za stworzeniem państwa islamskiego, które miałoby objąć Czeczenię i sąsiednią Inguszetię), oraz stronnikami prezydenta Czeczenii Aśłana Maschadowa (chcącego zachować świecki charakter republiki). Kryzys polityczny w Czeczenii doprowadził do starć zbrojnych i dwuwładzy.

W 1999 roku mufti republiki Achmat Kadyrow podjął próbę przejęcia władzy w Czeczenii, wchodząc w układ z większością przywódców sił zbrojnych Maschadowa. Wystąpił jednocześnie przeciwko prezydentowi oraz „wahhabitom” Basajewa.

W sierpniu 1999 roku rozpoczęła się druga wojna czeczeńska: po inwazji bojowników Basajewa na Dagestan, armia rosyjska rozpoczęła działania mające na celu zniszczenie wojsk Basajewa i ustanowienie zwierzchnictwa Rosji nad Czeczenią.

Głównym sojusznikiem Kremla w tym konflikcie był Achmat Kadyrow. W 2000 roku, po wyborach prezydenckich, Władimir Putin wybrał go na szefa administracji Czeczenii. Biorąc pod uwagę biografię Kadyrowa, Putin zaznaczył, że ta nominacja to jego własna „niełatwa decyzja”, do której „w Rosji odniesiono się niejednoznacznie” [15].

Razem z ojcem na stronę Federacji przeszedł Ramzan Kadyrow i został zatrudniony w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Po objęciu stanowiska starszego porucznika milicji, Kadyrow formalnie dowodził plutonem kompanii służby patrolowej, jednak w rzeczywistości został zwierzchnikiem służby bezpieczeństwa swego ojca i miał pod sobą grupę około 1000 agentów.

Kadry służby bezpieczeństwa prezydenta Czeczenii to głównie ludzie walczący przeciw rosyjskiej armii, ale amnestionowani w rezultacie negocjacji z Ramzaniem Kadyrowem. Dawni bojownicy i terroryści, zgodziwszy się przejść pod rozkazy Kadyrowa, otrzymali nową broń, finansowanie oraz legalny status. Płacili oni za to swoją wiernością i oddaniem młodemu Kadyrowowi, który dzięki temu zaczął tworzyć prywatną gwardię.

Warto zauważyć, że ci, którzy zawiedli zaufanie Kadyrowa, ponosili srogą karę. Na przykład, dawny separatysta Umar Israїłow, który został osobistym ochroniarzem Ramzana, uciekł do Europy i publicznie opowiedział o przestępstwach byłego szefa. Mowa była o porwaniach ludzi i torturach w latach 2003–2005. Według uciekiniera, zdarzało się, że po obiedzie Kadyrow szedł do tajnego więzienia, gdzie przetrzymywano podejrzanych o udział w zbrojnym podziemiu i „na deser” osobiście torturował więźniów [16]. W 2006 roku Israїłow dostał azyl polityczny w Austrii. Zgodnie z jego słowami, czeczeńscy bojownicy przetrzymywali i torturowali jego ojca, zmuszając byłego ochroniarza do powrotu do Groznego. W 2009 Israїłow został zastrzelony na progu sklepu w Wiedniu [17]. Za dokonanie tej zbrodni zostali zatrzymani i następnie skazani trzech Czeczeni: Ramzan Edilow, Sulejman Dadajew i Turpał Ali Jeszurkajew. Według austriackiej prokuratury, motywem była zemsta za ujawnienie przestępstw Kadyrowa, którego Austria uznała za zleceniodawcę zabójstwa. Wśród dowodów znajdowały się zdjęcia w telefonie komórkowym Edilowa, które pokazują, jak spędzał czas w towarzystwie Kadyrowa. Fotografie wyraźnie świadczą o ich przyjaźni. Niestety, Austriakom nie udało się zakończyć śledztwa: rosyjska prokuratura nie udzieliła ani jednej odpowiedzi na zapytania europejskich kolegów, a Ramzan Kadyrow zignorował wezwanie do sądu [18].

1.4. Zabójstwo Achmata Kadyrowa

Pomimo wzrostu liczby funkcjonariuszy ochrony prezydenta Czeczenii, nie udało się im spełnić podstawowego obowiązku. 9 maja 2004 roku na stadionie „Dynamo” w Grozным doszło do zamachu: w wybuchu ucierpiało 63 ludzi, 7 z nich zmarło, w tym prezydent Czeczenii Achmat Kadyrow.

Odpowiadający za bezpieczeństwo ojca Ramzan w czasie tych wydarzeń przebywał poza miastem. Już w dniu tragedii został przyjęty na Kremlu, gdzie prezydent Putin złożył mu kondolencje. Godny uwagi jest fakt, że Ramzan Kadyrow spotkał się z głową państwa ubrany w dres.

Na pogrzebie Kadyrow powiedział za dużo, obiecując, że będzie kontynuował dzieło ojca, który „poświęcił wiele, by umocnić w Czeczenii prawo szariat” [19]. Udało mu się spełnić tę obietnicę na wiele sposobów.

29 stycznia 2008 roku Ramzan Kadyrow oznajmił, że wszystkie osoby, które przyczyniły się do śmierci jego ojca zostały zlikwidowane. „Zgłodzony jest ten, kto wziął na siebie odpowiedzialność za zabójstwo, zniszczeni ci, którzy w tym uczestniczyli pośrednio, a to co robi prokuratura – się nie liczy” – powiedział w wywiadzie dla radia „Echo Moskwy” [20]. Nie wymienił wtedy ani jednego nazwiska, ani nie przedstawił dowodów winy tych ludzi.

Śledztwo przeprowadzone w sprawie zamachu także nie doprowadziło do procesu jego wykonawców i organizatorów, których nazwisk nie ujawniono.

1.5. Walka o władzę w Czeczenii

Po zabójstwie ojca Ramzan Kadyrow zaczął wytrwale dążyć do przejęcia władzy w kraju. Po nawiązaniu nieformalnych kontaktów z prezydentem Putinem i zorganizowaniu znacznej liczby bojowników, w zasadzie od razu stał się kluczową figurą w Czeczenii. Jak zauważa ekspert z Moskiewskiego Centrum Carnegie Aleksiej Małaszenko, do śmierci ojca Ramzan nie miał żadnych związków z polityką, nie zasłużył się też jakoś specjalnie dla Czeczenii. Jedynym czynnikiem, który pomógł mu dojść do władzy, było bliskie pokrewieństwo z zabitym prezydentem [21]. Należy pamiętać, że ofiarami zamachu na stadionie byli także kandydaci na najwyższe stanowiska w republice. Wybuch zabił między innymi przedstawiciela Rady Państwowej Czeczenii Huseina Isajewa – wykształconego człowieka i doświadczonego polityka, którego prasa niejednokrotnie wskazywała jako prawdopodobnego następcę Achmata Kadyrowa [22].

Prawną przeszkodą objęcia przez Ramzana władzy w Czeczenii był jego wiek. Zgodnie z konstytucją Kadyrow nie miał prawa kandydować na prezydenta, nie skończywszy jeszcze 30 lat. Jednak o swoich ambicjach wypowiadał się nader śmiało. 13 maja 2004 roku podczas wspólnego posiedzenia Rady Stanu i rządu Czeczenii wystosowano prośbę do Władimira Putina o poparcie kandydatury Kadyrowa na prezydenta „i pomoc w usunięciu przeszkód prawnych w jego rejestracji”. Jednak władza centralna postawiła na przewodniczącego MSW Czeczenii Ału Ałchanowa, którego Kadyrow był zmuszony publicznie poprzeć [23]. 29 sierpnia 2004 roku Ałchanow został oficjalnie wybrany na prezydenta republiki. W ramach kompromisu, jeszcze przed wyborami

Ałchanow oficjalnie zintegrował służbę bezpieczeństwa prezydenta Czeczenii z MSW [24]. Tym samym powstał specjalny milicyjny pułk, który przekształcił „osobistą gwardię Kadyrowa” w legalną formację zbrojną i nie tylko wyposażył amnestionowanych separatystów w broń strzelecką, ale też nadał im oficjalny status oficerów MSW. Od tej chwili podwładni Kadyrowa byli opłacani z budżetu państwa.

Głową rządu Czeczenii po wyborach został moskwianin Siergiej Abramow, który pełnił obowiązki prezydenta republiki po zabójstwie Achmata Kadyrowa. Jednak nie było mu dane pracować w Czeczenii zbyt długo. 13 lipca 2004 roku w Grozным doszło do nieudanego zamachu na Abramowa, w którym przestępcy zastrzelili jego ochroniarza. 18 listopada 2005 roku w Moskwie służbowy samochód Abramowa został staranowany przez ciężarówkę „Kamaz”, na skutek czego premier Czeczenii znalazł się w szpitalu w stanie ciężkim. Prezydent Ałchanow podpisał dekret o zwolnieniu polityka z funkcji w związku z jego stanem zdrowia i w marcu 2006 roku nominował na premiera Ramzana Kadyrowa.

Putin starał się zbudować w Czeczenii system kontroli i równowagi. Rwą-cemu się do władzy, ambitnemu i odrażającemu Kadyrowowi, który walczył w latach 90 przeciw rosyjskiej władzy, przeciwstawiany był doświadczony i silny Ałchanow, stojący w czasie pierwszej wojny czeczeńskiej po stronie sił Federacji i odznaczony Orderem Męstwa za obronę Groznego przed separatystami. Taki układ, według władz Kremla, powinien stworzyć w republice konieczną równowagę. Niestety, porażkę tego systemu dostrzeżono prawie natychmiast.

W 2006 roku Kadyrow ukończył 30 lat i miał prawo kandydować na urząd prezydenta Czeczenii. Po zostaniu szefem rządu, rozpoczął jawną walkę z Ałchanowem, pozwalając sobie na publiczną krytykę pod adresem prezydenta republiki [25]. W Czeczenii doszło w zasadzie do wykształcenia się dwuwładzy. „Niezawisimaja Gazieta” zauważyła, że władzę konstytucyjną w Czeczenii sprawuje Ałchanow, a władzę realną – Kadyrow, który ustanowił kontrolę nad największymi źródłami finansów, napływającymi do republiki z Federacji [26].

Wkrótce konflikt między prezydentem a premierem Czeczenii przybrał charakter zbrojny. Za Kadyrowem stanęli byli separatyści, którzy zostali przyjęci do struktur MSW, a Ałchanowa wsparli szefowie jednostek wojskowych Czeczeni, które były podporządkowane siłom federalnym. Wśród nich byli: dowódca batalionu „Восток” („Wostok”) 291. pułku piechoty 42. gwardyjskiej pieszej dywizji Głównego Zarządu Wywiadowczego, Sulim Jamadajew, komen-

dant oddziału „Горей” („Goriec”) Federalnej Służby Bezpieczeństwa Północnego Kaukazu Mowładi Bajsarow oraz komendant batalionu „Запад” („Zapad”) FSB Said-Magomed Kakijew.

W połowie kwietnia 2006 roku w Groznym lojalni wobec Ałchanowa żołnierze Oddziału Mobilnego Specjalnego Przeznaczenia weszli w konflikt z bojownikami Kadyrowa. W rezultacie zostali oni rozbrojeni i zabrani na komisariat. Po tym zajściu, w razie powtórzenia się takiej sytuacji, Kadyrow nakazał swoim ludziom strzelać. Później Ramzan zadzwonił do Ałchanowa i ostrzegł go, aby „nikt nie niepokoił jego chłopców, ponieważ są bojownikami, chcą wojny, i jeśli nadal będą prowokowani, na pewno ją rozpętają” [27].

25 kwietnia w centrum Groznego doszło do strzelaniny między ochroniarzami prezydenta i premiera Czeczenii. Dzień wcześniej Ałchanow zabronił wchodzić do budynku rządu uzbrojonym ludziom. „Kadyrowcy” starali się wejść do budynków rządowych, ale funkcjonariusze służby bezpieczeństwa prezydenta zastąpili im drogę. Doszło do strzelaniny, w której został zraniony jeden z ochroniarzy Ałchanowa. Według informacji mediów, Kadyrow dzwonił do niego i zażądał „opuszczenia budynku w ciągu pół godziny”. W celu obrony siedziby rządu do centrum Groznego ściągnęli żołnierze sił zbrojnych Federacji. Konfrontacja trwała kilka godzin [28].

Kadyrow wywierał presję na Ałchanowie. Po strzelaninie grupa oddanych mu urzędników, na czele z ministrem finansów Eli Isajewem, przysłała do prezydenta Czeczenii i zażądała jego rezygnacji [29]. W celu zapobieżenia eskalacji konfliktu zbrojnego konieczna okazała się interwencja Władimira Putina, który był zmuszony osobiście spotkać się 5 maja na Kremlu z Kadyrowem i Ałchanowem, jednak nie udało mu się uregulować stosunków między premierem i prezydentem Czeczenii. Sytuacja polityczna w republice nadal się pogarszała.

Kadyrow rozpoczął prześladowanie podległych Ałchanowowi żołnierzy. Precyzyjniej rzecz biorąc, rozwiązał oddział „Goriec” i w maju 2006 roku zażądał jego rozbrojenia. Oddziałem tym dowodził Mowładi Bajsarow, dawny ochroniarz jego ojca. Bajsarow był znany z ostrej krytyki pod adresem Kadyrowa, oskarżał go o uzurpację władzy. „Kadyrow chce, by wszyscy byli mu podlegli i mu się kłaniali. On bej, on najważniejszy. Ramzan ma jakieś azjatyckie nawyki” – oświadczył w wywiadzie dla gazety 'Moskowskije Nowosti' w październiku 2006 roku [30]. 18 listopada Bajsarow został zastrzelony

w Moskwie przez funkcjonariuszy MSW Czeczenii podlegających Ramzanowi [31]. Dostał 11 kul. Prokuratura federalna postanowiła jednak nie wszczynać śledztwa w sprawie zabójstwa.

Jesienią 2006 roku Kadyrow stwierdził, że „już najwyższy czas przegonić” zgraję Ałchanowa [32].

Na początku 2007 roku Kreml przyznał, że polityka „utrzymania równowagi” nie sprawdziła się w przypadku Czeczenii. W lutym Putin przyjął rezygnację Ałchanowa i zdecydował się przekazać całą swoją władzę w republice Kadyrowowi, mianując go prezydentem. 2 marca Ramzan Kadyrow objął w Czeczenii przywództwo.

ROZDZIAŁ II

CHANAT CZECZEŃSKI¹

Ramzan Kadyrow wkrótce po przejęciu funkcji przywódcy Czeczenii skoncentrował w swoich rękach wszystkie mechanizmy zarządzania tym regionem. Jak zauważył politolog Sergiej Markow, Putin i Kadyrow zawarli „polityczną umowę”, na podstawie której nowy lider Czeczenii uzyskał pełną władzę w republice [33]. Ceną za to była osobista lojalność Kadyrowa wobec Putina oraz zapewnienie mu wszechstronnego poparcia politycznego.

2.1. Reżim rządów osobistych

System polityczny, utworzony przez Ramzana Kadyrowa w Czeczenii, można scharakteryzować jako reżim rządów osobistych. Władza Kadyrowa nie jest niczym ograniczona – parlament, środki masowego przekazu i system sądownictwa znajdują się pod jego stałą kontrolą. Kadyrow deklaruje, że jedynym ograniczeniem jego władzy jest Władimir Putin: **„Jestem człowiekiem Putina. Jego słowo jest dla mnie rozkazem. Jak można go nie uwielbiać? Putin jest darem od Boga”** [34].

Ramzan Kadyrow zabronił działalności opozycji na terytorium Czeczenii: „Zarządziłem, aby słowo *opozycja* zostało zapomniane” [35]. Według niego opozycja jest szkodliwa dla państwa. „Opozycja została wymyślona w celu przejęcia/załamania władzy. My jej nie mamy, nie pozwolę igrać z narodem” – wyjaśnia Kadyrow [36]. Jedyną partią polityczną działającą na terenie Repu-

---

¹ Ten śródtytuł raportu jest ewidentną paralełą historyczną. Wizja Czeczenii Ilji Jaszyna przypomina najpewniej dwa podbite przez Iwana Groźnego w połowie XVI wieku Chanaty: Kazański i Astrachański, które w dziejach Rosji stanowiły pierwsze tak odległe kulturowo nabytki terytorialne Księstwa Moskiewskiego.

bliki Czeczeńskiej jest „Jedinaja Rossija”². Sprawowanie kontroli nad wyborami również nie jest możliwe, ponieważ niezależni obserwatorzy obawiają się o własne bezpieczeństwo.

Bez żadnej politycznej przeciwwagi, władza Kadyrowa zapewnia we wszystkich wyborach niemal stuprocentowe wyniki na korzyść Putina i partii „Jedinaja Rossija”. „Frekwencja w wyborach wyniesie nie mniej niż sto procent” – oświadczył Kadyrow w przeddzień kolejnych wyborów w republice [37], a jego prognoza okazała się bliska rzeczywistym wynikom. Obecnie, spośród 41 posłów parlamentu Czeczenii, 37 reprezentuje lokalną jednostkę partii „Jedinaja Rossija”, której przewodniczy sam Kadyrow. W wyborach do Dumy Państwowej komisja wyborcza odnotowała 99-procentową frekwencję, a lista „Jedinoj Rossii” z Kadyrowem na czele otrzymała ponad 99% głosów. W 2012 roku w wyborach prezydenckich Władimir Putin otrzymał w Czeczenii 99,73% głosów, przy frekwencji 99,59% [38].

Ekspert stowarzyszenia praw wyborców „Gołos”, Arkady Lubariew, otwarcie stwierdza, że wyniki głosowania w Czeczenii są sfałszowane [39]. Politolog Dmitrij Orieszkin nazywa republikę Czeczenii szczególnym elektoratem, w którym „niezależny obserwator, pojawiając się na tym obszarze, ryzykuje głową” [40].

Zwolennicy władzy również przyznają, że głosowanie w Czeczenii to fikcja. „System polityczny w Czeczenii oparty jest na autorytaryzmie, który może zagwarantować korzystne wyniki. Nie słyszałem o podobnych rezultatach od czasów sowieckich” – tak komentował wyniki wyborów parlamentarnych w 2011 roku deputowany Dumy Państwowej z partii „Jedinaja Rosja”, Wiaczesław Nikonow [41].

W Moskwie, w przeddzień wyborów prezydenckich, odbywały się demonstracje na rzecz uczciwych wyborów. Kadyrow wzywał, aby organizatorów tych manifestacji wysłać „za kratki”: „Ci, którzy organizują demonstracje, są wrogami Rosji, gdyby to zależało ode mnie, wsadziłbym ich do więzienia” [42].

---

² Partia „Jedinaja Rossija” jest typową partią władzy. Została utworzona w grudniu 2001 w wyniku sojuszu dwóch bloków wyborczych: „Jedność”, na czele którego stał minister do spraw nadzwyczajnych sytuacji Siergiej Szojgu oraz „Ojczyzna – cała Rosja”, ze swymi liderami, potężnym wówczas merem Moskwy Jurijem Łużkowem i współzałożycielami ugrupowania byłym premierem Jewgienijem Primakowem i popularnym byłym prezydentem Republiki Tatarstan Mintimerem Szajmijewem. W wyborach do Dumy Państwowej w 2003 oraz w 2011 roku „Jedinaja Rossija” zdobyła parlamentarną większość. Dziś partia pod formalnym przywództwem premiera Rosji, Dmitrija Miedwiediewa, jest lojalnym zapleczem politycznym prezydenta Putina. Wieloznaczna nazwa partii nastrocza w tłumaczeniu na język polski pewnych trudności. Określenie "jedynyj" w języku rosyjskim może oznaczać zarówno wspólny, zespolony, jak i niepodzielny.

W gruncie rzeczy, jedynymi krytykami reżimu Kadyrowa w Czeczenii są obrońcy praw człowieka. Jednakże ich działalność w republice związana jest z wielkim ryzykiem, gdyż są oni nieustannie narażeni na ataki i groźby fizycznej napaści, także ze strony samego przywódcy regionu.

Problem uprowadzeń ludzi w Czeczenii podejmuje stowarzyszenie „Memoriał”. Według informacji obrońców praw człowieka, za większością porwań stoją „struktury podporządkowane Kadyrowowi”. W taki sposób władze sięją strach w społeczeństwie. „Przerażenie, jakie panuje wśród mieszkańców Czeczenii jest wstrząsające. Ludzie boją się iść do prokuratury i zgłosić porwanie syna. Rozumieją, że ich zgłoszenia są niecelowe, ponieważ i tak nic nie osiągną, co więcej, mogą ściągnąć problemy na pozostałych w domu krewnych. Zdarza się, że ludzi czasami wypuszczają, ale dlaczego i jak? Istnieje system wykupów” – mówi Tatiana Kasatkina z „Memoriału” [43].

Obrońcy praw człowieka pomagają krewnym zaginionych osób sporządzać pisma skierowane do specjalnych organów, w tym do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Prawnicy wygrali już ponad 50 spraw w sądzie w Strasburgu, który zobowiązał rosyjskie państwo do wypłacenia pokrzywdzonym odszkodowań opiewających kwotę ponad 12 milionów euro [44].

Ramzan Kadyrow nie skrywa swojego wrogiego stosunku do stowarzyszenia „Memoriał”³. „Ci ludzie są wrogami narodu” – oświadczył na antenie telewizji „Groznyj” w 2010 roku [45]. Rok wcześniej uprowadzona została działaczka „Memoriału” Natalia Estemirowa. Jej ciało odnaleziono z ranami postrzałowymi

---

³ Stowarzyszenie „Memoriał” to organizacja pozarządowa, która została założona przez środowiska radzieckich historyków na fali gorbaczowskiej głośności w 1987 roku. Data związana była ze zdjęciem zapisu cenzury z jednego z najbardziej złożonych i tragicznych okresów w dziejach ZSRR – stalinowskiego terroru. Ten fakt zmotywował do działania liberalne środowiska Moskwy – inicjatorem była grupa *Demokratyczna pieriestrojka* – a później innych miast, w których zaczęto tworzyć tzw. „nieformalne” historyczno-oświatowe stowarzyszenia. Ich głównym celem było ujawnienie prawdy o stalinizmie oraz rehabilitacja niewinnych, politycznych ofiar terroru. Ze względu na zaangażowanie w ideę upamiętnienia represjonowanych środowisk dysydenckich od 1992 roku organizacja dołączyła do zakresu swej aktywności działalność w zakresie obrony praw człowieka. 30 października w Rosji obchodzony jest jako dzień więźniów politycznych i jednocześnie stanowi nieformalny jubileusz „Memoriału”. W 1990 roku, po licznych dyskusjach odnośnie formy i lokalizacji upamiętnienia ofiar stalinowskich represji na plac Łubiański w Moskwie został przywieziony symboliczny kamień z sołowieckiego łagru, przy którym co roku 30 października odbywają się główne uroczystości.

głowy i klatki piersiowej. Jak informował szef „Memoriału”, Oleg Orłow, jedna z ostatnich wiadomości Estemirowej dotyczyła uprowadzenia przez „kadyrowców” ludzi we wsi Achkinczu-Borzoj. Jednego z porwanych publicznie rozstrzelano. Ten komunikat wzbudził gniew Kadyrowa [46]. Orłow otwarcie oskarżył go o organizację morderstwa pracownicy „Memoriału”: „Wiem, kto jest winny morderstwa Estemirowej. Wszyscy znamy tego człowieka. Nazywa się Ramzan Kadyrow. Groził Natalii, obrażał ją i uważał ją za swojego wroga” [47].

Z agresywnym przeciwdziałaniem „kadyrowców” stykają się również działacze Komitetu Przeciwko Torturom⁴. Krytykują oni wprowadzoną przez prezydenta Czeczenii praktykę, polegającą na podpalaniu domów, należących do krewnych osób podejrzanych o wspieranie zbrojnego podziemia. Po kilku takich incydentach, kierownik komitetu, Igor Kaliapin, zwrócił się do Prokuratury Generalnej Federacji Rosyjskiej z żądaniem pociągnięcia Kadyrowa do odpowiedzialności karnej za jawne przyzwolenie na pozasądowe wymierzanie sprawiedliwości [48]. Niedługo po tym wydarzeniu, wicedyrektor czeczeńskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Aпти Alaudinow, oznajmił obrońcom praw człowieka, że nie może dłużej zapewnić im bezpiecznego pobytu w republice, zaś 13 grudnia 2014 roku biuro Komitetu Przeciwko Torturom w mieście Grozny zostało spalone [49].

Dziedzina działalności komitetu jest szczególna i polega na prowadzeniu śledztwa dotyczącego ludzi torturowanych przez czeczeńskie służby specjalne. Przykładem może być sprawa Sulejmana Edigowa, którego torturowano wstrząsami elektrycznymi na posterunku policji, chcąc zmusić go, żeby przyznał się do zabicia funkcjonariusza drogówki. Proces zdobył rozgłos za sprawą skandalicznego zachowania sędziego Wahida Abubakarowa, który wycofał się z udziału w rozprawie. W swoim postanowieniu sędzia pisał, że rezygnuje pod przymusem: „Osoba, przedstawiająca się jako minister spraw wewnętrznych Czeczenii, generał lejtnant Rusłan Szachajewicz Ałchanow, zadzwonił do mnie i oznajmił mi, sędziemu, że jest mu doskonale wiadomo, iż Edigow jest winny i przestrzegł mnie przed wydaniem w stosunku do niego wyroku uniewinniającego” [50].

---

⁴ Komitet Przeciwko Torturom (Комитет против пыток) www.pytkam.net – rosyjska organizacja pozarządowa założona w 2000 roku, między innymi przez Igora Kaliapina w Niżnym Nowogrodzie. Działalność komitetu skupia się na pomocy prawnej poszkodowanym w procesach dotyczących problemów związanych z nadużywaniem siły i stosowaniu różnego rodzaju tortur przez służby policyjne w Rosji.

Komitet Przeciwno Torturom zebrał informacje o nielegalnym więzieniu w Czeczenii, założonym przez kolegę z klasy Kadyrowa, Alichana Cakajewa. „To tam przetrzymywano ludzi przez kilka miesięcy, aby przed następnym świętem złożyć raport o likwidacji kolejnych terrorystów. Zatrzymują człowieka, a później w ukryciu zabijają w górach jako bojownika. Nie zawsze dziury po kulach, znalezione na ubraniach, odpowiadają ranom na ciele” – opowiada Kaliapin. Według oświadczenia obrońców praw człowieka, w związku z ujawnionymi faktami wszczęto postępowanie karne, które trwa do tej pory [51].

3 czerwca 2015 roku biuro Komitetu Przeciwno Torturom w Groznmym, mieszkanie obrońców praw człowieka oraz ich służbowy samochód zostały zniszczone. Zrobili to ludzie w maskach, uzbrojeni w młoty, którzy przyszli z demonstracji organizowanej przez Kadyrowa [52]. Obserwujący wydarzenie policjanci nie interweniowali. Ramzan Kadyrow odpowiedzialnością za te zniszczenia obarczył samych obrońców praw człowieka. Według niego, pracownicy komitetu „regularnie stwarzają nerwową atmosferę, próbując sprowokować masowe zamieszki w Groznmym” [53].

Po tym zdarzeniu Komitet Przeciwno Torturom poinformował o zamknięciu swojego biura w Groznmym z obawy o bezpieczeństwo pracowników [54].

„Kadyrow nie udowodnił i już nigdy nie udowodni, co stanowi symbol praworządności i porządku” – mówił pisarz Zachar Prilepin, weteran wojen czeczeńskich w 1996 i 1999 roku. Sytuację w republice scharakteryzował jako „najgłębszy konflikt pomiędzy władzą Kadyrowa a narodem czeczeńskim” [55].

„**Władza w Czeczenii znów przejęta została przez zalegalizowanych terrorystów.** Miejscowy „król zwierząt” odziany w wojskowe kalesony i z gwiazdą Bohatera na piersi brutalnie przypisuje sobie zwycięstwa wojskowych sił specjalnych” – tak obecny wicepremier Rosji, Dmitrij Rogozin, komentuje to, jak Kadyrow doszedł do władzy [56].

2.2. Zbrojne podziemie

Przekazując Kadyrowowi pełnię władzy w Czeczenii, Putin miał jeden cel: zniszczenie podziemia separatystów, które wykorzystywało terrorystyczne metody w walce o niepodległość republiki. W zamian za wyłączne prawo do rządu, Kadyrow musiał w pierwszej kolejności rozwiązać właśnie ten problem.

Mimo ciągłych operacji specjalnych przeciwko separatystom w górskich rejonach Czeczenii oraz włączenia części terrorystów do struktur siłowych Ka-

dyrowa, na terytorium republiki nadal istnieje zbrojne podziemie radykalnych islamistów. Od czasu do czasu przejawiają oni swoją aktywność, organizując manewry w czeczeńskich miastach lub atakując funkcjonariuszy policji. Ogólnie rzecz biorąc, sytuacja jest dość napięta.

Na przykład 4 grudnia 2014 roku grupa terrorystów zaatakowała miasto Grozny: ostrzelano posterunek policji drogowej i zajęto drukarnię. Do walk pomiędzy islamistami i rosyjskimi siłami specjalnymi doszło w okolicach Starego Rynku, ulicy Pokoju oraz szkoły miejskiej nr 20. Do odparcia ataku zmobilizowano część armii Federacji Rosyjskiej, użyto ciężkiego sprzętu. Terrorysty zabili 14 pracowników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji, a kolejnych 36 ranili. Zginął również jeden cywil [57].

26 czerwca 2015 roku islamisci ostrzelali policjantów w dzielnicy mieszkaniowej w Grozным [58]. 29 lipca 2015 roku doszło do starcia bojowego pomiędzy członkami podziemia i policjantami na obrzeżach wsi Ałchan-Jurt i Majrtup [59].

Jedną z najważniejszych przyczyn, przez które w Czeczenii nadal istnieje zbrojne podziemie, są trudne do rozwiązania socjalne problemy Czeczenów. Pomimo ogromnej sumy pieniędzy, którą Federacja przekazała Czeczenii, rządzącemu Kadyrowowi nie udało się rozstrzygnąć problemu masowego bezrobocia. Władze informują, że stopa bezrobocia w republice ciągle obniża się i w 2015 roku wynosiła 13,9% [60]. Tymczasem sytuacja wygląda zupełnie inaczej: brak zorganizowania wśród młodych Czeczenów w połączeniu z islamizacją republiki stwarza idealne warunki dla werbowników z radykalnych muzułmańskich organizacji.

2.3. Kadyrow i islam

Ważną cechą polityki Ramzana Kadyrowa stała się demonstracyjna islamizacja republiki. Na pierwszy rzut oka Czeczenia wydaje się państwem religijnym, opartym na średniowiecznych azjatyckich tradycjach. W 2010 roku Kadyrow oznajmił publicznie, że „szariat jest ważniejszy od praw obowiązujących w Rosji”, a „wrogowie islamu powinni zostać zlikwidowani” [61]. W dodatku, religijny aspekt reżimu Kadyrowa jest w znacznym stopniu instrumentem wpływu politycznego. Przykładowo, ekspert z Moskiewskiego Centrum Carnegie, Aleksiej Małaszenko uważa, że „przy pomocy religii i meczetów Kadyrow może kontrolować przede wszystkim ludność” [62].

Dajmy na to, we współczesnej Czeceunii, zgodnie z tradycjami ortodoksyjnego islamu, rzadko spotyka się kobietę z niezakrytą głową. Takie normy zostały wprowadzone pod przymusem. Kadyrow publicznie pozwala na ostrzał kobiet z pistoletów paintballowych za wychodzenie na ulice Groznego bez chustek na głowie [63].

„Przy wejściu do naszego uniwersytetu dyżuruje policja obyczajowa, która mierzy wzrokiem długość spódnic i ocenia, jak zawiązana jest chustka na głowach studentek. Kilka razy zdarzyło się, że ci ludzie podnieśli rękę na dziewczyny. Ale kto i gdzie pójdzie ich zaskarżyć, skoro wszyscy wiedzą, że otrzymali oni odgórne polecenie” – opowiada Luiza, która wykłada w Grozным [64]. „Jeśli Kadyrow podczas jazdy w orszaku zauważy na poboczu dziewczynę w krótkiej spódnicy, może opuścić szybę w samochodzie i zacząć wrzeszczeć” – mówi Madina, mieszkanka Groznego [65].

W republice, wbrew rosyjskiemu prawu, legalna jest poligamia, akceptowana w tradycji islamu. „W Rosji mieszka 25 milionów muzułmanów, w regionach takich jak Republika Czeceńska poligamia powinna być uznana. Ten, kto uważa nas przez to za dzikusów, widocznie sam takim jest, ponieważ dla nas jest to normalny, czysty i odpowiedni stosunek do kobiety” – mówi Kadyrow [66].

Wielki społeczny rezonans wywołał ślub zorganizowany w Czeceunii wiosną 2015 roku. 47-letni naczelnik rejonowego oddziału Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Nażud Guczigow, poślubił 17-letnią Luizę Gojłabijewą. Według informacji dziennikarki, Jeleny Miłaszinej, niepełnoletnią dziewczynę wydali za mąż wbrew jej woli: rodzina Gojłabijewej była pod presją. Oprócz tego, w rozmowie z Miłasziną, Guczigow potwierdził, że jest już żonaty, a nowy ślub jest sprzeczny z rosyjskim prawem. Jednakże Ramzan Kadyrow oznajmił, iż dał naczelnikowi osobiste zezwolenie na ślub z 17-letnią dziewczyną” [67].

W listopadzie 2015 roku, z polecenia Kadyrowa, szef Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Czeceunii rozesłał swoim podwładnym nakaz organizowania wspólnego czytania modlitw dla pracowników organów wewnętrznych. Dodatkowo byli oni zobowiązani do cotygodniowego zdawania sprawozdania z ilości przeczytanych modlitw. Telefonogram w tej sprawie, z podpisem ministra Ałchanowa, znalazł się w posiadaniu autora niniejszego raportu.

Islamizacja Czeceunii dotyczy również opieki medycznej. W 2009 roku Ramzan Kadyrow otworzył w Grozным Centrum Medycyny Islamskiej, które specjalizuje się w wypędzaniu z ludzi „dżinów” [68]. Jak mówi Kadyrow, Cen-

trum corocznie przyjmuje nawet 60 tysięcy „pacjentów” i pomaga im uchronić się przed dolegliwościami za pomocą „niekonwencjonalnych metod, poprzez czytanie świętego Koranu” [69].

Jednym z ważnych symboli radykalnej islamizacji Czeczenii z Ramzanem Kadyrowem na czele jest solidaryzowanie się z terrorystami, którzy rozstrzelali dziennikarzy czasopisma »Charlie Hebdo« w Paryżu. Radykalni islamiści wtargnęli do redakcji 7 stycznia 2015 roku i zabili 12 ludzi. Była to zemsta za publikację karykatury Mahometa. „Uważam za swojego wroga każdego, kto popiera prawo „Charlie Hebdo” i innych redakcji do znieważania religijnych uczuć muzułmanów” – Kadyrow w ten sposób skomentował atak terrorystyczny [70]. Półtora tygodnia po tym wydarzeniu, w czasie żałoby po ofiarach zamachu we Francji, Kadyrow zorganizował wielotysięczną demonstrację przeciwko publikacji karykatur proroka, w istocie popierając roszczenia terrorystów.

Mimo islamizacji Czeczenii, według licznych ekspertów, istnieje wiele zewnętrznych oznak tego, że obecne rządy Kadyrowa są sprzeczne z przykazaniami religii muzułmańskiej.

„Główna niezgodność z islamem leży w kulcie jednostki, czyli Kadyrowa” – uważa korespondentka „Nowej Gazety” Jelena Miłaszina. Według niej, piątkowe modlitwy w meczetach nie kończą się chwałą proroka, lecz chwałą Kadyrowa. To stanowi poważne naruszenie zasad islamu. „W istocie Kadyrow narzuca Czeczenom swoją własną interpretację islamu, która bardzo różni się od ogólnie przyjętych zasad szariatu” – mówi Miłaszina.

Zgadza się z tym również uczony z Rosyjskiej Akademii Dziedzictwa Narodowego, Denis Sokołow. „Dla każdego muzułmanina znającego zasady islamu wiadome jest, że Kadyrow w rzeczywistości daleki jest od tej religii. Wieść nie się, że czeczeńscy starszuczkowie powiadali, że przyjdzie czas, kiedy będzie wybudowanych dużo meczetów, ale islamu w ich murach nie będzie. To właśnie czas Kadyrowa” – uważa Sokołow.

2.4. Kult Ramzana

Przez lata rządów Kadyrowa w Czeczenii stopniowo umacniał się kult jego osoby. Jeszcze przed mianowaniem na prezydenta były bojownik obchodził w Groznych swoje urodziny jako święto państwowe. Podczas jubileuszu ówczesnego premiera Czeczenii świętowano uruchomienie lotniska oraz odsłonięcie łuku triumfalnego w Groznych. We wszystkich meczetach republiki odprawione zo-

stały nabożeństwa za zdrowie Kadyrowa. Następnego dnia w centrum miasta zorganizowano demonstrację, w której wzięło udział 50 tysięcy ludzi. Uczestnicy spotkania trzymali w rękach portrety Kadyrowa i Putina, który obchodzi urodziny dwa dni później.

Na bankiecie zorganizowanym z okazji 30 urodzin Kadyrowa zebrało się ponad dwa tysiące gości. Członkowie czeceńskiego zespołu z telewizyjnego show KWN (Клуб весёлых и находчивых)⁵, którzy wystąpili na urodzinowym koncercie, otrzymali w prezencie samochody. Wieczorem przed urodzinami na scenie wystąpiły gwiazdy rosyjskojęzycznej estrady: Filipp Kirkorow, Sofia Rotaru, Soso Pavliashvili, Lada Dance, Iraklij, Pierre Narcisse i inni. Świętowanie zakończyło się wspaniałym pokazem sztucznych ogni.

Należy dodać, że objąwszy władzę w Czeczenii Kadyrow otrzymał na urodziny mnóstwo drogich prezentów od przedstawicieli świata biznesu. Na przykład, przedsiębiorcy Umar Dżabraiłow i Rusłan Bajsarow podarowali mu samochód Ferrari Testarossa o wartości 450 tysięcy euro. Na tablicy rejestracyjnej widnieje numer K-030-RA, co jest skrótem od: „Kadyrow – 30 – Ramzan Achmatowicz” [71]. W 2006 roku rosyjskie prawo zabraniało urzędnikom przyjmowania prezentów o wartości wyższej niż pięć minimalnych stawek wypłaty (oznacza to, że wartość prezentu nie mogła wtedy przewyższać 5500 rubli⁶). Jednakże organy ścigania postanowiły wówczas zignorować publiczne obdarowanie Ramzana Kadyrowa, ponieważ sąd mógłby się w nim dopatrzeć elementów korupcji.

Obecnie trudno znaleźć w Czeczenii ulicę, na której nie wisi portret Ramzana Kadyrowa. Wizerunek prezydenta republiki jest rozwieszany częściej niż państwowe symbole Rosji. „Jestem młody, przystojny, sympatyczny. Ktoś powiesił zdjęcie

---

⁵ KBH – Клуб весёлых и находчивых (*Klub wesołych i pomysłowych*) – jeden z najpopularniejszych show telewizyjnych w ZSRR i obszarze poradzieckim, emitowany od 1961 roku do dziś. Idea programu polega na humorystycznej rozgrywce-festiwalu złożonej z prezentacji młodzieżowych drużyn kabaretowych reprezentujących uczelnie, szkoły lub instytucje. Lekka i dość swobodna formuła programu dała niezwykłą, także pozatelewizyjną popularność jego uczestnikom, która, jak na ówczesne radzieckie realia kultury popularnej, mogłaby być porównana do współczesnych talent-show. Wielu z występujących w programie uczestników rozwinęło swe kariery jako aktorzy, artyści kabaretowi, popularni prowadzący programy telewizyjne, czy ludzie związani z branżą medialną. Wiele nowych biznesowych możliwości otworzyło się przed nimi po upadku ZSRR w 1991 roku. Program z pewnymi modyfikacjami formatu jest z powodzeniem kontynuowany w rosyjskich mediach i chętnie oglądany także poza granicami Rosji.

⁶ Wedle średniego kursu z 2006 roku było to około 160 euro.

i co z tego? Powiesił, żeby ludzie mogli na mnie patrzeć” – wyjaśnia to zjawisko Kadyrow [72]. Jednak fotografie to nie koniec. W wielu zamieszkałych regionach republiki na jego cześć nazwane zostały ulice. Tak jest między innymi w Guder-mesie, Cocin-Jurcie, Znamiensku i Centoroju. Czeczenia pozostaje jedynym rosyjskim regionem, w którym ulice nazywa się imieniem aktualnie rządzącego.

Narzucanie kultu Kadyrowa widoczne jest również na poziomie systemu edukacyjnego republiki. Przykładowo, w 2011 roku został zorganizowany konkurs pod nazwą „Bohater naszych czasów. Lider i patriota”. Zadaniem studentów było napisanie utworu wychwalającego przywódcę republiki. „Pisanie utworów literackich zostało zorganizowane przy okazji kolejnej inauguracji Ramzana Achmatowicza. Będzie mu miło.” – tak pomysł objaśnił komitet do spraw młodzieży w Czeczenii [73].

Jeszcze wcześniej rozpoczęła się praca, która miała na celu spopularyzowanie wśród dzieci sylwetki Kadyrowa. W 2009 roku wyszło na jaw tworzenie zastępów „młodych kadyrowców” w młodszych klasach czeczeńskich szkół. Na przykład, we wsi Nowogrozny do „kadyrowskiej drużyny” wstąpiła cała klasa – to wydarzenie zostało naświetlone przez republikańską telewizję. Dzieci przed kamerami uroczyście wygłaszały przysięgę, obiecując „zawsze kierować się zasadami kadyrowców” [74].

W 2014 roku z okazji urodzin Ramzana Kadyrowa wyemitowano srebrne i złote monety z jego wizerunkiem. Każda z nich ważyła kilogram [75]. „W pewnym momencie ludzie przekraczają granice zdrowego rozsądku. Azjatycki luksus na pokaz. Kiedy możesz wszystko, pojawiają się carskie nawyki” – tak emisję sygnowanych monet skomentował Dmitrij Orieszkin, członek Prezydenckiej Rady ds. Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego i Praw Człowieka [76].

2.5. Bohater i akademik

W ciągu niecałych 40 lat życia Kadyrow zebrał całą kolekcję odznaczeń i nagród. Na piersi byłego bojownika błyszczą między innymi: rosyjski Order Męstwa i Order Zasług dla Ojczyzny. Ogólna liczba nagród państwowych prezydenta Czeczenii przekroczyła 60 [77]. Dla porównania: przez całe swoje życie Leonid Breżniew otrzymał około 200 orderów i medali, trafiając tym samym do Księgi Rekordów Guinnessa. Dynamicznie rosnąca liczba odznaczeń daje Kadyrowowi szansę na powtórzenie rekordu sowieckiego lidera⁷.

⁷ Autor raportu w zestawieniu odznaczeń, w duchu eseistycznej poetyki, próbuje zdyskredytować Ramzana Kadyrowa porównując go do znanego z zamiłowania do medali genseka. Ilość odznaczeń i nagród, którymi udekorowany był Leonid Breżniew

Kadyrow jest laureatem wielu nagród, w tym za osiągnięcia naukowe. Wyższe wykształcenie uzyskał w wieku 28 lat, ukończywszy w 2004 roku Instytut Biznesu i Prawa w Machaczkałe⁸. Co prawda, w przeddzień egzaminów końcowych, w wywiadzie z Anną Politektowską nie mógł sobie przypomnieć tematu swojej pracy dyplomowej [78]. Wątpliwe wykształcenie nie przeszkodziło mu jednak zostać w 2006 roku honorowym członkiem Rosyjskiej Akademii Nauk Przyrodniczych, profesorem Współczesnej Akademii Humanistycznej. Kadyrow otrzymał również tytuł doktora nauk ekonomicznych.

Na tle sfałszowanych wyborów, zabójstwa Natalii Estemirowej i zniszczeń biur obrońców praw człowieka, szczególne miejsce w kolekcji Kadyrowa zajmują: odznaka honorowa Centralnej Komisji Wyborczej za „zasługi w organizacji wyborów” oraz nadany samemu sobie tytuł „zasłużonego obrońcy praw człowieka”.

Kadyrow został również odznaczony wysokimi honorami sił bezpieczeństwa Rosji. Przykładowo, w marcu 2015 roku dyrektor Federalnej Służby ds. Wykonywania Kar wręczył mu sygnowany pistolet [79]. Wcześniej, w 2009 roku, prezydent Rosji nadał Kadyrowowi tytuł generała Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Eksperti zauważyli, że niniejsze mianowanie odbyło się z naruszeniem prawa: Kadyrow przeskoczył stopnie majora i pułkownika, otrzymując od razu stopień generała. W aparacie centralnym MSW nadanie liderowi Czeczenii tak wysokiego tytułu odebrano niejednoznacznie: „Nie mamy trzydziestoletnich generałów, w naszym systemie niemożliwe jest otrzymanie tytułu generała w takim wieku” [80].

Największą chlubą Kadyrowa jest Gwiazda Bohatera Rosji⁹ – najwyższe odznaczenie państwowe otrzymywane z rąk samego prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina.

(zm. 1982 r.) nie jest jednak jednoznacznie ustalona i nie została oficjalnie potwierdzona, ani podana do publicznej wiadomości. Pasjonaci tego zagadnienia publikujący w internecie podają różne cyfry, w tym także tę, na którą powołuje się Jaszyn. Jedną z bardziej wiarygodnych, choć wciąż amatorskich analiz stanu faktycznego mówi o około 70 nagrodach i medalach, którymi szczylił się Breżniew w dniu swojej śmierci. (<http://ashlyahntin2.narod.ru/>)

⁸ Machaczkała jest stolicą sąsiadującego z Czeczenią Dagestanu.

⁹ Gwiazda Bohatera Federacji Rosyjskiej jest jednym z najwyższych odznaczeń państwowych współczesnej Rosji, ustanowionym w 1992 roku za wybitne osiągnięcia na rzecz bezpieczeństwa państwa. Order jest wręczany przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej za konkretny bohaterski czyn, nie zaś za zasługi. Jest to odznaczenie, które konty-

„Ustawowo Bohater Rosji to najwyższy tytuł przyznawany za zasługi dla państwa i narodu związane z dokonaniem bohaterskiego czynu. Póki co, organizacja band i morderstw na zlecenie do takich wyczynów nie należą, dlatego Kadyrow otrzymał tę odznakę za nic. W istocie, nagrodzenie Kadyrowa jest po prostu profanacją zarówno tego najwyższego tytułu, jak i wszystkich tych którzy otrzymali go zasłużenie, często za cenę życia” – uważa polityk opozycji Aleksiej Nawalny.

---

nuuje tradycje najważniejszego militarne go honoru z czasów sowieckich – Bohatera Związku Radzieckiego. Nagradzany otrzymuje złoty medal w kształcie pięcioramiennie j gwiazdy z wygrawerowanym kolejnym numerem porządkowym i napisem *Bohater Federacji Rosyjskiej*. Medal przymocowany jest do wstęgi w barwach państwowych Rosji. Ramzan Kadyrow został uhonorowany dekretem prezydenta Władimira Putina z 29 grudnia 2004 roku, a jego medal nosi numer 839. Kadyrow, będący wówczas wicepremierem Republiki Czeczeńskiej, otrzymał odznaczenie za męstwo i bohaterstwo w wykonywaniu obowiązków państwowych. Treść prezydenckiego dekretu nie objaśnia, o jakie konkretnie czyny chodzi.

ROZDZIAŁ III

„UDOWODNIJ, ŻE NIE ALLACH!”

W wywiadzie dla Marianny Maksimowskiej, transmitowanym na kanale REN TV w 2012 roku, Ramzan Kadyrow oświadczył, że pieniądze daje mu Allah. „Udowodnij że nie Allah!” – wykrzyknął przerywając pytanie dziennikarki [81].

3.1. Dość karmienia Kadyrowa

Analizy sytuacji finansowej Czeczenii pokazują, że fundusze otrzymywane przez republikę nie pojawiły się znikąd. Przez wszystkie lata od kiedy Kadyrow stoi na czele regionu, czeczeński budżet w ponad 80% składał się z dotacji federalnych.

Od 2001 do 2014 roku z państwowego budżetu Rosji na konto Czeczenii wpłynęło w formie subsydiów, subwencji i dotacji ponad 464 miliardy rubli. Od 2004 roku bezzwrotne pożyczki wynoszą średnio 59 miliardów rubli rocznie. Najniższymi ze wszystkich transferów w ramach pomocy dla republiki były te w 2007 roku [82], kiedy Putin ogłosił Ramzana Kadyrowa przywódcą Czeczenii.

Warto zaznaczyć, że dane te nie uwzględniają federalnych środków, wydawanych w Czeczenii bezpośrednio (na przykład przy wznoszeniu budynków służb państwowych), a także wydatków państwowych przedsiębiorstw, działających na terytorium Czeczenii i inwestujących w gospodarkę regionu.

Osobno należy wspomnieć o gospodarowaniu funduszami, które udzielane są Czeczenii w ramach pomocy socjalnej dla mieszkańców regionu. Na przykład pod względem funduszy na „becikowe”, Czeczenia okazuje się największym odbiorcą państwowych pieniędzy w kraju. Na podstawie danych Funduszu Emerytalnego Rosji, od 1 czerwca 2009 do 1 września 2013 roku republika otrzymała około 32 miliardów rubli na dodatki dla rodzin. Przyrost ludności w regionie w tych latach wyniósł około 86 tys. ludzi. Dla porównania: mieszkańcy Moskwy, gdzie przyrost naturalny w podobnym okresie wyniósł kilkaset

tysięcy ludzi, w latach 2009–2013 otrzymali tylko 15 miliardów rubli z tytułu zasiłków rodzinnych. Do mieszkańców republiki dociera tylko część tych ogromnych sum.

Sfera socjalna, generująca gigantyczne wpływy budżetowe, stała się dla Czeczenii jednym z głównych źródeł nielegalnego wzbogacania się jej przywódców.

Fundusze, które Czeczenia otrzymała z Moskwy, w republice nie są oszczędzane. Na przykład, minister finansów Federacji Rosyjskiej Anton Siluanow nazwał Czeczenię mistrzem rozrzutności. W szczególności zwrócił uwagę, na fakt, że flota samochodów czeczeńskich urzędników stanowi około połowy wszystkich służbowych pojazdów całego Północnego Kaukazu. Do tego wydatki na utrzymanie urzędników w Czeczenii dwukrotnie przewyższają analogiczny wskaźnik dla całej Rosji [83].

Z kolei Kadyrow uważa, że pieniądze udzielanych republice jest za mało. Dlatego, w wywiadzie dla gazety „Russkaja służba nowostiej” oświadczył, że „dziesiątki miliardów z federalnego budżetu nie są wydawane”. „Mamy pretensje. Jesteśmy w długach, braliśmy kredyty, co tylko było możliwe” – podkreślił Kadyrow [84].

W rzeczywistości, kontrola środków wydzielonych Czeczenii jest prowadzona jedynie formalnie. W ratingu najbardziej skorumpowanych regionów Rosji Czeczenia zajmuje czołowe miejsce [85]. Znaczna część funduszy jest rozkradana – co przyznano nawet na Kremlu. W 2010 roku mówił o tym urzędujący wtedy prezydent Federacji Rosyjskiej Dmitrij Miedwiediew: „Fundusze federalne zbyt często nie docierają do ludzi. Ale wiemy, gdzie się podziewają. Wiadomo – są rozkradane” [86].

Według opinii ekonomisty Michaiła Dieliagina, jeszcze w 2005 roku czeczeńskie władze przedstawiły Rosji bezprecedensowe ekonomiczne żądania, „przypominające żądania Złotej Ordy wobec podbitej przez nią Rusi”¹ [87].

---

¹ Okres swoistej okupacji, zwanej tataro-mognolskim jarzmem trwał około 250 lat i odcisnął na kulturze politycznej Rusi znaczące piętno. Przywódcy Złotej Ordy wprowadzili kilkanaście specjalnych podatków, które mogli zbierać od ludności w imieniu chana wyłącznie ci książęta i te klasztory, które dysponowały specjalnym chańskim uprawomocnieniem – jarłykiem. Oczywiście system podatkowy działał w oparciu o sprawny aparat siłowego przymusu. Porównanie relacji federalnego centrum Rosji i Czeczenii w tym kontekście do Złotej Ordy, przywodzi zatem na myśl możliwość istnienia swoistego szantażu i możliwości zastraszania Kremla ze strony Ramzana Kadyrowa w celu pozyskiwania większej ilości środków.

Z jego punktu widzenia, rosyjskie władze do tej pory wolą „płacić pieniądze dobrym Czeczeńcom, żeby ci źli Czeczeńcy byli zazdrośni”. **„Tylko, że jeśli daje się pieniądze w sposób niekontrolowany, ludziom, którzy są w posiadaniu broni, nazywa się to haraczem, a nie pomocą finansową”** – podkreśla Dieliagin [88].

W wywiadzie dla dziennikarzy Ramzan Kadyrow niejednokrotnie oświadczał, że najbardziej obraźliwym zdaniem jest dla niego hasło „Dość karmienia Kaukazu”. Pomijając ogromne pieniądze, przekazywane każdego roku Czeczenii, opinia ta jest całkowicie nieprawdziwa. Rozwarstwienie społeczne w republice wynosi ponad 40% – i jest najwyższe w Rosji [89]. Według oficjalnych statystyk ponad 180 tys. ludzi w Czeczenii żyje na granicy biedy [90]. Co by nie powiedzieć o Kadyrowie: rozkoszuje się on życiem w luksusie. Dlatego też nieprzyjemny dla prezydenta slogan warto przeformułować – „Dość karmienia Kadyrowa”.

3.2. Fundusz Achmata Kadyrowa

Oprócz środków wpływających na konto Czeczeni z Rosji, ogromne zasoby finansowe gromadzone są w Funduszu imienia Achmata Kadyrowa. Formalnie zarządza nim matka Ramzana Kadyrowa, lecz pozwala prezydentowi w pełni kontrolować organizację.

Główną cechą Fundacji Kadyrowa jest nieprzejrzystość. Ostatnie jej publiczne dane datowane są na 2013 rok: wtedy na rachunku funduszu znajdowało się 1,45 mld rubli. Oprócz tego nie ma żadnej informacji o środkach funduszu w otwartych źródłach.

W bazie Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej nie ma żadnego raportu o działalności funduszu. Na pytanie gazety „Kommiersant” w 2015 roku urzędnicy resortu odpowiedzieli, że fundusz raporty publikuje w mediach lokalnych [91]. Wydaje się to naruszeniem prawa: organizacja non-profit ma obowiązek regularnie przedstawiać raporty w Ministerstwie Sprawiedliwości, informując o źródłach swojego finansowania, jak również o stratach. Fundusz Kadyrowa zdaje się jedyną w Rosji organizacją non-profit ignorującą to prawo. Przy tym, urzędnicy w żaden sposób nie reagują na to naruszenie.

„Ministerstwo Sprawiedliwości doskonale wie, że **Fundusz Kadyrowa to w istocie jego własny portfelik. W rzeczywistości, stoi on ponad prawem** – uważa ekspert Funduszu Walki z Korupcją Georgij Alburow² – urzędnicy nie chcą ryzykować i sprawdzać finansów Kadyrowa”.

Fundusz Kadyrowa pełni w Czeczeni dwie główne funkcje.

Po pierwsze, zabezpiecza ekonomiczne aktywa republiki dla Ramzana Kadyrowa. Przede wszystkim do funduszu należy spółka „Megastrojinwiest”, która realizuje znaczną część komercyjnej i budżetowej rozbudowy regionu. Poprzez struktury biznesowe lub bliskich fundatorom ludzi, organizacja kieruje najbardziej znaczącymi nieruchomościami Czeczeni. Pod rzeczywistą kontrolą funduszu znajduje się, na przykład, firma „Arena City”, zarządzająca hotelem w Groznm (w którym zatrzymują się gwiazdy show biznesu i honorowi goście Ramzana Kadyrowa). Do funduszu należy także 50% spółki „Kolizej”, poprzez którą Kadyrow kontroluje w szczególności kompleks sportowy w centrum Groznego, który słynie z organizacji kosztownych walk bez reguł z udziałem światowych gwiazd tego sportu. Właśnie przez „Kolizej” i związane z tą spółką firmy, komercyjne koło się zamyka i wszystko wraca do Funduszu Kadyrowa [92]. Rzeczywista kontrola nad wielkimi nieruchomościami tak czy inaczej kończy się albo na samym funduszu, albo na ludziach bliskich Ramzanowi Kadyrowowi.

Po drugie, fundusz Kadyrowa zajmuje się społecznymi zbiórkami pieniędzy co można określić jako zalegalizowany haracz. Pieniądze te formalnie przekazywane są na cele charytatywne, a pobierane są, jak zauważyła w 2015 roku gazeta „Kommiersant”, w sposób dobrowolnie-przymusowy. Zgodnie z wynikami śledztwa organizacji „Otwarta Rosja”, każdy Czeczen zobowiązany jest przekazać co miesiąc wpłatę na Fundusz Kadyrowa. Wysokość opłaty waha się w zależności od statusu społecznego: pracownicy budżetówki płacą 10% wysokości swoich zarobków, pracownicy prywatnych firm do jednej trzeciej, przedsiębiorcy połowę. Miesięczną wysokość takiego „haraczu” eksperci „Otwartej Rosji” szacują na 3–4 mld rubli i zaznaczają, że środki te nie są opodatkowane i nie podlegają żadnej kontroli [93]. Jeszcze inny schemat

---

² Georgij Alburow (ur. 1989) to młody działacz społeczny członek centralnej rady Partii Progresu oraz analityk śledczy Fundacji Walki z Korupcją polityka i działacza antykorupcyjnego Aleksieja Nawalnego.

dofinansowania funduszu związany jest z naliczaniem premii pracownikom sfery budżetowej, które w rzeczywistości naliczane nie są. Nauczyciele, lekarze, pedagodzy w przedszkolach podpisują się w wykazach, że otrzymali premie z budżetu, ale pieniędzy tych nie zobaczą: według niepisanego prawa Czeczenii, idą one na rzecz funduszu jako dobrowolne datki. Przymus ofiarowywania funduszowi pieniędzy dotyczy również czeczeńskich biznesmenów, żyjących w Moskwie – kontrolę nad tymi wpłatami powierzono oficjalnemu przedstawicielstwu republiki w stolicy.

Zgodnie ze statutem – zadaniem Funduszu Kadyrowa jest realizacja projektów społecznych i pomoc ludziom w ciężkiej sytuacji życiowej. W praktyce pieniądze wydawane są na luksusowe życie głowy państwa i kupno lojalności gwiazd show biznesu, których przywódca szczerze wynagradza pieniędzmi i prezentami. Oto niektóre znane wydatki organizacji [94]:

- zegarek za 100 tys. euro, подарowany stylicie Kadyrowa Siergiejowi Zwieriewowi,
- Porsche Cayenne za 250 tys. euro, подарowane prezenterce telewizyjnej Janie Rudkowskiej,
- honorarium w wysokości 1 mln euro dla Diego Maradony za uczestnictwo w meczu piłki nożnej z Kadyrowem,
- honorarium w wysokości 2 mln euro dla Mike’a Tysona, za towarzyski sparing z Kadyrowem,
- honorarium w wysokości 1 mln euro dla aktorki Hilary Swank za przybycie na urodziny Kadyrowa.

Pomimo braku transparentności, podejrzane dochody i wydatki, organy prawne Rosji do tej pory ani razu nie przeprowadziły kontroli działalności Funduszu Kadyrowa. Takie dziwne zaniechanie może mieć tylko jedną przyczynę: najwyraźniej na najwyższym, kremlowskim szczeblu dano Kadyrowowi prawo pobierania i wydawania pieniędzy jak sobie chce, poza normami prawnymi.

3.3. Życie w luksusie

Zgodnie z oświadczeniem o dochodach Ramzana Kadyrowa z 2015 roku [95] przez rok zarobił on 4,84 mln rubli. Posiada działkę o powierzchni 3,5 tys. m². oraz dom o powierzchni 2,3 tys. m². Małżonka prezydenta Czeczenii, Medni Kadyrowa, zadeklarowała dochód w wysokości 3,37 mln rubli i mieszkanie

o pow. 210 m². Do rodziny Kadyrowa należy także dom o powierzchni 300 m². Środkami transportu głowa państwa i członkowie jego rodziny nie dysponują – o ile wierzyć oświadczeniu.

Jednakże bijące po oczach luksusowe życie Kadyrowa poddaje w wątpliwość wiarygodność jego deklaracji.

Luksus ten nieraz stanowił przedmiot zainteresowania mediów. Dlatego też w 2009 roku gazeta „Wiedomosti” zwróciła uwagę, że Kadyrow nosi zegarek firmy Bovet, model Fleurier Minute Repeater z 18-karatowego białego złota. Szacowana cena to 300 tys. dolarów amerykańskich [96]. W 2015 roku gazeta „RBK” opublikowała fotografię Kadyrowa w zegarku marki Greubel Forsey, model Tourbillon 24 Secondes Contemporain o wartości 280 tys. dolarów amerykańskich [97].

Komentując zdjęcie, Kadyrow przyznał, że posiada całą kolekcję kosztownych zegarków i innych rzeczy, których wartość znacząco przewyższa poziom jego oficjalnych dochodów. „Na zdjęciu pokazane są nie tylko najdroższe zegarki z mojej rzadkiej kolekcji. **Od dziecka jestem kolekcjonerem zegarków, broni białej i innych przedmiotów, należących do wielkich ludzi**” – oświadczył [98].

Garaż Kadyrowa przyćmiewa swoje odpowiedniki u innych oligarchów. W 2008 roku opublikowane zostało wideo z przejazdu kolumny pojazdów Ramzana Kadyrowa, składającej się z blisko 50 samochodów. Na kadrach można zobaczyć około dziesięciu BMW, dziewięć Porsche Cayenne, dwa Mercedesy Benz klasy S i kilka klasy G, osiem Lexusów LX 470, a także piętnaście rosyjskich samochodów marki Wołga i Łada. Wartość orszaku wynosi około 2 mln euro. Utrzymanie tyłu samochodów szacuje się na 10–12 tys. dolarów amerykańskich dziennie. Przede wszystkim jest to na pewno tylko część ogromnej kolekcji przywódcy Czeczenii. Kadyrow ma do dyspozycji cały wachlarz samochodów, zależnie od potrzeb: zgodnie z relacją Kseni Sokołowej³, która przyjechała przeprowadzić z nim wywiad w jego rodzinnej miejscowości Centaroj, na zewnątrz rezydencji zaparkowany był czarny Hummer, terenowy Lexus i sportowe Lamborghini [99].

³ Ksenia Sokołowa (ur. 1971) to dziennikarka rosyjska, która specjalizuje się w wywiadach dla lifestyle'owych magazynów. W latach 2003–2012 zbierała wywiady dla rosyjskiej wersji miesięcznika dla mężczyzn GQ (Gentlemen's Quarterly). Od 2012 roku jest związana z czasopiśmie „Snob”, w którym prowadzi rubrykę „Śniadania z Sokołową”, wypełnioną rozmowami z wybitnymi postaciami życia publicznego Rosji i krajów ościennych. Dobór rozmówców przejawia antyreżimowy bądź neutralny stosunek dziennikarki do polityki Kremla.

„Kolekcjoner” Kadyrow nie oszczędza też na wypoczynku. Żeby zrozumieć, jak relaksuje się prezydent, wystarczy wspomnieć szczegóły jego rodzinnego wypadu w czerwcu 2011 roku. Spędził wtedy tydzień w pięciogwiazdkowym hotelu Mardan Palace na brzegu tureckiej Antalyi. Asysta prezydenta Czeczeni zakwaterowana była w pięćdziesięciu pokojach hotelu, przy czym dobowy koszt każdego z noclegów wynosił 17 tys. dolarów. Sam Kadyrow zajął apartamenty prezydenckie z salą kinową, trzema sypialniami i pływalnią. Wypoczął z królewskim rozmachem: jeździł Rolls Royce’em Phantom Cabrio o wartości 2 mln euro, pływał w ogromnym basenie, w centrum którego znajdowało się szklane akwarium z rekinami, relaksował się w pozłacanej łaźni [100].

Warunki, jakie Ramzan Kadyrow stworzył sobie w ojczyźnie, również robią wrażenie. W 2012 roku opublikowano zdjęcia rezydencji prezydenta we wsi Centaroj, z której pochodzi. Budowa tego ogromnego pałacu o powierzchni 260 tys. m². pochłonęła 10 mld rubli. Rezydencją zajmuje się personel w liczbie około 100 osób – na ten cel z budżetu Czeczenii przeznaczane jest 84 mln rubli [101]. Ponadto, apetyty Kadyrowa wciąż rosną. W 2014 roku tylko na zasadzenie roślin wokół rezydencji czeczeński budżet oficjalnie przeznaczył 40 mln rubli [102].

„Nie można już tego nazwać domem – opowiada dziennikarka Ksenia Sokolowa, która nie raz bywała jako gość u Ramzana Kadyrowa. – Jego dom był w 2004 roku w Centaroj. Potem to już był pałac. A w 2014 roku stał się on niewiarygodnych rozmiarów budowlą z kilkoma pokojami dla Putina” [103]. Z relacji znajomych Kadyrowa wynika, że posiada on prywatne zoo. „Tak, ma w rezydencji zoo. Tygrysy, lwy, pумы, pantery. Kadyrow najbardziej lubi drapieżniki. Bardzo piękne” – powiedział piłkarz „Tereka” Igor Lebiedienko, który odwiedził Kadyrowa [104]⁴. Z kolei kolega piłkarza z drużyny, Antonio Ferreira, opublikował zdjęcie z pumą na rękach zrobione w czasie wizyty w rezydencji Kadyrowa [105].

Jeszcze jedną pumę jakiś czas temu podarował prezydentowi deputowany Dumy Państwowej Leonid Słucki⁵. Na czas uroczystości z okazji urodzin Kady-

⁴ Klub piłkarski Terek Grozny ma w swej najnowszej historii również polskie wątki. Od 2012 do 2016 roku piłkarzem drużyny był reprezentant Polski Maciej Rybus. Z kolei przez niespełna rok (2015–2016) dla Legii Warszawa pracował wcześniejszy trener groźnieńskiego klubu Stanisław Czerczesow, obecny selekcjoner reprezentacji Rosji.

⁵ Leonid Słucki (ur. 1968) deputowany Dumy Państwowej z frakcji LDPR, która stanowi część reglamentowanej parlamentarnej opozycji w rosyjskim ustroju politycznym (frakcja Władimira Żyrinowskiego). Słucki jest ekonomistą. W latach 2004–2016 był członkiem Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy. W latach 2000–2005 asy-

rowa, klatkę ze zwierzętami do sali bankietowej przeniósł sześciu ludzi. „Masz już, z tego co wiem, niedźwiedzie, lwy, tygrysy i lamparty, a teraz w twoim zoo będzie również puma” – powiedział deputowany w mowie dla jubilata [106].

Ze wszystkich zwierząt największą słabość Kadyrow ma do koni. Posiada stajnię pełną wyselekcjonowanych koni wyścigowych. Sam polityk przyznaje, że należy do niego osiem „doskonałych źrebiąt”, przy czym wartość każdego z nich wynosi od 300 tys. do 2,5 mln dolarów amerykańskich [107]. Poza tym, w zasobie rosyjskich hipodromów na nazwisko Ramzana Kadyrowa (stan na luty 2016) zarejestrowane są 102 konie wyścigowe, a każdy z nich przynosi zysk właścicielowi. Przy czym, żaden z nich nie znajduje się w oświadczeniu o dochodach prezydenta.

Warto podkreślić, że niezgodność oficjalnych dochodów z realnym poziomem życia jest dla rosyjskich urzędników typowa. Jednak, przykład Kadyrowa jest nieporównywalny z żadnym gubernatorem czy ministrem: tak demonstracyjnie obnosić się luksusem i publicznie szastać pieniędzmi nie pozwala sobie nikt z władz rosyjskich. Ani organy ścigania, ani służby specjalne, ani Izba Ob Rachunkowa Federacji Rosyjskiej nie zadają Kadyrowowi niewygodnych pytań o pochodzenie jego majątku. Wszyscy rozumieją, że osobiście pozwala mu na to prezydent Rosji.

Komentując oświadczenie o dochodach prezydenta Czeczenii w 2009 roku, przedstawiciel Izby Obrachunkowej Federacji Rosyjskiej, Siergiej Stiepaszyn, otwarcie przyznał: **„Kadyrow ma na własność całą republikę. Dlatego nie martwcie się o niego”** [108].

---

stował z ramienia Federacji Rosyjskiej misjom sprawozdawczym Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w Republice Czeczeńskiej. W 2007 roku jego praca na rzecz Czeczenii w ustroju Władimira Putina została uhonorowana przez prezydenta Czeczenii najwyższym odznaczeniem republiki „Orderem imienia Achmata Kadyrowa” (komunikat na stronie <http://chechnya.gov.ru>). Oficjalne noty biograficzne Słuckiego, na stronie partii LDPR oraz na jego osobistej witrynie nie informują jednak o tym zaszczycie.

ROZDZIAŁ IV

PRYWATNA ARMIA

Pod koniec grudnia 2014, roku Razman Kadyrow dokonał w Groznym generalnego przeglądu kierowanych przez niego jednostek zbrojnych. Na miejskim stadionie stawiło się około 20 tysięcy w pełni wyposażonych i uzbrojonych bojowników. Stanąwszy przed kręgiem żołnierzy, Kadyrow wygłosił przemówienie, w którym nazwał siebie i zebranych Bojową Piechotą Putina.

„We wszystkich regionach Rosji żołnierze i pracownicy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przysięgają na wierność prawu, natomiast w Czeczenii wszyscy przysięgają na wierność samemu Kadyrowowi” – to słowa Dmitrij Gudkow¹, deputowanego Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej.

4.1. Bojowa piechota

W słowach prezydenta Czeczenii wybrzmiała pewna nieszczerość. Tysiące zbrojnych bojowników zebranych na stadionie to wojenna piechota samego Kadyrowa, podporządkowana przede wszystkim jemu, a nie federalnemu rządowi. Tylko w Czeczenii Kreml pozwolił na utworzenie miejscowych pododdziałów, kontrolowanych de facto przez przywódcę republiki [109]. Bataliony Kadyrowa pozostają jedynymi w kraju funkcjonującymi na terytorium państwa jednostkami wojskowymi, uformowanymi wedle profilu narodowościowego, chociaż nie jest to przewidziane przez prawo [110].

---

¹ Dmitrij Gudkow (ur. 1980) rosyjski polityk opozycyjny, Deputowany Dumy Państwowej. Do Dumy Rosyjskiej kandydował z list partii Sprawiedliwa Rosja Siergieja Mironowa. W latach 2011–2013 Gudkow uczestniczył w licznych akcjach protestacyjnych przeciwko fałszowaniu wyborów, za co ostatecznie został usunięty z partii Sprawiedliwa Rosja. Swoją mandat wypełnia jako deputowany niezależny. Jako jeden z nielicznych deputowanych głosował przeciwko włączeniu Krymu w skład Federacji Rosyjskiej.

Całkowicie oddanie bojowników Kadyrowowi wynika przede wszystkim z biografii wielu z nich. Rdzeń czecheńskich struktur siłowych stanowią byli separatyści, którzy zostali ułaskawieni przez przywódcę republiki. On również dał im możliwość ponownie chwycić za broń, ale już pod jego kontrolą. Tak więc zarówno społeczna pozycja, wypłata, oraz wolność osobista i życie bojowników walczących wcześniej z rosyjską armią zależą dziś od Kadyrowa.

Łączna liczba zbrojnych „kadyrowców” jak szacują eksperci, jest bliska trzydziestu tysięcy [111]. Znaczna część z nich to formalnie pracownicy MSW Federacji Rosyjskiej lub sił wewnętrznych Rosji. W istocie przebywające na terytorium czecheńskim wojsko nie jest zależne od rządu federalnego i pozostaje podległe tylko przywódcy Czeczenii. Swoje oddanie głowie republiki czecheńskie siły bezpieczeństwa demonstrują w specyficzny sposób – na przykład w umieszczonych na mundurach odznakach z inicjałami KRA – Kadyrow Ramzan Achmatowicz. Numery rejestracyjne z literami KRA w Czeczenii wskazują na to, że właściciel samochodu prawdopodobnie jest członkiem sił zbrojnych lub pracownikiem administracyjnym republiki.

„Czy można sobie wyobrazić policjanta w Moskwie w czapce z inicjałami Sobianina? lub w Niższym Nowogrodzie z inicjałami Szancewa? – pyta poseł Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej Dmitrij Gudkow. – We wszystkich regionach rosyjscy oficerowie MSW i żołnierze przysięgają wierność prawu, a w Czeczenii, tak naprawdę, przysięgają oni całkowitą wierność Kadyrowowi”

Kadyrow dużą uwagę przywiązuje do szkolenia nowej kadry dla armii i rekrutuje nowych, jak najmłodszych, czecheńskich bojowników. Dlatego też na terytorium kraju rozpoczął się projekt „Młoda twierdza”, który w istocie jest obozem szkoleniowym młodych bojowników. W koszarach kwateruje się i trenuje młodzież pochodzącą ze środowisk o niskim standardzie życia, przygotowując do walki i zabijania. W 2009 roku telewizja Grozny TV wyemitowała film dokumentalny na temat obozu „Młoda twierdza”, w którym dwunastoletnie dzieci wspólnie modlą się, śpiewając „Allach Akbar”, maszerują po placu apelowym i strzelają z broni palnej pod nadzorem samego Kadyrowa [113]. Nastolatki wychowywani są w duchu islamskiej religii i oddaniu dla prezydenta Czeczenii.

4.2. Gotowość bojowa

Regionalne wojsko w Czeczenii to, być może, najbardziej skuteczne siły zbrojne we współczesnej Rosji.

Szczególną rolę w jej strukturze odgrywają „kadyrowskie służby specjalne”. Szkoleniem żołnierzy zajmuje się doświadczony oficer rosyjskich służb specjalnych Danił Martynow. W 2013 roku, po odejściu z jednostki specjalnej „Alfa”, objął stanowisko doradcy przywódcy Czeczenii do spraw bezpieczeństwa i struktur siłowych. Byli współpracownicy uważają, iż Martynow, zmieniając pracę, zdradził ich [114]. Obawiają się, że szkoleni przez niego bojownicy ponownie skierują broń przeciw rosyjskim żołnierzom, jak to było w 1990 i na początku 2000 roku.

Ta współpraca wywołuje też obawy u przedstawicieli władz. W 2013 roku deputowany Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej Aleksiej Żurawliew (partia „Jedinaja Rossija”) wystosował pismo do FSB, żądając, by sprawdzono czy szkolenie Martynowa jest zgodne z prawem. „Jakież dziwne te zajęcia prowadzone przez czeczeńskich komandosów pod przewodnictwem Martynowa. Już sam wygląd tych mężczyzn nie pasuje do wyglądu rosyjskich sił zbrojnych. Czy takie oddziały specjalne mogą być organizowane zgodnie z prawem Federacji Rosyjskiej czy to tylko czeczeński przywilej? Gdy skonsultowałem się z ekspertami, wszyscy okazali zdziwienie” – powiedział deputowany [115].

Tymczasem praca Martynowa przynosi owoce, a „czeczeńskie siły specjalne” stały się profesjonalnymi oddziałami. W kwietniu 2015 bojownicy z Czeczenii wygrali zawody na mistrzostwach świata sił specjalnych, które odbyły się w Jordanii. W konkursie wzięły udział 43 zespoły z niemal całego świata [116]. Bojownicy Kadyrowa zademonstrowali jednak swoje umiejętności nie tylko w konkursach międzynarodowych, ale także na prawdziwym polu bitwy. Na przykład w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Donbasu przeciwko ukraińskim wojskom walczyły całe oddziały bojowników z Czeczenii.

26 maja 2014 roku pojawił się film nakręcony na spotkaniu ukraińskich separatystów w Doniecku. Na placu zaparkował samochód wypełniony dwoma tuzinami ludzi, uzbrojonymi w broń automatyczną, przypominającymi mieszkańców Kaukazu. W wywiadzie z dziennikarzem CNN [117] jeden z nich mówi „My – kadyrowcy”. Na pytanie dziennikarza odpowiedział, że należy do struktur czeczeńskiego MSW.

W tym samym dniu dowiedziano się o pierwszych poważnych stratach wśród czeczeńskich bojowników walczących po stronie separatystów. W dniu podziału tzw. Donieckiej Republiki Ludowej (DNR) zaatakowali oni lotnisko, kontrolowane przez ukraińskich funkcjonariuszy. Podczas walk zniszczone zostały dwie ciężarówki „Kamaz”, które przewoziły bojowników. O udziale Cze-

czarów w tych starciach zaświadczył, między innymi, lekarz Denis Kłoss. „Byłem w drugiej ciężarówce z rannymi Czeczenami. Samochód wjechał na minę i przewrócił się, a przednie koła zostały oderwane. Potem rozpoczął się ostrzał, a my musieliśmy złapać jakiś transport, załadowywać rannych i wysyłać ich do szpitala” – powiedział. Premier DNR, Aleksandr Borodaj, oznajmił, że 26 maja wśród zmarłych zidentyfikowano 33 obywateli Rosji. Borodaj podkreślił, że w szeregach bojowników DNR walczy dużo rdzennych mieszkańców Czeczenii, „gotowych bronić swoich rosyjskich braci” [118].

29 sierpnia 2014 został opublikowany film nakręcony na pograniczu Rosji i Ukrainy przez jednego z czeczeńskich bojowników. Zarejestrowane wideo ukazuje rozmowę bojowników idących na przedzie kolumny czołgów i innych pancernych pojazdów, prowadzoną w języku czeczeńskim. „To nasza kolumna, nie widać ani początku, ani końca a my jesteśmy gotowi, by rozpocząć inwazję. Allah Akbar! – mówi do kamery bojownik. – To są dzieci Czeczenii! Oto czołgiści – Czeczeńcy!”. „Idziemy prowadzić wojnę, by roznieść w drobny pył tych Ukraińców. Inshallah!” – odpowiada kierowca w przeciwsłonecznych okularach, wychylając się z wjazdu czołgu [119].

19 listopada 2014 światło dzienne ujrzały dokumenty zaświadczające o utworzeniu na terenie Donbasu oddzielnego czeczeńskiego batalionu „Śmierć”, składającego się z weteranów wchodzących w skład państwowych struktur siłowych Ramzana Kadyrowa. Specjalny wysłannik gazety „Russkij reporter”, Marina Achmedowa, opublikowała wywiady z dowódcami batalionów na terytorium głównego obozu w regionie Doniecka [120]. Żołnierze tego batalionu wzięli udział, między innymi, w walkach o lotnisko w Doniecku i o miasto Iłowajsk. Wśród bojowników batalionu „Śmierć”, „dziewięćdziesiąt procent to byli separatyści”, którzy walczyli przeciwko armii rosyjskiej, ale amnestionowani złożyli broń i dołączyli do sił zbrojnych Ramzana Kadyrowa. Tożsamość jednego z dowódców batalionu „Śmierć” została potwierdzona: Apti Dienisołtanowicz Bołotchanow, były dowódca trzeciej kompanii patrolującej batalionu „Jug” (Południe) MSW Rosji (nrumer jednostki wojskowej 4157, Wojska Wewnętrzne MSW, wieś Wiedeno, Republika Czeczenii); w stopniu majora MSW Rosji, w lutym 2008 roku z rozkazu Kadyrowa został odznaczony medalem "Za zasługi dla Republiki Czeczenii".

10 grudnia 2014 roku udostępniono film o ruchach batalionu „Śmierć” na terytorium Donbasu. Jeden z dowódców batalionu o ksywie Stinger mówi, że „w regionie Doniecka batalion liczy około 300 bojowników” których minimalne

doświadczenie bojowe to 10 lat. Według niego aż 70% bojowników pochodzi ze służb specjalnych, a większość z nich posiada odznaczenia państwowe. „Jesteśmy żołnierzami armii rosyjskiej i Rosyjskich Służb Specjalnych, głównie weteranami wojennymi” – podkreśla dowódca batalionu „Śmierć”.

4.3. Bandydzi

W ostatnich latach bojownicy Kadyrowa zagłosili także w Moskwie. Ale jeśli w Czeczenii ich głównym zadaniem jest ochrona reżimu swojego szefa, resztę Rosji zaczynają postrzegać jako potencjalną zdobycz. W regionach Rosji istnieją grupy przestępcze składające się z czeczeńskich bandytów. Niektóre „władze” korzystają z bezpośredniego wsparcia i jawnego patronatu Kadyrowa. Na przykład w 2011 roku w Moskwie został aresztowany pewien „Dowódca” Hadżimurat Gakajew, mieszkaniec Groznego, znany w świecie przestępczym jako Murat Wielki [122]. Grupa Gakajewa słynie z wyłudzeń i oszustw, a oskarżenia przeciwko przywódcy wniesione zostały za próbę zajęcia jednego z budynków Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie w celu wymuszenia rozbójniczego. Pośród dokumentów dotyczących tej sprawy karnej znalazł się między innymi film, w którym uzbrojony w pistolet Gakajew bije po twarzy biznesmena wynajmującego lokal w budynku Akademii [123].

W obronie aresztowanego „dowódcy” natychmiast ujął się Ramzan Kadyrow. Murata Wielkiego przedstawił jako syna profesora i właściciela legalnej firmy. „Tak naprawdę to go sprowokowano” – powiedział prezydent Czeczenii. Kary zdołał uniknąć Gakajew i inna bliska Kadyrowowi osoba zamieszana w przestępstwo kryminalne – „oficjalny przedstawiciel Prezydenta Czeczenii Ramzan Cicułajew”. Policja podejrzewała go o wymuszanie dużych sum od żony aresztowanego biznesmena, Andrieja Nowikowa. Cicułajew, jak ujawniają wyniki śledztwa, obiecał pozytywnie rozpatrzyć sprawę o uwolnienie przedsiębiorcy, jeśli jego małżonka zapłaci 500 tys. dolarów. W listopadzie 2014 oficerowie operacyjni zaplanowali specjalną akcję mającą na celu złapanie Cicułajewa na gorącym uczynku. W momencie przekazywania pieniędzy w hotelu „Złoty Pierścień”, próbowano zatrzymać podejrzanego, ale policjanci zostali odparci przez jego uzbrojoną ochronę – bojowników przeszkolonych w siłowych strukturach Kadyrowa. Cicułajew opuścił hotel w tym samym dniu i odleciał do Czeczenii. Wcześniej znany był z tego, że reprezentował interesy Kadyrowa na Ukrainie. Między innymi na wiosnę 2014 roku z rozkazu pre-

zydenta Czeczenii uwolnił reporterów serwisu LifeNews, którzy byli zakładnikami schwytanymi przez ukraińskie siły bezpieczeństwa w strefie działań wojennych [124].

Od 2012 roku rozgłos zyskuje „stołeczny oddział” gwardii Kadyrowa, który ma swą siedzibę się w moskiewskim «President Hotel». Oddział zatrudniał dziesiątki bojowników mających do dyspozycji broń automatyczną, karabiny i pojazdy ze specjalnym oznakowaniem. O tym ugrupowaniu już w 2008 roku wspominał dowódca batalionu „Wostok” Sulim Jamadajew. „«President Hotel», ludzie Kadyrowa zamienili na koszary: mieszka tam na stałe po 200 osób, a w Moskwie jeżdżą z migającymi światłami, jakby to była Czeczenia” – powiedział w wywiadzie dla dziennika „Kommiersant” [125].

Dowództwo oddziału powierzono oficerowi bezpieczeństwa MSW Czeczenii Zelimchanowi Israїłowi, któremu nadano pseudonim Bies [126].

Ten „stróż prawa” wielokrotnie sam trafiał do kronik kryminalnych Moskwy. W 2007 roku pobił się na drodze z kierowcą łady „dziewiątki”² Koczetkowem, w wyniku czego ten ostatni uderzył głową w krawężnik i zmarł. Śledztwo w tej sprawie zostało jednak zamknięte. W 2009 roku Israїłow przestrzelił z pistoletu nogę kierowcy autobusu, jednakże i ta sprawa nie trafiła do sądu. W 2012 roku grupa ludzi Kadyrowa na czele z Israїłowem, została aresztowana w Moskwie pod zarzutem porwania i szantażu. Operacja aresztowania, przeprowadzona przez służby specjalne w moskiewskim centrum handlowym „Pory roku”, szczęśliwie obyła się bez ofiar: większość bojowników była uzbrojona i miała przy sobie dokumenty czeczeńskiej policji. Śledczy zebrali wiele dowodów przeciw podejrzanym, w tym zeznania świadków, dane rozliczeniowe za telefon i nagrane rozmowy „ludzi Kadyrowa” z więzienia, skąd wydawali rozkazy, by zastraszać świadków. Nad zbadaniem sprawy przejął osobiście kontrolę Przewodniczący Komitetu Śledczego Rosji Aleksander Bastrykin. Jednak i to nie pomogło. Po interwencji wpływowych obrońców „ludzi Kadyrowa”, wszyscy wyszli na wolność. Sprawa karna została szybko zarzucona, a uporczywie odmawiający jej zamknięcia detektyw Czyngiz Berikow – zwolniony. W rezultacie wielu funkcjonariuszy centralnego oddziału FSB (Federalna Służba Bezpieczeństwa) na znak protestu przeciw ukrywaniu podejrzanych nie chciało podjąć pracy.

---

² Popularna „dziewiątka” to samochód WAZ 2109, znany w Europie jako Łada Samara.

Oburzeni funkcjonariusze bezpieczeństwa powiedzieli „Nowej Gazecie”, że „przyszedł zastępca dyrektora FSB i narzucił wytyczne sporządzone odgórnie: »teren Kadyrowa nie dotykać«” [127].

Wypowiadając się na temat tej sprawy, sekretarz prezydenta Czeczeni powiedział, że Ramzan Kadyrow, w ogóle nie posiada ochrony [128]. Jednak nie skomentował on faktu, że w momencie zatrzymania u oskarżonych bojowników zostały znalezione delegacje wystawione w celu ochrony Kadyrowa i członków jego rodziny.

Jeszcze jedna filia sił Kadyrowa stacjonowała w Nowoje Pieriedielkino. Żołnierze z tej grupy korzystali z zaświadczenia o przynależności do czeczeńskiego FSB, a do ich oficjalnych obowiązków należała ochrona deputowanych Dumy Państwowej z Czeczenii, a także bliskiego prezydentowi Republiki Czeczeńskiej biznesmena Umara Dżabraiłowa (tego samego, który, wraz z Ruslanem Bajsarowem, podarował Kadyrowowi na trzydzieste urodziny Ferrari o wartości 450. 000 Euro) Oddziałem dowodził Rustam Agajew, oficer FSB w Czeczeni, który wcześniej został zatrzymany pod zarzutem porwań dokonywanych wraz z Israïłowem (Biesem) [129].

Jednak, oprócz ochrony zaprzyjaźnionych biznesmenów i polityków Kadyrowa „czeczeński oddział” FSB w Moskwie udzielił wsparcia także kryminalnym „autorytetom”. W czerwcu 2012 roku moskiewscy agenci przeprowadzili operację aresztowania „dowódcy” Adama Taramowa o pseudonimie „Płochisz”, który był podejrzany o udział w serii napadów i rozbojów. Jego samochód został zatrzymany na Prospekcie Kutuzowa, ale wkrótce po telefonie podejrzanego na miejscu zjawili się Czeczeni, którzy zablokowali policję. Przybyli reporterzy REN TV sfotografowali, przede wszystkim człowieka z Kaukazu o muskularnej budowie ciała, legitymującego się legitymacją pracownika FSB o nazwisku Tarhan Kurbanow [130].

Za pasem miał demonstracyjnie zatknięty pistolet „Stieczkin” z perłową rękojeścią. Później w wywiadzie dla „Nowej Gazety” Rustam Agajew stwierdził, że Kurbanow jest jego podwładnym [131].

W 2014 roku, „kadyrowscy agenci” zostali oskarżeni w innej sprawie dotyczącej wymuszeń. Grupa uzbrojonych bojowników ubranych w czarne mundury, kierowana przez Agajewa, zajęła kancelarię notarialną należącą do żony deputowanego Rady Federacji, Michaiła Kapury. Od przybyłego na miejsce zdarzenia polityka, przedstawiający się jako pracownik FSB Agajew zażądał 2 miliony dolarów. Doradcy Kapury musieli wezwać policję, a wszyscy bojownicy zostali zatrzymani [132].

W 2015 roku Agajew i jego podwładni zostali w końcu skazani. Sąd potwierdził, iż jest on winny wyłudzenia 2 mln dolarów „w celu osobistego wzbogacenia się w nieuczciwy sposób”. Agajew został skazany na 11 lat więzienia w kolonii o zaostrzonym reżimie, a czworo jego rodaków otrzymało wyroki od 7,5 roku do 10 lat [133].

ROZDZIAŁ V

PRZYJACIELE KADYROWA

Przez lata rządów w Czeczenii Ramzan Kadyrow stworzył wokół siebie zwartą grupę, kontrolującą znaczną część finansowych, policyjnych oraz administracyjnych zasobów państwa. Swoich najbliższych przyjaciół przywódca Czeczenii nazywa braćmi. Relacje rodzinne są właściwe dla wielu grup przestępczych. Nie bez powodu słowo „mafia” kojarzone jest we Włoszech z pojęciem „rodzina”.

5.1. Rodzinne więzi

U zarania ludzkiej cywilizacji pierwsze wspólnoty tworzono na bazie rodzinnych więzów krwi. W obecnym świecie powoływanie krewnych na stanowiska, wywołuje nieufność wobec rządzącego i staje się podstawą podejrzania o korupcję. Jednak nie w Czeczenii. Ramzan Kadyrow nie waha się oddelegowywać członków rodziny na istotne stanowiska – to ważna cecha jego polityki personalnej. Głowa republiki stawia na swoich bratanków, siostry i kuzynów.

I tak bratanek Ramzana Kadyrowa, Islam Kadyrow, stoi na czele administracji przywódcy Czeczenii. Kadyrow darzy go zaufaniem i dąży do wzmocnienia jego pozycji w republice. Dzięki aktywnemu wsparciu wuja, polityczne znaczenie Islama Kadyrowa konsekwentnie wzrasta i mężczyzna ten odgrywa coraz większą rolę w otoczeniu głowy republiki. Istota jego działalności sprowadza się do kontrolowania szarej strefy Czeczenii. Zgodnie ze stanem faktycznym Islam Kadyrow nadzoruje władze okręgów i jest kimś w rodzaju audytora, pilnującego, aby finansowe dochody w poszczególnych miejscach nie omijały kieszeni przywódcy państwa, w którą już dawno przekształciła się Fundacja Achmata Kadyrowa.

Kuzyn Kadyrowa, Abubakar Edelgieriew, piastuje funkcje szefa rządu czeczeńskiego. Szef republiki widzi w nim potencjał i niejednokrotnie, podczas rozmów z czeczeńskimi politykami przyznawał, że nie wyklucza kandydatury Edelgieriewa na swojego zastępcę. Nigdy jednak nie wyraził tej myśli publicznie.

Siostry Kadyrowa nadzorują sferę socjalną republiki. Zulaj Kadyrowa zajmuje stanowisko zastępcy szefa administracji przywódcy republiki. Zargan Kadyrowa oficjalnie odpowiada za edukację przedszkolną. „Sfera socjalna stała się w Czeczenii bezdennym źródłem korupcji. Samorządy zawyżają liczbę ludności o około jedną trzecią. W związku z tym „martwe dusze” otrzymują z budżetu wypłaty, emerytury i zasiłki. W rzeczywistości pieniądze te lądują w kieszeniach urzędników lub trafiają na poczet Funduszu Kadyrowa” – objaśnia korespondent „Nowej Gazety” Jelena Miłaszyna.

Zauważalne wpływy w Czeczenii posiada także inny krewny Ramzana Kadyrowa, Hasan Tajmaszanow. Jako oficjalny doradca głowy republiki nadzoruje sądy, organy podatkowe i lokalny wymiar sprawiedliwości, w tym przypadku powołując jego członków. Generalnie cały klan Tajmashanowa znajduje się bardzo blisko Kadyrowa. Jego przedstawiciele stoją na czele ministerstwa przemysłu i sprawiedliwości, Federalnej Służby Kontroli Narkotyków oraz jednej z największych uczelni w republice. Ponadto Bekhan Tajmashanow piastuje funkcję głównego przedstawiciela Czeczenii w Moskwie i odpowiada za przyjmowanie do Funduszu Kadyrowa środków od mieszkających w stolicy czeczeńskich biznesmenów.

5.2. Biznesmeni i zabójcy

Głównym instrumentem finansowym Kadyrowa, oprócz budżetu Czeczenii, jest, jak już wspomniano, fundusz imienia jego ojca. Struktura ta posiada rozgałęzione źródła pozyskiwania środków. Znaczącymi darczyńcami Funduszu są dwaj czeczeńscy biznesmeni – Rusłan Bajsarow i Umar Dżabraiłow.

Dzięki politycznym układom Kadyrow zapewnia swoim przyjaciołom możliwości czerpania gigantycznych zysków. Na przykład z inicjatywy Kadyrowa przeznaczono ogromne środki na budowę ośrodka narciarskiego w Czeczenii. W tym celu państwowy koncern „Внешэкономбанк” (Wnieszekonombank) przyznał 10,2 mld rubli małej firmie „Ведучи” (Wieduczi) z kapitałem zakładowym 10 tys. rubli. Firma ta należy do Rusłana Bajsarowa, który stał się głównym beneficjentem projektu [135]. Biznesmen otrzymał także od państwa dodatkowe profity: zachęty podatkowe i środki budżetowe na infrastrukturę [136].

Wykorzystując wpływy państwowe, przywódca Czeczenii pomógł Bajsarowowi rozwiązać również osobiste problemy. W 2009 roku biznesmen wywołał skandal, próbując odebrać swojego syna byłej żonie, piosenkarce Kristinie Orbakaite¹. W sporze interweniował Kadyrow: osobiście zadzwonił na Kreml do ówczesnego zastępcy szefa Administracji Prezydenta Federacji Rosyjskiej, a prywatnie swojego przyjaciela, Władimira Surkowa i poprosił o pomoc w rozwiązaniu problemu [137]. Bajsarowa z kolei nazywają portmonetką Kadyrowa – eksperci sądzą, że jest on odpowiedzialny za interesy czeczeńskiego przywódcy w Moskwie [138].

Równie konsekwentnie Kadyrow zabezpiecza interesy Umara Dżabraiłowa. Swego czasu byli oni ze sobą blisko związani – dostrzegano to podczas wydarzeń medialnych i przyjęć w moskiewskich klubach [139]. W 2006 roku Dżabraiłow publicznie, „w imieniu narodu”, wezwał ówczesnego prezydenta Czeczenii, Ału Ałchanowa², aby zrzekł się stanowiska na rzecz Ramzana Kadyrowa [140]. W ciągu ostatnich lat ich relacje nieco ostygły, jednakże bliskie stosunki pozostały.

---

¹ Kristina Orbakaite jest w Rosji znana nie tylko ze względu na swoją karierę piosenkarzką i aktorską. Artystka cieszy się także stałym zainteresowaniem mediów z powodu swoich rodzinnych koligacji. Jej matką jest bowiem megagwiazda radzieckiej i rosyjskiej estrady, piosenkarka Ała Pugaczowa, a ojcem pierwszy mąż Pugaczowej, litewski artysta cyrkowy i estradowy Mykolas Edmundtas Orbakas.

² Ału Ałchanow vel Ali Ałchanow (ur. 1957) były prezydent Republiki Czeczeńskiej. Całe dorosłe życie służył w strukturach siłowych, początkowo w Armii Czerwonej, a po 1991 roku w służbach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Podczas wojen czeczeńskich był lojalny wobec władz federalnych i walczył z czeczeńskim separatyzmem po ich stronie. W 2003 roku objął stanowisko republikańskiego ministra Spraw Wewnętrznych w Czeczenii i ściśle współpracował z prezydentem Achmatem Kadyrowem w eliminowaniu wahabbitów i bojowników ze służb wewnętrznych Czeczenii. Jego skuteczność spowodowała wycofanie znaczącej części moskiewskich sił federalnych z Republiki Czeczeńskiej i przejęcie odpowiedzialności za bezpieczeństwo republiki przez lokalne MSW pod jego kierownictwem. Ałchanow został ranny podczas zamachu na prezydenta Kadyrowa w 2004 roku, 1 września 2004 roku, popierany przez Kreml jako zwolennik prorosyjskiej polityki prowadzonej przez Achmata Kadyrowa, z łatwością zwyciężył w wyborach na prezydenta Czeczenii po manipulowanej przez Kreml kampanii (73% głosów poparcia). 15 lutego 2007 roku po wewnętrznym konflikcie między prezydentem Ałchanowem i premierem Czeczenii Ramzanem Kadyrowem prezydent Putin przyjął dymisję Ałchanowa i wskazał Ramzana Kadyrowa jako pełniącego obowiązki prezydenta. To pierwsze istotne polityczne zwycięstwo Kadyrowa wyniosło go do roli niekwestionowanego lidera Czeczenii, którą pełni do dziś. Mimo dymisji ze stanowiska prezydenta Czeczenii Ału Ałchanow wciąż cieszy się zaufaniem Moskwy. Od razu po dymisji objął i pełni do dziś funkcję jednego z siedmiu wiceministrów sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej (na podstawie materiałów portalu lenta.ru).

Przez pięć lat Dżabraiłow reprezentował Czeczenię w Radzie Federacji Rosyjskiej³, co gwarantowało mu immunitet od odpowiedzialności karnej. Ponadto przywódca Czeczenii zapewnił swemu przyjacielowi uzbrojonych ochroniarzy wybranych spośród podległych mu pracowników służb bezpieczeństwa, w szczególności czeczeńskiego oddziału FSB [141].

Ochrona przed wymiarem sprawiedliwości i zagrożeniem fizycznym w przypadku Dżabraiłowa była bardzo cenną usługą. Przez lata swojej działalności gospodarczej narobił sobie wielu wrogów i nie raz zwracał na siebie uwagę organów ścigania. W szczególności, gdy podczas zamachu na wicemera Moskwy, Josifa Ordżonikidze⁴, ochroniarz urzędnika zastrzelił jednego z zamachowców – Salwata Dżabraiłowa, brata biznesmena. W związku z tymi okolicznościami, Umara Dżabraiłowa uznano najbardziej prawdopodobnym zleceniodawcą zamachu [142]. Biznesmen figurował także w aktach innej sprawy karnej – w 2014 roku pięciu z jego ochroniarzy, wyznaczonych spośród ludzi Kadyrowa, zostało skazanych na karę pozbawienia wolności za wymuszenia na senatorze Michaiile Kapurze. W następstwie, dom Dżabraiłowa został przeszukany, natomiast on sam przesłuchany przez śledczych [143]. Jednakże ani w pierwszym, ani w drugim przypadku nie powiodło się, wysłanie za kratki dobrze ustosunkowanego czeczeńskiego biznesmena.

---

³ W Radzie Federacji, tzw. wyższej izbie parlamentu Rosji zasiadają przedstawiciele struktur regionalnych. Zgodnie z ustawą zasadniczą Federacji Rosyjskiej Rada jest ciałem nieodwoływalnym, a jej skład uzupełnia się za każdym razem podczas lokalnych wyborów.

⁴ Josif Ordżonikidze (ur. 1948) był doradcą, a następnie do 2007 roku wicemere Moskwy, prawą ręką potężnego i wpływowego mera Jurija Łużkowa, który pełnił tę funkcję przez 18 lat (do 2010 roku). W zakresie kompetencji Ordżonikidze było nadzorowanie miejskich inwestycji i biznesu hotelowo-restauracyjnego. Ordżonikidze był jednym z inicjatorów powstania biznesowego centrum Moskwy na wzór europejskich stolic – Moscow City. Specyficzny zakres obowiązków i nadzór nad gigantycznymi inwestycjami spowodował, że Ordżonikidze niejednokrotnie wchodził w skomplikowane i niebezpieczne dla siebie relacje z biznesem i światem przestępczym. Wicemer dwukrotnie uchodził cało z zamachów na swoje życie. W 2008 roku jeden z prawdopodobnych zamachowców, Alihan M., ścigany listem gończym przez Interpol, został ujęty w Warszawie. Gruzińskie pochodzenie wicemera i niejasne interesy spowodowały, iż został odwołany ze stanowiska, oskarżony o bycie częścią „gruzińskiego lobby” w Rosji. Jego szerokie kontakty w Gruzji i Rosji umożliwiły mu zgromadzenie pokaźnego majątku. Ordżonikidze wciąż uważany jest za jedną z najbardziej wpływowych postaci rosyjskiej polityki i biznesu.

Przedsiębiorcy hojnie płacą za przyjaźń i przychyłność Kadyrowa. Pomimo przekazywania znacznych sum na konta Funduszu Kadyrowa, nie skąpią przywódcy republiki również osobistych prezentów. Tak więc na swoje trzydzieste urodziny Kadyrow otrzymał od Bajsarowa i Dżabraiłowa samochód Ferrari Testarossa, warty 450 tys. euro [144]. Ponadto Bajsarow jest głównym sponsorem jednego z ulubionych piłkarskich klubów Kadyrowa, „Terek” [145].

5.3. Politycy i oprawcy

Prawą ręką Kadyrowa jest jego kuzyn, czynny poseł Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej z partii „Jedinaja Rossija”, Adam Delimchanow. Według słów Kadyrowa, człowiek ten jest jego „najbliższym przyjacielem, bliższym niż brat”. Jego też widzi jako potencjalnego następcę na stanowisku przywódcy Republiki Czecheńskiej [146].

Podczas pierwszej wojny czecheńskiej Delimchanow walczył po stronie separatystów i należał do bliskiego kręgu znanego terrorysty Salmana Radujewa, pracując u niego jako osobisty kierowca [147]. Z początkiem drugiej wojny przeszedł na stronę sił federalnych i prowadził tak zwany „pułk naftowy” czecheńskiego MSW, odpowiedzialny za ochronę rurociągów na terenie republiki. Jak twierdzili obserwatorzy, Delimchanow, za pośrednictwem podległych mu bojowników, zmonopolizował prawo nielegalnych wierceń w rurociągi, zupełnie odsuwając wszystkich z zewnątrz [148]. Należy zauważyć, że Delimchanow osobiście przywoził Ramzanowi Kadyrowowi pieniądze zarobione na nielegalnej sprzedaży skradzionej ropy naftowej [149].

To właśnie Kadyrow dał początek politycznej karierze byłego bojownika: najpierw powołał go do rządu, a następnie zapewnił mu zwycięskie miejsce na liście partii władzy w wyborach parlamentarnych. Relacje Kadyrowa z kuzynem są bardzo bliskie i prawdopodobnie przypieczone cudzą krwią. Według niektórych źródeł to właśnie Delimchanow odpowiada w środowisku szefa Czecheonii za brudną robotę, związaną z fizycznym likwidowaniem wrogów Kadyrowa. Delimchanow podejrzewano o udział w zamordowaniu w Moskwie byłego dowódcy batalionu „Goriec” (Góral), podpułkownika FSB Mowładiego Bajsarowa. „Według moich informacji, operacją osobiście kierował Adam Delimchanow” – wyznał członek komitetu bezpieczeństwa Dumy Państwowej, Michaił Markiełow [150]. Delimchanow był poszukiwany przez Interpol jako organizator morderstwa Sulima Jamadajewa w Dubaju [151]. Jego nazwisko pojawia się także

w sprawie o zabójstwo Borysa Niemcowa: aresztowany przez śledczych morderca Zaur Dadajew okazał się zastępcą dowódcy batalionu „Siewier” (Północ), kierowanego przez brata Delimchanowa, Alibeka [152]. Według Isy Jamadajewa, który, jako jedyny z braci, przeżył zamach „kadyrowców”, w Czeczenii utrwaliło się nazywanie ludzi Delimchanowa oprawcami.

Delimchanow jest dobrze znany również zagranicznym służbom specjalnym. W USA oficjalnie podejrzewano go o powiązania z przestępczym konсорcjum „Braterskie Koło” [154]. Ta mafijna struktura łączy znaczące ugrupowania z krajów postsowieckich, a także państw wschodniej Europy, Bliskiego Wschodu i Ameryki Łacińskiej.

Obecnie Adam Delimchanow jest jednym z najbogatszych ludzi w Czeczenii. Określany jako następca Kadyrowa, stara się nie ustępować swojemu szefowi standardem życia. W rankingu rosyjskich milionerów Adam Delimchanow zajął 313 miejsce: jego majątek szacowany jest na nie mniej niż 9 mld rubli [155]. W swojej rodzinnej, czeczeńskiej miejscowości Dżałka zbudował ogromny pałac dla siebie i brata. „To kilka imponujących budynków i ulic w centrum miasta, odnowionych dzięki Delimchanowi. Absolutnie feudalna opowieść o księciu, który stworzył sobie piękne warunki dojazdu do własnej rezydencji” – opowiada po wizycie w Czeczenii dziennikarz, Iwan Suchow [156].

Delimchanowowi nie jest też obce pragnienie ekstrawaganckiego luksusu. W 2011 wdał się w Dumie w bójkę z kolegą z partii „Jedinaja Rossija”, deputowanym Aleksiejem Żurawliem. Podejrzewając u kolegi wrogość wobec Kadyrowa, czeczeński deputowany rozbił mu twarz i groził śmiercią. Jednocześnie, według naocznych świadków, podczas bójki z kieszeni Delimchanowa wypadł złoty pistolet [157]. Wkrótce wyjaśniło się, że broń jest osobistym prezentem od Kadyrowa, z którym Delimchanow nigdy się nie rozstaje, nawet w budynku parlamentu. Takie złote pistolety noszą przy sobie wszyscy, którzy są blisko związani z przywódcą Czeczenii – jest to szczególny symbol Gangu Kadyrowa. Należy dodać, że po ataku Żurawliem zaprzestał jakiegokolwiek krytyki pod adresem Kadyrowa i wycofał się z twierdzeń, które rozniewały czeczeńskiego przywódcę.

Znaczące wpływy w Czeczenii posiada jeszcze jeden bliski Kadyrowowi urzędnik, Magomied Daudow (przydomek Lord). Uważa się, że to właśnie on wyeliminował organizatora zamachu z 9 maja 2004 roku, który odebrał życie Achmatowi Kadyrowowi, czym zyskał sobie szczególne miejsce w otoczeniu obecnego przywódcy Czeczenii [158]. Daudow otrzymał order „Bohatera Rosji”.

Lord konsekwentnie wzmacnia swoje wpływy w Czeczenii. Już w 2007 roku był szefem departamentu spraw wewnętrznych w rejonie szalińskim. Po pięciu latach natomiast Kadyrow postawił go na czele swojej administracji.

Czeczenia jest wyraźnie podzielona na strefy wpływów pomiędzy ludźmi z otoczenia Kadyrowa. Dziedzictwo Magomieda Daudowa to jego ojczysty rejon szaliński. To tu wybiera ludzi na kluczowe stanowiska w administracji i policji [159]. Każda próba wmieszania się w jego strefę z zewnątrz wywołuje skrajnie agresywną reakcję. Znamienny przykład – sprzeciw wobec mianowanego przez Moskwę, przewodniczącego czeczeńskiego komitetu śledczego, generała Sergieja Bobrowa. Bobrow został wysłany do Czeczenii w 2013 roku. W pierwszej kolejności rozwiązał zarząd czeczeńskiego komitetu śledczego, zwalniając 30 miejscowych inspektorów z powodu nadużywania władzy. Następnie resort zaczął aktywnie badać porwania i tortury ludzi, które stały się w republice powszechne. W sierpniu 2013 roku odbyła się sprawa karna przeciwko czeczeńskim policjantom, którzy torturowali, przy użyciu prądu, niejakiego Bołtjewa, wymuszając na nim zeznanie. W tym przypadku głównym zatrzymanym był zastępca naczelnika szalińskiego departamentu spraw wewnętrznych, Digajew.

Po tym zdarzeniu siły bezpieczeństwa Kadyrowa zaczęły wywierać ogromną presję na dochodzeniu. Przykładem jest ujawniony wkrótce zapis rozmowy telefonicznej naczelnika szalińskiego departamentu spraw wewnętrznych, Rusłana Izjeriewa, z inspektorem Raszydem Ramzajewem, który usankcjonował aresztowanie jego podwładnego. Wkrótce doszło do spotkania generała Bobrowa i Magomieda Daudowa, na którym współpracownik Kadyrowa powtórzył groźby w łżejszej formie. W efekcie sprawa karna została zamknięta, a Bobrow zrezygnował ze stanowiska przewodniczącego czeczeńskiego komitetu śledczego [160]. Nie jest to jednak pierwszy przypadek, gdy nazwisko Daudowa pojawia się na kryminalnych kartach historii, związanych z porwaniami i torturami. Jedną z najgłośniejszych spraw w Czeczenii, w które zamieszany był Lord to prześladowanie czeczeńskiego działacza społecznego, Rusłana Kutajewa.

W 2014 roku Kutajew zorganizował w Groznym konferencję poświęconą stalynowskiej deportacji narodu czeczeńskiego. Wydarzenie odbyło się bez zgody władz i stało w sprzeczności z oficjalnym stanowiskiem Kadyrowa. Dzień po konferencji Kadyrow wezwał wszystkich uczestników spotkania i surowo ich ukarał. Daudow osobiście zadzwonił do Kutajewa i zobowiązał go do spotkania z prezydentem, jed-

nak ten zignorował wezwanie. Następnego dnia Kutajew został aresztowany pod zarzutem posiadania narkotyków, które podrzucono mu podczas zatrzymania. Na procesie wyznał, że z domu zabrali go policjanci, a po pobiciu odwieźli do piwnicy jednego z rządowych budynków, gdzie został ogłuszony prądem, a następnie Tamerlan Musajew, szef ochrony Lorda, przystawił mu nóż do gardła.

Latem 2015 roku, z inicjatywy Kadyrowa, Daudow otrzymał prestiżowe stanowisko przewodniczącego parlamentu Republiki Czecheńskiej.

5.4. obrońcy praw człowieka i terroryści

Działalność obrońców praw człowieka w Czeczenii, jak łatwo się domyślić, związana jest z dużym ryzykiem. Śledztwa w sprawie porwań i tortur powodują duże rozdrażnienie władz republiki. Systematyczne groźby ze strony Kadyrowa pod adresem niezależnych obrońców praw człowieka często przekształcają się w ataki i pogromy w ich biurach. „W Czeczenii ochroną praw człowieka zajmuję się ja” – mówi Kadyrow, jednocześnie oskarżając niezależnych działaczy o pomoc terrorystom [162]. W otoczeniu Szefa Republiki odpowiedzialnym za prawa człowieka jest Nurdi Nuchażijew, który zajmuje stanowisko Regionalnego Rzecznika – pełnomocnika praw człowieka. Na tym stanowisku Nuchażijew pracuje od 2006 roku, gdy Kadyrow był jeszcze premierem Czeczenii. Przez wszystkie te lata okazywał lojalność wobec obecnego przywódcy: popierał go w stawianym oporze przeciwko Ału Ałchanowowi, w każdy możliwy sposób pomagał w zniszczeniu braci Jamadajew. Dzięki temu wieloletniemu wsparciu Nuchażijew dołączył do kręgu powierników Kadyrowa.

Czecheński rzecznik, zgodnie ze swoim prawnym umocowaniem, zobowiązany jest bronić praw człowieka w republice, a w rzeczywistości koncentruje się na ochronie tylko jednej osoby, Ramzana Kadyrowa. W otoczeniu przywódcy Czeczenii piastuje tę samą funkcję co Dmitrij Pieskow przy Władimirze Putinie – jest publicznym prawnikiem swojego szefa. Wszelkie skargi przeciwko Kadyrowowi wywołują wściekłą reakcję Nuchażijewa.

Oficjalna biografia Nuchażijewa zawiera mało detali. Wiadomo, że w latach 90. był po stronie separatystów, jednak w czasie drugiej wojny czecheńskiej przeszedł na stronę sił federalnych. Do administracji czecheńskiej został zaproszony przez Kadyrowa seniora, a przy jego synu wzmocnił swoją pozycję. Jednakże w oficjalnej biografii ani słowem nie wspomniano o kryminalnej przeszłości Nuchażijewa i jego związkach z terrorystami.

Jak udało się ustalić, już w 1995 Nuchażijew został po raz pierwszy skazany – podczas bójki w restauracji wyciągnął pistolet i otworzył ogień. Później, w 1997, w Republice Komi został oskarżony na podstawie art. 160 Kodeksu Karnego. Według śledczych, obecny rzecznik Kadyrowa zajmował się banalną kradzieżą cudzego mienia. Między innymi zebrał pieniądze na szkolenia od studentów pierwszego roku, przywłaszczył je i ukrył się w Czeczenii.

Pomimo trwania śledztwa, zbiegły oszust zdołał zrobić błyskawiczną karierę w dowództwie „niezależnej Iczkerii”. Detektyw Pieczorskiego Wydziału Spraw Wewnętrznych, G.I. Markowa, wysłała zapytanie do czeczeńskich kolegów z prośbą o pomoc w poszukiwaniu Nuchażijewa. Oficjalna odpowiedź Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Czeczeńskiej Republiki Iczkerii, nigdy nieopublikowana, pozwala na ustalenie ważnych szczegółów, dotyczących biografii Nuchażijewa. Stróże prawa „niezależnej Czeczenii” zdecydowanie uznali Nuchażijewa niewinnym działalności przestępczej, uważając, że jest on prześladowany za „uczciwość i niepokorny charakter”. Dodatkowo MSW wspomniało, że Nuchażijew cieszy się dużym prestiżem w Czeczenii, „ma prywatną ochronę” i jest doradcą w kwestiach gospodarczych generała brygady, Salmana Radujewa.

Nazwisko Salmana Radujewa jest dobrze znane mieszkańcom Rosji. To skazany terrorysta, którego ręce splamione są krwią setek ludzi. Jago najgłośniejsza zbrodnia – wzięcie zakładników na oddziale położniczym w szpitalu w Kizlarze. Działalnością gospodarczą Radujewa, w ramach której, zgodnie z dokumentami, pomagał mu obecny czeczeński rzecznik, było poszukiwanie środków na zapewnienie wsparcia terrorystom. Na przykład w 1997 Nuchażijew został skazany przez rosyjskie tajne służby za nielegalne transakcje finansowe w mieście Uchta [163].

Podobnie, jak wielu innych byłych bojowników i terrorystów, którzy otrzymali stanowiska i wynagrodzenia w administracji Kadyrowa, czeczeński rzecznik woli nie wspominać o swojej przeszłości. W przeciwieństwie do Salmana Radujewa, jego obecny patron, Kadyrow, nie ma problemów z rosyjskimi organami ścigania.

5.5. Moskiewscy patroni

Jednym z najbardziej wpływowych przyjaciół Kadyrowa w Moskwie jest wciąż Wiktor Zołotow. Człowiek ten zyskał ogromne zaufanie prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina, pracując jako komendant jego osobistej ochro-

ny w latach 2000–2013. Później Zołotow dowodził wewnętrznymi oddziałami i MSW Rosji, a od 2015 jest generałem wojsk rosyjskich⁵.

„W ciągu dwóch kadencji Putina awansował z pułkownika na generała-pułkownika. Dotarł do najściślejszego, najbliższego kręgu Putina” – twierdzi historyk służb specjalnych, Borys Wołodarski [164].

Kadyrow i Zołotow od dawna utrzymują bliskie relacje, przywódca Czeczenii niejednokrotnie przyjmował wysoko postawionego wojskowego w swoim domu, w gronie rodzinnym. Obaj starają się jednak nie afiszować ze swoją przyjaźnią. Dzięki Zołotowowi przywódca Czeczenii posiada bezpośredni dostęp do Prezydenta Rosji. To z inicjatywy generała, Prezydent Federacji Rosyjskiej oficjalnie przyjął na Kremlu Kadyrowa w dzień zabójstwa jego ojca. Wydarzenie to w dużym stopniu wpłynęło na dalszy rozwój kariery politycznej Kadyrowa.

Generał Zołotow zwykł okazywać swoje wsparcie dla Kadyrowa w ciągu ostatnich kilku lat – w razie konieczności również publicznie. W 2015 praca dla przywódcy Czeczenii była bardzo trudna. W marcu aresztowano „kadyrowców” podejrzanych o zamordowanie Borysa Niemcowa. Później rozpoczął się konflikt Kadyrowa z funkcjonariuszami FSB, podczas którego groził, że zabije stróżów prawa z innych regionów, pracujących w Czeczenii bez zgody lokalnych władz. Rozdrażnienie wysoko postawionych przeciwników Kadyrowa rosło i w pewnym momencie wydawało się, że na najwyższym politycznym szczeblu może zostać poruszona kwestia zaufania do niego. Jednak jesienią, w ramach oficjalnej wizyty, Czeczenię odwiedził Wiktor Zołotow, który w towarzystwie Szefa Republiki skontrolował regionalne struktury władzy. Kadyrow przyjął także generała w swoim domu, wśród rodziny. Ten gest zaufania ze strony Putina został uznany za potwierdzenie gwarancji immunitetu Kadyrowa i jego ochrony przez głowę rosyjskiego państwa.

---

⁵ 5 kwietnia 2016 roku, zgodnie z dekretem prezydenckim nr 157, generał Wiktor Zołotow został szefem nowopowstałej struktury siłowej Federalnej Służby Gwardii Narodowej. Gwardia została utworzona w wyniku reformy wojsk wewnętrznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a jej operacyjne kompetencje pokrywają się z dotychczasowymi prerogatywami OMON (Oddziałów Milicji Specjalnego Przeznaczenia) oraz SOBR (Specjalnego Oddziału Szybkiego Reagowania). Siły Gwardii mają służyć jako specjalna armia wojsk wewnętrznych, której celem jest tłumienie ekstremizmów, zorganizowanej przestępczości i przeciwdziałanie terrorowi.

„To poparcie dla Kadyrowa podkreśla jego specjalny status, specjalne stosunki z centrum federalnym” – skomentował wizytę Zołotowa w Czeczenii politolog, prezes Narodowego Instytutu Strategii, Michaił Remizow [165].

Na szczególną więź Kadyrowa z Zołotowem zwracają uwagę także prawnicy, reprezentujący interesy rodziny Borysa Niemcowa w sprawie karnej o zabójstwo polityka. W listopadzie 2015 roku adwokaci Wadim Prochorow i Olga Michajłowa przesłali do Komitetu Śledczego Federacji Rosyjskiej wnioski z prośbą o wezwanie Wiktora Zołotowa w charakterze świadka. Zwrócili uwagę śledczych na przyjaźń pomiędzy Zołotowem i Kadyrowem. Według prawników, Zołotow, w ramach swoich służbowych pełnomocnictw, może posiadać informacje, dlaczego w noc zabójstwa polityka na moście Moskwowieckim, gdzie doszło do tragedii, nie działały kamery monitoringu Federalnej Służby Ochrony [166].

Wśród moskiewskich patronów Kadyrowa wyróżnia się także Władisław Surkow. Od 1999 do 2011 człowiek ten pracował jako zastępca szefa administracji Kremla, odpowiadając za politykę wewnętrzną. Surkow ma kaukaskie korzenie – wczesne lata życia spędził w Czeczenii, gdzie urodził się jego ojciec. Z informacji od ojca kremłowskiego urzędnika, Jurija Dudajewa, wynika, że przez całe dzieciństwo rodzina nazywała chłopca czeczeńskim imieniem Aślanbek [167]. Jedyny wysoko postawiony Czeczen na Kremlu szybko znalazł wspólny język z Ramzanem Kadyrowem. Przywódca Czeczenii wielokrotnie podkreślał, że „rodak zawsze i we wszystkim pomoże” [168]. Od momentu dojścia Kadyrowa do władzy w Czeczenii, Surkow doradzał mu i pomagał zbudować własny reżim polityczny. Kadyrow dużo zawdzięcza Surkowowi, który przekonał Putina o konieczności ofiarowania obecnemu przywódcy Czeczenii maksymalnej swobody. Surkow stał się ideologiem niestandardowego modelu wzajemnej relacji federalnego centrum z Czeczenią [169].

Za radą swojego kremłowskiego przyjaciela, Kadyrow stopniowo stworzył w republice pion władzy na kształt i podobieństwo putinowskiego, tyle tylko, że przy wykorzystaniu ostrzejszych metod, z uwzględnieniem specyfiki Kaukazu. Surkow zalecił Kadyrowowi częste, publiczne przysięgi wierności Putinowi w możliwie najbardziej pochlebnych sformułowaniach – urzędnik dobrze wiedział, jak ważne jest to we współczesnej Rosji [170]. Dzięki znaczącym wpływom w rządzie federalnym, Surkow konsekwentnie bronił politycznych i gospodarczych interesów przywódcy Czeczenii przed władzami państwa. Kadyrow z kolei nazywał Surkova najbardziej szanowanym Czeczenem i w 2010 przyznał mu tytuł Honorowego Obywatela Republiki Czeczenii [171].

Według redaktora naczelnego radia „Echo Moskwy”, Aleksieja Wieniediktowa⁶, jasne jest, że Władisław Surkow popiera Kadyrowa w jego konflikcie z federalnymi siłami bezpieczeństwa. Na oczach Putina powstaje konflikt, który rozwiązać może jedynie sam Surkow, a tym samym zwiększają się jego polityczne wpływy jako mediatora między Czeczenią, a moskiewskimi urzędnikami. „Odnoszę wrażenie, że główny aktor to nie Kadyrow, a człowiek za nim stojący, który przenosi konflikt w sferę publiczną dla rozwiązania swoich problemów. To może być Władisław Surkow, który chce pokazać Putinowi, do czego może doprowadzić konflikt „Kadyrow – Federacja”. Ostatnie oświadczenia Kadyrowa wydają mi się całkowicie moskiewskim projektem, wyczuwam w tym rękę moskiewskiego chłopaka” – mówi Wieniediktow [172].

Po usunięciu Surkowa z administracji prezydenta Federacji Rosyjskiej⁷ zaczęły się jego problemy z prawem. Rosyjski Komitet Śledczy wszczął sprawę karną o malwersacje w funduszu „Сколково”, a jednym z kluczowych oskarżonych mógł zostać Surkow. Aresztowany w tej sprawie w czerwcu 2015, po międzynarodowym nakazie, deputowany Dumy Rosyjskiej, Ilja Ponomariow, oświadczył, że śledczy zażądali od niego zeznań przeciwko Surkowowi. „Tak, powiedziano mi wprost: wyznaj, że Surkow jest winny, a zostawimy cię w spokoju; wyznaj, że to on dawał ci pieniądze” – twierdzi Ponomariow [173].

To był przełomowy moment dla Kadyrowa, pozwalający okazać wsparcie moskiewskiemu opiekunowi, który popadł w niełaskę. Gdy tylko śledczy wymienili nazwisko Surkowa w kontekście czynu karnego, natychmiast udał się on do Groznego. Przywódca Czeczenii przyjął go w nieformalnej atmosferze, publicznie nazwał swoim bratem i podkreślił, że jest gotów zaoferować Surkowowi mieszkanie i pracę na terytorium Czeczenii. „Wiadomo, że Kadyrow

---

⁶ Informacyjna radiostacja kierowana przez Wieniediktowa traktowana jest we współczesnej Moskwie jako swoisty wentyl bezpieczeństwa i ośrodek koncentrujący przekaz kierowany do liberalnego i generalnie opozycyjnego wobec putinowskiego reżimu audytorium. Sam Wieniediktow umiejętnie prowadzi trudną grę z władzą i jak dotąd utrzymuje specyficzny status swego radia, uchylając drzwi studia zarówno przedstawicielom władzy (np. Marija Zacharowa – oficjalny rzecznik Ministerstwa Spraw Zagranicznych), jak i opozycjonistom (np. pisarz Dmitrij Bykow).

⁷ Władisław Surkow odszedł z administracji prezydenta Dmitrija Miedwiediewa w 2011 roku i wszedł do rządu kierowanego wówczas przez Władimira Putina.

jest w konflikcie z federalnym Komitetem Śledczym i FSB. Zamienił Czeczenie w pewnego rodzaju raj prawny, gdzie ukrywa przed dochodzeniem ludzi lojalnych wobec siebie, których oskarżono o sprawy karne. Tak też Surkow zaszył się wtedy w Grozным, gdzie Kadyrow w istocie przyznał mu azyl polityczny” – uważa emerytowany pułkownik FSB, Giennadij Gudkow.

ROZDZIAŁ VI

WROGOWIE KADYROWA

Ludzie, którzy krytykują Ramzana Kadyrowa i których przywódca Czeczenii publicznie nazywa swoimi wrogami, są systematycznie mordowani. Co więcej, figurantami w śledztwach są z reguły osoby w taki czy inny sposób związane z Kadyrowem.

6.1. Zabójstwo braci Jamadajewów

Bracia Rusłan i Sulim Jamadajewowie w pierwszej czeczeńskiej wojnie walczyli po stronie separatystów. Jednak tuż przed końcem drugiej kampanii razem z Achmatem Kadyrowem przeszli na stronę sił federalnych.

Rusłan Jamadajew w latach 2001–2002 był komendantem wojennym Czeczenii. W 2003 roku został deputowanym Dumy Państwowej z partii „Jedinaja Rossija”. W 2004 roku otrzymał odznaczenie Bohatera Rosji. Sulim Jamadajew w 2003 roku utworzył czeczeński batalion „Wostok” przy Głównym Zarządzie Wywiadowczym Federacji Rosyjskiej, który razem z Rosjanami walczył w Czeczenii przeciw wahhabitom. W 2005 roku awansował do stopnia pułkownika armii rosyjskiej oraz otrzymał Gwiazdę Bohatera Rosji.

W miarę umacniania się pozycji Ramzana Kadyrowa rosła również jego niechęć do Jamadajewów, którzy zachowali niezależność od prezydenta i autonomię sił wojskowych. W trakcie walki o władzę w Czeczenii między Kadyrowem i Ału Ałchanowem pełne poparcie Jamadajewów zyskał ten drugi.

Konflikt między braćmi a Ramzanem Kadyrowem wszedł w gorącą fazę w kwietniu 2008 roku. Powodem stał się spór drogowy na trasie „Kaukaz”¹. Na

---

¹ Trasa o długości 1118 km łącząca kraj Krasnodarski z największym przejściem granicznym Rosji z Azerbejdżanem (Jarag-Kazmalar).

spotkanie prezydenckiego orszaku Kadyrowa wyjechała kolumna samochodów z ochroną Sulima Jamadajewa na czele i członkami batalionu „Wostok”, jednakże maszyny nie ustąpiły sobie miejsca na drodze i doszło do stłuczki. Incydent przerodził się w strzelaninę [174]. W ten sam dzień z rozkazu Kadyrowa, jego lojalni żołnierze obstawili bazę batalionu „Wostok” w Gudermesie. „Jamadajewcom” rozkazano opuścić batalion i przejść pod władzę Kadyrowa [175].

Pod naciskiem prezydenta w sierpniu Minister Obrony Federacji Rosyjskiej zwolnił Sulima Jamadajewa ze służby w armii [176], a w listopadzie Sztab Generalny podjął decyzję o rozwiązaniu batalionu „Wostok”. Jednocześnie zlikwidowano batalion „Zapad”, funkcjonujący pod egidą Głównego Zarządu Wywiadowczego, również wcześniej niezależny od Kadyrowa [177].

W sierpniu 2008 roku czeczeński zarząd Komitetu Śledczego Federacji Rosyjskiej, kontrolowany przez Kadyrowa, wszczął postępowanie karne w sprawie Sulima Jamadajewa i rozpoczął śledztwo federalne. Prezydent republiki publicznie nazwał Jamadajewa przestępcą, winnym ciężkich zbrodni, w szczególności porywania ludzi [178].

Miesiąc później w Moskwie zastrzelono jego brata Rusłana Jamadajewa, którego nazywano przywódcą opozycji przeciw Kadyrowowi. 24 września 2008 roku wracał on z administracji prezydenta Federacji Rosyjskiej, gdzie spotkał się z jej wiceszefem, Władisławem Surkowem. Spotkanie dotyczyło zagadnienia bezprawia w Czeczenii [179]. Zgodnie ze źródłami gazety „Kommiersant”, Rusłan Jamadajew brany był na Kremlu pod uwagę jako jeden z kandydatów na stanowisko prezydenta Czeczenii [180]. Z administracji Jamadajew jechał własnym samochodem, razem z byłym wojskowym komendantem Czeczenii, generałem Siergiejem Kiziumem, który również brał udział w spotkaniu. Kiedy samochód przyhamował na światłach na ulicy Smoleńskiej Nabiereżnej, zbliżył się do niego nieustalony mężczyzna i oddał około 20 strzałów z pistoletu. W rezultacie odniesionych ran Rusłan Jamadajew zmarł na miejscu, a generał Kizium został w ciężkim stanie przewieziony do szpitala [181].

Jeden z braci zmarłego, Isa Jamadajew, oświadczył, że za morderstwem stoi przywódca Czeczenii, Ramzan Kadyrow, a bezpośrednim wykonawcą zamachu był deputowany Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej Adam Delimchanow, który dla niego „koordynuje egzekucje i porwania” [182]. Sulim Jamadajew, w obawie o swoje życie, po zabójstwie brata uciekł z Rosji i zamieszkał w Dubaju (Zjednoczone Emiraty Arabskie). Sulim i Isa Jamadajew sami stali się wkrótce celami morderców.

28 marca 2009 roku w Dubaju miał miejsce zamach na Sulima Jamadajewa. Oficer policji Zjednoczonych Emiratów Arabskich zaświadczył, że ofiara „zginęła na miejscu w obecności swoich ochroniarzy w wyniku ran odniesionych po strzale z pistoletu w potylicę” [183].

Zgodnie z wynikami śledztwa w sprawie morderstwa w Zjednoczonych Emiratach Arabskich skazano dwoje ludzi. Jednym z nich był dwany stajenny Ramzana Kadyrowa, obywatel Iranu Mahdi Lorinia [184]. Szef policji emiratu Dubaj, Halifan Tamimi, jako zamachowca wskazał Adama Delimchanowa, i podkreślił że jest w posiadaniu „niepodważalnych dowodów jego winy” [185]. Niedługo potem przeciw Delimchanowi wszczęto międzynarodowe postępowanie federalne z ramienia Interpolu [186].

W lipcu 2009 roku miał miejsce zamach na trzeciego z braci Jamadajewów, Isę. Próba zabójstwa nie powiodła się: rosyjskie Służby Specjalne wcześniej dowiedziały się o przygotowaniach i udało im się zapobiec zamachowi [187]. W rezultacie przy próbie zabójstwa ujęto ochroniarza Jamadajewa, Haważę Jusupowa, który przyznał, że został zwerbowany przez Ramzana Kadyrowa. W dyspozycji Komitetu Śledczego Federacji Rosyjskiej są zeznania Jusupowa, w których potwierdza: Kadyrow zlecił mu zabójstwo Isy Jamadajewa. Przyznał się też do udziału w morderstwie Rusłana Jamadajewa [188]. Wideo z przesłuchania Jusupowa, ostatecznie skazanego na osiem i pół roku więzienia o zaostrzonym rygorze, zostało upublicznione w 2010 roku [189].

Pomimo dowodów i zeznań przeciw niemu, Kadyrow nie został postawiony w stan oskarżenia. Troje Czeczenów, podejrzanych o udział w zabójstwie Rusłana Jamadajewa zostało skazanych w październiku 2010 roku, jednak zleceniodawca zabójstwa do tej pory nie został wskazany [191]. Jako organizatora zamachu na Isę Jamadajewa wskazano doradcę Kadyrowa – Szaę Turlajewa, przeciw któremu wszczęto postępowanie. Pomimo tego, do tej pory, nie ukrywając się, przebywa on w Czeczenii [192].

Dlaczego śledztwo prowadzone jest po myśli prezydenta Czeczenii? „W warunkach naszego reżimu Ramzan Kadyrow jest człowiekiem nietykalnym, który może wszystko” – uważa rosyjski duchowny prawosławny Andriej Kurajew² [193].

---

² Andriej Kurajew (ur. 1963) to popularny i aktywny medialnie prawosławny duchowny. Chętnie komentuje bieżące wydarzenia, jest płodnym i zaangażowanym publicystą. Sprawnie korzysta z dobrodziejstwa Internetu, prowadzi własnego bloga w serwisie livejournal: <http://diak-kuraev.livejournal.com/>

Z protokołu przesłuchania Jusupowa [190]:

Przyjechaliśmy do domu Ramzana i usiedliśmy tam w pokoju. Ramzan z początku zaczął: „Gdzie byłeś?” – „Byłem w Moskwie, w ochronie Jamadajewa”. „Więc wiesz, kto zabił Rusłana Jamadajewa?”. Odpowiedziałem: „Mówią, że Adam Delimchanow”. Zaczął się śmiać. „Nie, Delimchanow nie zabił, ja zabiłem. Moim rozkazem. Osobiście zabiłem, to było moje zlecenie. A kto zabił Sulima Jamadajewa wiesz? To też był mój rozkaz. Ja to oficjalnie zleciłem. Ja tych ludzi zwolniłem i zabiłem”. Tak powiedział Ramzan. Potem zapytał krótko: „Chcesz żyć w spokoju?” Powiedziałem, że tak. – „Więc słuchaj, mam dla ciebie zadanie, zabijesz Isę Jamadajewa”.

6.2. Morderstwo Anny Politkowskiej

„Podzieliłaś Czeczenów. Jesteś wrogiem. Jesteś gorsza niż Basajew” – powiedział Ramzan Kadyrow do dziennikarki „Nowej Gazety” Anny Politkowskiej w czerwcu 2004 roku [194].

Istotnie były wszelkie podstawy by Politkowska znajdowała się na liście wrogów Kadyrowa – przysparzała mu wielu problemów. Dziennikarka specjalizowała się w tematyce czeczeńskiej. Regularnie pisała o oddziałach uzbrojonych „kadyrowców”, które zamieszane były w porwania, zabójstwa, tortury i „dawno już zrównały się w okrucieństwie ze szwadronami śmierci”. Głównymi bohaterami jej krytycznych publikacji byli Kadyrow, którego miejsce Politkowska widziała na ławie oskarżonych, jak również ludzie z jego bliskiego otoczenia [195]. W rezultacie dziennikarskich śledztw Politkowskiej w Czeczenii wszczęto ponad 20 procesów kryminalnych, a szereg z nich zakończyło się faktycznymi wyrokami więzienia [196].

7 października 2006 Annę Politkowską zabito w Moskwie. Morderca czekał przy jej domu, zaszedł ją na podjeździe i ugodził czterema kulami [197].

Dwa dni przed śmiercią Politkowska występowała w radiu „Swoboda”. Nazywała Kadyrowa „**okrutnym do szpiku kości tchórzem, który siedzi w otoczeniu ochrony**”, a także wspomniała o śledztwie w sprawie porwania, w które był zamieszany. Dziennikarka podkreśliła, że jej celem jest wszczęcie procesu kryminalnego przeciw Kadyrowowi i jego aresztowanie [198].

Ze szczegółami o poprzednim śledztwie Politkowskiej opowiedzieli jej koledzy z „Nowej Gazety”. Niedługo po śmierci dziennikarki wydawnictwo opublikowało artykuł i odszyfrowane materiały wideo z jej komputera. Na wideo utrwalone zostały sceny tortur i zabójstwa dwóch ludzi. Jak przekonywali

dziennikarze, mordercami byli pracownicy jednej z czeczeńskich struktur militarnych, kontrolowanej przez Kadyrowa [199]. „Nowaja Gazieta” oficjalnie oświadczyła, że uważa Ramzana Kadyrowa za podejrzanego w sprawie zamachu na Politkowską, a jego motywem mogła być zemsta za krytykę czeczeńskiej władzy [200].

Śledztwo w sprawie morderstwa rzeczywiście wzbudziło zainteresowanie detektywów osobą Kadyrowa. „Wiemy, że Kadyrow zna mordercę” – oświadczył w lutym 2007 roku sprawozdawca „Nowej Gazety” Wiaczesław Izmaïłow, współpracujący z grupą śledczą [201].

Ważnym świadkiem w sprawie morderstwa Politkowskiej miał być dawny ochroniarz Achmata Kadyrowa, komandor batalionu „Goriec”, Mowladi Baj-sarow. O zamiarze zeznawania w tej sprawie oświadczył w jednym ze swoich ostatnich wywiadów. „Kiedy pracowałem dla Achmata Kadyrowa, to co ona pisała, nie zawsze było po naszej myśli. Ale wszystko to, co mówiła, było prawdą” – mówił Bajsarow. Nie zdążył jednak spotkać się ze śledczymi – wszczęto przeciw niemu proces prowadzony przez podwładnych Ramzana Kadyrowa i zabito w Moskwie w trakcie zatrzymania [202].

Ostatecznie śledztwo zakończyło się pociągnięciem do odpowiedzialności sześciu podejrzanych, w latach 2012 i 2014 każdy z nich otrzymał wyrok więzienia. Za zleceniodawcę zabójstwa sąd uznał Łom-Alego Gajtukajewa, uważanego za czeczeński kryminalny „autorytet”, który otrzymał zlecenie na morderstwo od nieustalonej w procesie śledczym osoby, oraz jego siostrzeńców, braci Machmudow (jeden z nich pociągnął za spust), a także dwóch milicjantów stanowiących wsparcie operacyjne zabójstwa. Gajtukajew odmówił ujawnienia nazwiska zleceniodawcy zabójstwa dziennikarki [203].

Oficjalnie poszukiwania zleceniodawcy morderstwa Anny Politkowskiej ciągną się do tej pory – sprawę przeniesiono do innego wydziału. W rzeczywistości już dawno zaprzestano jego poszukiwań. W listopadzie 2015 roku prowadzący śledztwo generał major Petros Garibjan odszedł na emeryturę i został zastąpiony przez niższego rangą współpracownika z Komitetu Śledczego Federacji Rosyjskiej. „W tym momencie grupa śledcza w praktyce nie istnieje, nie prowadzi żadnych postępowań i sprawa w zasadzie została wstrzymana” – mówi rzeczniczka „Nowej Gazety” Nadieżda Prusienkowa.

Ramzan Kadyrow w sprawie morderstwa Politkowskiej nawet nie został przesłuchany.

6.3. Zabójstwo Borysa Niemcowa

Z obecnym prezydentem Czeczenii Ramzanem Kadyrowem poznałem się w dosyć nerwowej atmosferze. Jego ojciec Achmat Kadyrow zaprosił mnie na kongres narodu czeczeńskiego w grudniu 2002 roku. Tematem była czeczeńska konstytucja. Istota mojego przemówienia sprowadzała się do tego, że w tradycję czeczeńskiego narodu wpisuje się kolektywny system zarządzania. W Czeczenii nigdy nie było prezydenta. Zgodnie z czeczeńskimi tradycjami, należy zlikwidować to stanowisko i utworzyć parlament, a potem rząd, mając na uwadze pewien kompromis między różnymi grupami. Kiedy wyszedłem z sali, podszedł do mnie jasnooki mężczyzna i powiedział, że za takie wystąpienie należy mnie zabić. Zapytałem: „Kim jesteś?” Pokazał mi legitymację podpułkownika FSB. To był Ramzan Kadyrow. Nie mogę powiedzieć, że się bardzo przestraszyłem. Ale w jego oczach nie doszukałem się ani śladu żartu. W jego oczach zobaczyłem nienawiść.”

Borys Niemcow

Lider opozycji Borys Niemcow systematycznie poddawał krytyce działania Ramzana Kadyrowa, jak również bezczynność organów ścigania w stosunku do niego. Nierzadko bezpośrednio apelował do służb specjalnych o zaprowadzenie porządku w republice. W maju 2014 Niemcow skierował oficjalną prośbę do dyrektora FSB o sprawdzenie opublikowanego materiału wideo, na którym udokumentowano przejście granicy rosyjsko-ukraińskiej przez dużą grupę mówiących po czeczeńsku żołnierzy Kadyrowa [204].

Odpowiedzialność za „kadyrowski permissywizm” Niemcow zrzucił bezpośrednio na Putina. „Nie mogę zrozumieć na co liczy Putin, kiedy uzbraja 20 tys. »kadyrowców«. Putin solidnie finansuje Czeczenię, śle tam eszelony z pieniędzmi. 60 mld rubli każdego roku, to jest minimum poziomu dotacji republiki. Ile z tego idzie przez rozliczne programy typu »Kurorty Północnego Kaukazu« jedynie Allahowi wiadomo” – pisał Niemcow w grudniu 2014 roku [205], na dwa miesiące przed swoją śmiercią.

Kadyrow na podobną krytykę wobec siebie i prezydenta Putina reagował więcej niż tylko rozdrażnieniem. „Ci, którzy krytykują Putina, to nieludzie, moi osobiści wrogowie. Dopóki Putin mnie popiera, mogę wszystko, Allah akbar!” – mówił w wywiadzie dla magazynu Newsweek [206].

Udokumentowany jest też moment, kiedy Kadyrow osobiście groził śmiercią Borysowi Niemcowowi. W 2007 roku polityk pisał o tym w swojej książce *Исповедь бунтаря* (*Spowiedź buntownika*)³ [207].

Należy dodać, że i Achmat Kadyrow nie uznał słów swojego syna za żart. „Po zakończeniu kongresu Kadyrow (starszy) zapewnił Niemcowowi uzbrojoną ochronę, która towarzyszyła moskiewskiemu politykowi dopóki nie opuścił Czeczenii” – opowiada towarzyszący politykowi dziennikarz Aleksandr Ryklin.

Borysa Niemcowa zabito 27 lutego 2015 roku w centrum Moskwy, obok Kremla. Zabójca dopadł go na moście Moskwowieckim i wystrzelił sześć pocisków wycelowanych w plecy. Pięć z nich trafiło do celu. Niemcow zginął na miejscu.

Już 8 marca w sprawie o zabójstwo polityka obwiniono i aresztowano zastępcę dowódcy czeczeńskiego batalionu „Siewier” Zaura Dadajewa, a także grupę jego współników. Właśnie Dadajew, według śledczych, zastrzelił Niemcowa. W 2010 roku Ramzan Kadyrow wręczał mu Order Odwagi. Komentując aresztowanie zabójcy, prezydent Czeczenii nazwał go prawdziwym rosyjskim patriotą [208].

W toku śledztwa wyjaśniono, że Dadajew przyleciał do Moskwy trzy dni przed śmiercią Niemcowa, razem z innym członkiem batalionu „Siewier” Rusłanem Gieriemiejewem. Ten drugi jest siostrzeńcem jednego z bliskich Kadyrowowi polityków – przedstawiciela Czeczenii w Radzie Federacji Rosji, Sulejmana Gieriemiejewa.

Dadajew i Gieriemiejew byli zakwaterowani w jednym mieszkaniu i polecili z Moskwy do Nazrania jednym lotem w dzień po zabójstwie [209]. Dalej drogi współwinnych się rozeszły – Dadajew został w Iguszetii (gdzie też później został zatrzymany przez służby FSB), a Gieriemiejew zdążył dojechać do Czeczenii. W kolejnych tygodniach ukrywał się przed wymiarem sprawiedliwości w czeczeńskiej wsi Drzałka, rodzinnej miejscowości rodu Delimchanowów. Alibek Delimchanow jest komandorem batalionu „Siewier”; pod jego rozkazami służyli Dadajew i Gieriemiejew. Z kolei Adam Delimchanow jest deputowanym Dumy Państwowej i prawą ręką Kadyrowa. Wcześniej figurował w aktach sprawy o zabójstwo braci Jamadajewów. Pomimo prób, moskiewskim śledczym nie udało się dostać do Drzałki i przesłuchać Gieriemiejewa: czeczeńscy bojownicy zablokowali drogę [210].

---

³ Książka polityka została opublikowana w 2007 nakładem oficyny „Partizan”. Niemcow opisał w niej początki swej politycznej kariery, a także pierwsze kontakty jego, jako wicepremiera rządu Federacji Rosyjskiej, z Władimirem Putinem, nieznanym wówczas powszechnie urzędnikiem z Petersburga.

Potem ślady Gieriemiejewa zacierają się: wedle jednej z wersji uciekł z Rosji z fałszywym paszportem [211], według drugiej – nadal ukrywa się na terytorium Czeczenii, chroniony przez Kadyrowa [212]. Komitet Śledczy Federacji Rosyjskiej wszczął przeciw niemu tzw. dynamiczne śledztwo – przy zatrzymaniu będzie mu, prawdopodobnie, postawiony zarzut współudziału w zabójstwie [213]. Jako organizatora śledczy wskazali kierowcę Gieriemiejewa i jeszcze jednego członka batalionu „Siewier”, Rusłana Muchudinowa, który spełniał w grupie morderców rolę pośrednika – przekazywał pieniądze i broń. Próba oskarżenia szeregowego członka grupy przestępczej o bycie organizatorem lub zleceniodawcą świadczy jawnie o niezdolności moskiewskich oficerów do doprowadzenia śledztwa do prawdziwego winnego, który oczywiście zajmuje wysokie stanowisko w systemie władzy państwowej.

Wadim Prochorow, adwokat rodziny Niemcowa, niejednokrotnie domagał się wezwania na przesłuchanie braci Delimchanowów i prezydenta Czeczenii Ramzana Kadyrowa. „Wiadomo, że ślad zleceniodawcy zabójstwa wiedzie do Groznego. Główni podejrzani to ludzie bliscy Delimchanowom i Kadyrowowi. Co więcej, praca śledczych na terytorium Czeczenii jest w zasadzie paraliżowana przez władze republiki” – mówi Prochorow.

Żądanie adwokata nie zostało spełnione – oczywiście z powodów politycznych. Próba przesłuchania prezydenta Czeczenii wzbudziła niezadowolenie Kremla i spowodowała wywarcie nacisku politycznego na rodzinę Niemcowa. W lipcu 2015 roku córka zabitego polityka, Żanna Niemcowa, ujawniła, że nakłaniano ją do rezygnacji z pomocy adwokata Prochorowa ze względu na jego stanowisko w stosunku do Kadyrowa [214]. Szybko wyjaśniło się, że to żądanie wobec Niemcowej wyraził prezes korporacji państwowej „Rosnano” Anatolij Czubajs⁴ [215].

Żanna Niemcowa odmówiła zmiany adwokata, który długie lata bronił jej ojca. Jednakże z powodu obaw o własne bezpieczeństwo była zmuszona wyemigrować do Niemiec⁵.

⁴ Anatolij Czubajs – rosyjski polityk, jeden z głównych doradców ekonomicznych Borysa Jelcyna, minister finansów, wicepremier w jego rządach w latach 1992–1996 oraz 1997–1998. Od 1998 do 2008 szef państwowego przedsiębiorstwa energetycznego PAO ЕЭС. Od 2008 roku związany z rosyjskim zaawansowanym projektem rozwoju nanotechnologii, szef państwowej spółki Роснано.

⁵ Żanna Niemcowa pracuje obecnie dla rosyjskojęzycznej sekcji kanału telewizyjnego Deutsche Welle. Swoje wspomnienie o ojcu oraz rozterki związane z opuszczeniem Rosji opisała w obszernym esejem wydanym już w Niemczech. Polskie tłumaczenie tekstu, pt. *Obudź się Rosjo*, przekład Ewy Spirydowicz, ukazało się nakładem oficyny Sonia Draga jesienią 2016 roku.

ROZDZIAŁ VII

ZAGROŻENIE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

W okresie rządów Ramzana Kadyrowa Czeczenia, formalnie będąca pod zwierzchnictwem Rosji, przejawiała wiele oznak suwerenności. Region ten przekształcił się w osobne quasi-islamskie państwo z własną ideologią, strukturą władzy, reżimem, a nawet różniącą się od polityki Kremla polityką zagraniczną.

7.1. Suwerenność cudzym kosztem

W republice wyznawana jest swoista ideologia, obowiązkowa i niekwestionowana. Łączy ona miejscowy nacjonalizm, kult osoby Kadyrowa oraz quasi-islam. Taka ideologia jest niezgodna z Konstytucją Federacji Rosyjskiej i blokuje w Czeczenii przepisy konstytucyjne dotyczące demokracji i świeckiego charakteru państwa [216]. Jednak władze na Kremlu starają się nie zwracać na to uwagi.

W Czeczenii stworzono niezależną od władz federalnych Regionalną Armię i inne bojowe struktury. Wszystkie formacje zbrojne, które nie podporządkowały się Ramzanowi, zostały zlikwidowane lub usunięte z republiki.

Kadyrow prowadzi własną politykę na arenie międzynarodowej, na równi z MSZ Rosji. Tak jak Rosja, Czeczenia ma swoje placówki dyplomatyczne, np. w Niemczech, Francji, Danii, Austrii, Belgii i Polsce¹ [217]. Kadyrow samodzielnie współpracuje z przywódcami krajów arabskich, wliczając Zjednoczone Emiraty Arabskie, Arabię Saudyjską i Bahrajn.

---

¹ Ta informacja, zwłaszcza dotycząca oficjalnego przedstawicielstwa w Polsce, w obecnej chwili nie ma żadnego poparcia w faktach. Autor raportu skorzystał z komunikatu opublikowanego na portalu mediów nadbałtyckich i radia Swoboda. Te specjalne czeczeńskie ośrodki miałyby być elementem służby dyplomatycznej Rosji. Media powołują się w tej sprawie na informację z 2009 roku, pochodzącą od ówczesnego ministra (dziś deputowany Dumi z partii „Jedinaja Rossija”) do spraw polityki narodowościowej, kontaktów zagranicznych, prasy i informacji Szamsailla Szaralijewa.

Prezydent Rosji ma konstytucyjne prawo usunąć Kadyrowa ze stanowiska głowy państwa. Jednak w rzeczywistości takie posunięcie jest niemożliwe: Ramzan ma zbyt dużą władzę, a do tego przyczynił się także Kreml. „Kadyrow zaczął coś mówić o nadrzędnych prawach republiki... Pokazuje swoją rosnącą siłę i jest gotowy przedstawić Federacji swoje żądania” – mówił w 2007 roku pisarz Zachar Prilepin, który w latach 90. brał udział w działaniach wojennych na terytorium Czeczenii jako dowódca oddziału OMON² [218].

„Czeczenia stała się właściwie samodzielnym państwem, z jednym wyjątkiem – pieniądze są rosyjskie. Kadyrow zdołał wziąć problemy na siebie, lecz w zamian zażądał i zyskał dużo praw. Właściwie to federalne centrum zależy od Kadyrowa. Jest to »imperium a rebours«: to nie państwo dyktuje warunki, lecz kolonia chwyta za gardło i bierze tyle pieniędzy, ile jej potrzeba” – wyjaśnia obecną sytuację republiki politolog Dmitrij Orieszkin [219].

Pomimo tego, że Czeczenia ma status rosyjskiego regionu, znacząco różni się od innych podmiotów Federacji Rosyjskiej. Odstąpiwszy od konfliktu zbrojnego o niepodległość, Kadyrow zyskał ją w wyniku politycznego porozumienia z Putinem.

Praktycznie rzecz biorąc, wszystko, do czego dążyli w latach 90. Dudajew i Maschadow, Kadyrow dostał w ramach umowy z Putinem, której skutki rosyjskie społeczeństwo będzie musiało ocenić i zrozumieć. Ramzan nie dostał tylko jednej rzeczy – formalnie uznanej suwerenności Czeczenii. Prawdę mówiąc, zwierzchnictwo Rosji jest dla niego bardzo wygodne – kontynuując umacnianie sił zbrojnych i swojej władzy, Kadyrow otrzymuje szczodre dotacje z budżetu Federacji.

„Kadyrow każdego roku dostaje środki porównywalne z tymi, które otrzymano na wybudowanie elektrowni wodnej, na przykład Buriejskiej (Бузейская ГЭС). Co roku oddajemy pieniądze by zachować pozory utrzymania systemu.

Nazywamy to porządkiem konstytucyjnym, chociaż powszechnie wiadomo, że żaden rosyjski obywatel, który przyjechał do Czeczenii, nie może liczyć na to, że jego konstytucyjne prawa zostaną poszanowane. On może liczyć tylko na łaskę lub niełaskę Kadyrowa. Wszystko zależy od jego woli. W przeciwnym razie Kadyrow ucieknie w niszę separatyzmu, zagarnie ropę, która jest na jego ziemi i ogłosi niezależność” – mówi Orieszkin.

---

² ОМОН (Отряд милиции Особого Назначения) – pododdziały milicji specjalnego przeznaczenia.

„Władza federalna w zasadzie przegrała drugą wojnę czeczeńską. Pod pozorem zwycięstwa został zawarty pakt z Kadyrowem, i te pieniądze, które dziś dostaje Czeczenia, można uznać za kontrybucję wypłacaną za przegraną wojnę” – uważa członek politycznego komitetu partii „Jabłoko” Siergiej Mitrochin [221].

7.2. „Rozkaz – strzelać bez ostrzeżenia!”

W kwietniu 2015 roku Kadyrow wydał oświadczenie, które w całości można uznać za deklarację niepodległości Czeczenii. Występując przed miejscowymi bojownikami, nakazał otwierać ogień do funkcjonariuszy formacji zbrojnych pochodzących z innych regionów, które znajdują się na terytorium Czeczenii bez zgody władz republiki. Powodem wydania tego oświadczenia były działania w Groznych policjantów ze Stawropola, którzy zabili poszukiwanego wcześniej w całej Federacji Czeczenia, ostrzeliwującego funkcjonariuszy podczas zatrzymania [222].

Kadyrow wyraził swoje oburzenie tym, że nie został uprzedzony o prowadzonej w Groznych operacji. „Nie wiedziałem o tym. Coś takiego nie może mieć miejsca na naszym terytorium. Ci, którzy myślą inaczej, są w błędzie. Drogo zapłaciliśmy za pokój i porządek, powinni się z nami liczyć. Dość tego. Poniżyli nas, obrazili. Nie po to przyjęliśmy konstytucję” – powiedział Kadyrow [223].

„Oficjalnie informuję, że jeśli bez waszej wiedzy na waszym terenie pojawi się, nieważne kto, moskwianin czy stawropolanin, macie strzelać bez ostrzeżenia” – nakazał czeczeńskim żołnierzom [224].

Mimo irytacji Kadyrowa działania zbrojne w regionach to codzienność dla rosyjskich służb i organów ścigania. Na przykład w czerwcu 2013 roku funkcjonariusze FSB Rosji zatrzymali mera Machaczkały Saida Amorowa, podejrzanego o organizację zabójstwa. W marcu 2015 roku moskiewscy funkcjonariusze skuli gubernatora obwodu sachalińskiego Aleksandra Choroszawina, który został oskarżony o korupcję. We wrześniu 2015 roku za kratkami znalazł się gubernator Republiki Komi – ten, według wersji śledczych, był przywódcą grupy przestępczej. Wszyscy trzej zostali przewiezieni do Moskwy i zatrzymani w tymczasowym areszcie.

Trudno jest sobie wyobrazić, żeby jakiś regionalny przywódca, podobny do Kadyrowa, mógł pozwolić sobie na groźby pod adresem organów ścigania.

W rzeczywistości prezydent Czeczenii postawił swoją wolę ponad rosyjskim prawem, dając do zrozumienia, że żadna sprawa karna przeciwko niemu nie ma szans trafić do sądu.

Chodziło mu o to, żeby pokazać, że w przypadku wydania nakazu o jego aresztowaniu za to czy inne przestępstwo, ma on dość władzy, by do tego nie dopuścić.

Przekonanie prezydenta Czeczenii o swojej bezkarności jest podtrzymywane przez nadzwyczaj łagodną reakcję władz Kremla na jego zaczepne, bezczelne wypowiedzi.

Zdaniem adwokat Mariny Andriejewej, nakaz strzelania do policjantów jest podżeganiem do przestępstwa, zgodnie z artykułem 317 KK Rosji (zalach na życie funkcjonariusza organów ścigania). „Będąc przywódcą republiki i wygłaszając takie przemówienia na oficjalnym spotkaniu z szefami resortu siłowego, Kadyrow dzięki zajmowanemu stanowisku, autorytetowi i tradycji Czeczenii zmuszał swoich podwładnych do popełnienia przestępstwa” – uważa adwokat.

Jednak Kadyrow nie poniósł za to żadnych konsekwencji. Prezydent Putin wolał nie zwracać uwagi na występkę głowy Czeczenii, a jego rzecznik prasowy powstrzymał się od komentarzy [225]. Ponadto, MSW Rosji w pojedynczym tonie zauważyło, że drażniący Kadyrowa policjanci jednak powiadomili swoich czeczeńskich kolegów o planowanej akcji.

Żadnego dochodzenia po wypowiedzi Kadyrowa nie było: MSW ograniczyło się do słów o karygodnym zachowaniu szefa Czeczenii w związku z nawoływaniem do strzelania do policjantów [226].

„Ta wypowiedź Kadyrowa wygląda tak: Rosja powinna nadal utrzymywać Czeczenię, a oni będą robić, co chcą” – mówi adwokat Aleksander Ostrowski. „W rzeczywistości Kadyrow uzurpuje sobie władzę w Czeczenii, zapominając, że ten region znajduje się pod zwierzchnictwem Rosji” – zgadza się prawnik Oleg Chabibrachmanow³. Według niego takie publiczne wystąpienia stanowią zagrożenie dla Rosji jako zjednoczonego państwa [227].

Warto zauważyć, że groźby i obelgi Ramzana słyszą nie tylko żołnierze, ale też rosyjscy sędziowie i prokuratorzy.

We wrześniu 2015 zrobiło się głośno w sprawie uznanej za ekstremistyczną książki *Modlitwa do Boga (uda): jej cel i miejsce w Islamie*. Taką decyzję pod-

---

³ Oleg Chabibrachmanow jest prawnikiem działającym w Komitecie Przeciwko Torturom. Należy do mobilnej grupy wsparcia ofiar przestępstw, która powstała w Czeczenii po zabójstwie działaczki w obronie praw człowieka Natalii Estemirowej.

jął już nosachaliński sąd z inicjatywy miejscowej prokuratury. Zdaniem sądu książka, zawierająca cytaty z Koranu, niesie ukryty przekaz i nawołuje do agresji względem przedstawicieli innych religii [228].

To postanowienie wywołało gniew Kadyrowa. Publicznie nazwał prokuratora Tatianę Biłobrowiec i sędzię Natalię Perczenko szatanami i zdrajcami, oskarżył o „próbę niszczenia ładu w kraju” i zażądał „surowej kary”. „Jeżeli nie da się rozwiązać tego zgodnie z prawem, sam osobiście pociągnę ich do odpowiedzialności, ponieważ nic nie jest dla mnie ważniejsze w życiu niż Koran” – zaznaczył Kadyrow [229].

Przywódcy Czeczenii znów udało się uciec przed karą. Prokuratura Generalna RF ograniczyła się do uprzejmej prośby, by Kadyrow „rozwiązywał kwestie sporne zgodnie z prawem” i nie groził przedstawicielom sądownictwa państwowego [230].

Władimir Putin zaś okazał solidarność ze swoim protegowanym. Miesiąc później prezydent Rosji złożył do parlamentu projekt ustawy zakazującej uznawania cytatów z Koranu za ekstremistyczne [231].

„Jeśli takie słowa wypowiedziałby ktoś inny, nie mający takiego poparcia, dawno zagościłaby u niego FSB” – skomentował wypowiedź Kadyrowa Aleksander Ostrowski [232]. Takie rozumowanie potwierdza praktyka karna Rosji ostatnich lat. Na przykład w sierpniu 2015 roku przewodniczącemu riazańskiego biura partii „Parnas” Jurijowi Bogomołowowi został wytoczony proces z art. 319 KK Rosji (obraza przedstawiciela władzy). Bogomołow ukarany grzywną za nielegalną demonstrację, określił (w serwisie społecznościowym) sędziów ludźmi bez honoru, [233].

7.3. Gwarantowana bezkarność

Należy zauważyć, że Kadyrow już na początku swojej kariery politycznej czuł się bezkarny wobec władz federalnych i służb specjalnych. Przykładowo 24 maja 2007 roku, po tym jak funkcjonariusze bezpieki nie wpuścili do czeczeńskiego Biura Federalnej Służby Bezpieczeństwa osobistej ochrony Kadyrowa, jego ludzie postanowili zablokować wszystkie wejścia do budynku. Blokada została zdjęta dopiero po osobistej interwencji ówczesnego dyrektora FSB Nikołaja Patruszewa [234]. Taki jest polityczny styl prezydenta Czeczenii: arogancja, lekceważenie prawa i pełna wiara we własną bezkarność.

Dlaczego za każdym razem wszystko Kadyrowowi uchodzi na sucho?

Władimir Putin dając Kadyrowowi władzę nad republiką, w rzeczywistości uczynił siebie i całe rosyjskie społeczeństwo zakładnikiem tego człowieka. Chcąc przerwać wojnę na Północnym Kaukazie, prezydent Rosji znalazł sposób, którego ceną było formowanie się wewnątrz kraju regionalnego reżimu politycznego, który w zasadzie dyktuje warunki władzom Federacji. Dodatkowo żądania i ton Kadyrowa z każdym rokiem stają się coraz bardziej agresywne.

Rozwiązywanie przez Putina problemu Kaukazu polega na zrzuceniu odpowiedzialności za konflikt w Czeczenii między separatystami i radykalnymi islamistami na samych Czeczenów, z Kadyrowem na czele. Rola władzy federalnej sprowadza się tylko do zapewnienia środków utworzonemu w republice reżimowi politycznemu.

Kadyrow, rozumiejąc swoją wyjątkową rolę na Północnym Kaukazie, stopniowo likwidował wszystkich, którzy mogliby grać równie istotną rolę we władzach republiki. Zwiększając polityczny i wojenny kapitał, Kadyrow w istocie przemienił się z regionalnego przywódcy w osobę zdolną rozmawiać z Putinem jak równy z równym, nie uznającą żadnej innej władzy w Rosji, prócz prezydenckiej.

Przy tak ukształtowanych warunkach politycznych zmiana ustroju lub ograniczenie władzy Kadyrowa nie jest możliwe. Ogromne możliwości finansowe oraz autonomiczne struktury siłowe czynią Kadyrowa niezależnym i zapewniają mu szerokie pole manewru. W przypadku kryzysu politycznego w Rosji, polegając na swoich zasobach, Kadyrow może zawalczyć o władzę na poziomie federalnym, lub wręcz przeciwnie, ogłosić niepodległość Czeczenii i utworzyć państwo niezależne od Rosji, włączając w jego granice terytoria sąsiednich regionów.

„Bezspornie, samo istnienie takiej Czeczenii i takiego Kadyrowa jest wyzwaniem dla obecnego systemu. Widocznie jest mu ciasno w granicach odrębnego regionu i dlatego jawnie zabiega o przywództwo przynajmniej na całym Kaukazie” – uważa ekspert regionalista z Instytutu Gajdara, Irina Starodubrowskaja [235].

Politolog i ekspert do spraw Kaukazu, Andriej Epifancew, uznaje faktyczną niezależność Czeczenii, która jest rezultatem polityki Kremla. „W Czeczenii obowiązuje czeczeński porządek i prawo – mówi – Oni nie wydają swoich ludzi. Zdarzały się przypadki, kiedy przedstawiciele Czeczenii popełniali przestępstwa na terytorium innych regionów Rosji, a później uciekali do kraju. Zawsze trudno było ich znaleźć. Lokalne służby specjalne nie współpracowały, a wręcz totalnie sabotowały takie starania. Czeczeńskie władze także ich nie zdradzały”. Dodat-

kowo Epifancew zaznacza, że próby modyfikacji wzajemnych relacji pomiędzy Czeczenią a Kremlem stwarzają ryzyko „chaosu i konfliktów zbrojnych” [236].

Mowa jest także o tym, że Ramzanowi udało się stanąć nad rosyjskim prawodawstwem, stosując groźbę rozpętania nowej wojny na Kaukazie, jeśli jego żądania nie będą spełniane. Obecnie przywódca Czeczenii publicznie uznaje władzę tylko jednego człowieka – Władimira Putina. Jednak w praktyce nawet prezydent Rosji nie jest w stanie zmusić swojego czeczeńskiego wybrańca do posłuszeństwa względem władzy, której zbudowanie Putin uważa za jedno ze swoich największych osiągnięć.

ROZDZIAŁ VIII

MIĘDZYNARODOWY TERRORYZM

„Jedynym miejscem na świecie, gdzie terroryzm został pokonany, jest Republika Czecheńska” – oznajmił Ramzan Kadyrow w grudniu 2014 roku [237]. Czy aby na pewno?

8.1. Zaopatrzenie dla ISIS

Na ogół swoje niezgodne z prawem działania Kadyrow usprawiedliwia obowiązkiem przeciwstawienia się terrorystom. Niekiedy jego inicjatywy brzmią bardziej niż ekstrawagancko. Na przykład, po ataku ISIS [238] w Paryżu, w listopadzie 2015 roku, Kadyrow zaproponował, aby podejrzanych o terroryzm przywiązywać do dronów i zrzucać na głowy współników. „Żadne rozprawy sądowe nie są potrzebne” – wyjaśnił prezydent Czeczenii [239].

Kadyrow nieustannie kreuje swój wizerunek bezkompromisowego i twardego przeciwnika terroryzmu. Niemniej jednak, zarządzany przez niego region pozostaje ważnym „dostawcą” terrorystów dla międzynarodowych organizacji terrorystycznych. Z początku informację o udziale Czeczenów w walkach w Syrii Kadyrow nazwał kłamstwem i fałszem [240]. Jednak wkrótce nie dało się dłużej zaprzeczać oczywistym faktom, więc Kadyrow przyznał: do radykalnych islamistów w Syrii przyłączyło się ponad 500 emigrantów z Czeczenii. Pod koniec 2015 roku w Rosji wszczęto sprawy karne przeciwko 311 mieszkańcom Czeczenii, którzy wyjechali, aby walczyć w szeregach ISIS [241].

Terrorystyci zorganizowali sprawny kanał przerzutu islamistów z Czeczenii na terytorium Bliskiego Wschodu, kontrolowanego przez Państwo Islamskie. Na ogół przyszli wojownicy dżihadu udają się na granicę z Syrią, wędrując przez Turcję i Azerbejdżan. Na granicy przejmują ich funkcjonariusze ISIS i wręczają im skierowania do specjalnych obozów treningowych. „Do Azerbejdżanu wy-

jeżdża dużo Czeczenów, to sprawny przemysł. Pod różnymi pretekstami jadą do Baku, stamtąd dostają się do Turcji, a potem trafiają bezpośrednio do Syrii. Młodych ludzi wabi głównie fakt, że w kraju obowiązuje dżihad i wydana przez znanych islamskich teologów sankcjonująca go fatwa [242], to znaczy, że udział w wojnie w Syrii to oczywisty obowiązek każdego wierzącego muzułmanina” – wyjaśniają w MSW republiki [243].

W 2013 roku na północy Syrii terroryści z Czeczenii i innych kaukaskich republik utworzyli oddzielną grupę zbrojną Al-Muchadžirin. Na jej czele stanął doświadczony dowódca połowy Abu Abdurahman [244]. Oddział szybko rósł, dzięki aktywnemu werbunkowi młodzieży na rosyjskim Kaukazie, i wkrótce stał się jedną z najlepiej przygotowanych do walki grup islamskich terrorystów.

Włoski dziennikarz Domenico Quirico, który przebywał jako zakładnik czeczeńskich terrorystów w syryjskim mieście Aleppo, opisuje życie z nimi następująco: „Czeczeńcy to pierwsi zagraniczni terroryści, którzy przyjechali do Syrii ze swoimi czarnymi chorągwiemi islamistów. To młodzi ludzie z Groznego. Są bezlitośni, zabijają bez złości, z obojętnością, po prostu dlatego, że umieją to robić. Za swoich wrogów uważają zarówno Syryjczyków, jak i Rosjan” [245].

Czeczenia, w której, według poręczeń władz, terroryzm został pokonany, zapewnia terrorystom ISIS masowe kadrowe zaopatrzenie. Z jednej strony ugrupowania islamskich radykałów zasilają weterani działań bojowych w Północnym Kaukazie, którzy jeszcze w latach dziewięćdziesiątych odpowiedzieli na wezwanie Kadyrowa starszego do udziału w dżihadzie przeciwko Rosji. Ci bojownicy są bardzo ważnymi figurami w ISIS i zajmują pozycje kierownicze w siłach zbrojnych ugrupowania. Z drugiej zaś strony do Syrii masowo napływają młodzi Czeczeni, którzy dorastali już po objęciu władzy przez Ramzana Kadyrowa.

Jednym z kluczowych powodów, które skłaniają Czeczenów do wspierania terrorystów z Bliskiego Wschodu jest specyficzny reżim polityczny Kadyrowa i jego plan islamizacji republiki, interpretowany w swoisty sposób, jednak często przeczący tradycjom islamu. Mimo to, wprowadzona przez Kadyrowa nadrzędność tradycji islamskich nad zasadami państwa świeckiego daje plony. Warto zaznaczyć, że przywódca Czeczenii nie tylko broni dominującej roli religii muzułmańskiej, ale także usprawiedliwia przemoc, której motywem jest nietolerancja religijna.

Takie działanie Kadyrowa w sposób oczywisty kształtuje młode pokolenie Czeczenów, skłonnych do poparcia radykalnych muzułmańskich nurtów. Najbardziej zaangażowani i wrażliwi mieszkańcy republiki przechodzą od słów do czynów

i wyjeżdżają na Bliski Wschód walczyć z bronią w ręku przeciwko „niewiernym”. Ta tendencja stała się dla Czeczenii prawdziwym problemem, ponieważ w szeregach terrorystów znajdują się nawet dzieci podwładnych Kadyrowa. Na przykład w 2013 roku okazało się, że córka szefa Urzędu Federalnej Służby Migracyjnej Asu Dudurkajewa zasiłowała szeregi islamskich terrorystów na terytorium Syrii [246].

„Czeczeni często udają się do Państwa Islamskiego aby tam żyć, a nie tylko walczyć. Oni dosłownie uciekają od Kadyrowa. Dla takich ludzi droga do Europy jest zamknięta, dlatego muszą szukać schronienia w Syrii” – mówi dziennikarka „Nowej Gazety” Jelena Miłaszina.

„Kadyrow dał zielone światło radykalnym islamistom, mogą wyjechać z Czeczenii. I właśnie takim sposobem trafiają do grup terrorystycznych na Bliskim Wschodzie. To jego świadoma decyzja polityczna. Głowa Czeczenii pozbywa się radykałów, którzy mogliby stwarzać problemy w republice. Jednak co będzie, jeżeli zaczną wracać do Rosji?” – zastanawia się profesor Wyższej Szkoły Ekonomicznej Julij Nisniewicz.

Rosyjskie służby specjalne obawiają się również, że kaukascy islamisci zdobędą doświadczenie w Syrii, wrócą do Rosji i skupią się na organizacji ataków terrorystycznych w Federacji. „Werbunek najemników rzeczywiście istnieje. Tam wyjechało kilkaset osób z naszego kraju. Oni wrócą, a to stanowi duże niebezpieczeństwo” – mówi zastępca dyrektora Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej Siergiej Smirnow [247].

8.2. Czeczeński ślad w Bostonie

Większość rosyjskich polityków potępia ataki terrorystyczne organizowane przez islamskich radykałów poza granicami Rosji. W przypadku Kadyrowa nie jest to tak jednoznaczne: niekiedy wyraża on wsparcie dla skazanych na Zachodzie terrorystów i nawet zgadza się z motywami, którymi się kierowali.

15 kwietnia 2013 roku miał miejsce zamach terrorystyczny w Bostonie. W trakcie miejskiego maratonu terroryści wysadzili dwie bomby domowej roboty. W rezultacie zginęły trzy osoby (w tym ośmioletnie dziecko), a 280 zostało rannych. Policja szybko trafiła na ślad podejrzanych o organizację zamachu, okazało się że byli to dwaj Czeczeni, bracia Tamerlan i Dżochar Carnajew. W czasie zatrzymania Tamerlan został zastrzelony, a Dżochar aresztowany. Podczas przesłuchania przyznał, że motywem ich działania była próba „ochrony islamu” [248].

Śledztwo wykazało, że organizatorem i pomysłodawcą ataku był Tamerlan Carnajew, który zginął podczas strzelaniny. Przeprowadził się do USA z rodzicami, jednak często przyjeżdżał do Rosji. Ostatni raz był w Czeczenii i Dagestanie w 2012 roku, zaledwie kilka miesięcy przed atakiem terrorystycznym [249]. Jak przypuszczały amerykańskie służby specjalne, Tamerlan kontaktował się na Północnym Kaukazie z islamskimi ekstremistami [250]. W szczególności współdziałał z terrorystami Williamem Plotnikowem i Mahmudem Mansurem Nidalem. Wkrótce obaj zostali zabici podczas akcji rosyjskich sił specjalnych [251]. Federalna Służba Bezpieczeństwa wiedziała o powiązaniach Carnajewa z islamskimi radykałami. Władze USA oświadczyły, że służby Federacji Rosyjskiej posiadały szczegółowe informacje o zamiarach terrorysty lecz odmówiły przekazania ich Amerykanom [252]. Prawdopodobnie właśnie podczas pobytu na Północnym Kaukazie Carnajew zaplanował zamach w Bostonie. W Rosji spędził ponad pół roku, po czym wrócił do Ameryki.

Podczas śledztwa dotyczącego zamachu, FBI zwróciło uwagę na innego Czeczena, Ibrahima Todaszewa, który utrzymywał przyjacielskie stosunki z braćmi Carnajew. Przyjechał do USA w 2008 roku w ramach wymiany i postanowił zamieszkać w Bostonie. Jego ojciec, Abdalbaki Todaszew, przebywa w otoczeniu Ramzana Kadyrowa: pracował w rządzie Czeczenii, a ostatnio w administracji Groznego. Po ataku terrorystycznym w Bostonie młody Todaszew kupił bilet na samolot i próbował wrócić do Czeczenii, jednakże pracownicy FBI nie pozwolili mu na to i przysłali do Czeczeńca z oficjalnym nakazem przesłuchania [253].

Podczas wykonywania prokuratorskich czynności Todaszew rzucił się na śledczego i zranił go. Funkcjonariusz w obronie własnej użył służbowego pistoletu – napastnik został zabity na miejscu [254]. Amerykańska prokuratura uznała, że działanie funkcjonariusza było uzasadnione [255].

Jedyny żyjący bostoński terrorysta, Dżochar Carnajew, po dwóch latach, decyzją ławy przysięgłych, został skazany na karę śmierci [256]. Po ogłoszeniu wyroku prezydent Czeczenii Ramzan Kadyrow stanął publicznie w obronie skazańca, wyrażając wątpliwości, czy bracia Carnajew i Ibrahim Todaszew mieli jakikolwiek związek z organizacją zamachu w Bostonie [257].

Z punktu widzenia Kadyrowa, organizatorami ataku terrorystycznego mogły być amerykańskie służby specjalne. Ponoć bez ich wiedzy nie było możliwe przygotowanie ataku. „Amerykańskie służby specjalne, które były obwiniane za

tragedię w Bostonie, potrzebowały ofiary. Jako ofiarę dali im Carnajewa” – podkreśla Kadyrow.

8.3. „Wszyscy jesteśmy braćmi Kouachi”

7 stycznia 2015 roku został zorganizowany atak terrorystyczny na redakcję czasopisma „Charlie Hebdo” w Paryżu. Uzbrojeni w karabiny automatyczne islamscy radykałowie – bracia Kouachi, z okrzykami „Allah akbar” wdarli się do pomieszczeń służbowych i zaczęli strzelać do pracowników redakcji. Zginęło 12 osób. Powodem zamachu była publikacja karykatury muzułmańskiego proroka Mahometa w czasopiśmie „Charlie Hebdo” [258].

Ta tragedia zjednoczyła wielu ludzi przeciwko przemocy religijnej. 11 stycznia w centrum Paryża miał miejsce Marsz Jedności upamiętniający zabitych, w którym uczestniczyło około dwóch milionów demonstrantów. W pochodzie brali udział: prezydent Francji François Hollande i oficjalni przedstawiciele innych państw, w tym Belgii, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Izraela, Hiszpanii, Włoch, Mali, Autonomii Palestyńskiej i Polski¹. Rosję na marszu reprezentował minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow [259]. Głównym hasłem demonstrantów stał się slogan „Wszyscy jesteśmy Charlie”.

Jednak już 19 stycznia w Groznm, w odpowiedzi na paryski pochód, odbyła się wielotysięczna demonstracja. Na czele przygotowań imprezy stanął sam Ramzan Kadyrow. Celem manifestu był wyrażenie sprzeciwu wobec karykatur islamskiego proroka oraz solidarność z żądaniami terrorystów, którzy rozstrzelali dziennikarzy we Francji.

W swoim wystąpieniu przed zebranymi Ramzan Kadyrow usprawiedliwiał czyny braci Kouachi. „Jeśli zajdzie taka potrzeba, jesteśmy gotowi umrzeć aby zatrzymać każdego, kto myśli, że można bezkarnie poniżyć imię Proroka (pokój jemu). Powinni to sobie dokładnie uświadomić wszyscy, którzy bezwstydnie ignorują poglądy setek milionów muzułmanów” – powiedział prezydent Czeczenii. Myśl tę podchwycił przedstawiciel partii „Jedinaja Rossija” Zakri Mamiłow, który z mównicy oznajmił, że ostrzał redakcji „Charlie Hebdo” w Paryżu „to nie atak terrorystyczny tylko Boży odwet” [260].

---

¹ Polskę reprezentowała na paryskim marszu premier Ewa Kopacz. Już w roli Przewodniczącego Rady Europejskiej w marszu uczestniczył także poprzednik Ewy Kopacz na stanowisku premiera RP Donald Tusk.

Demonstranci w Paryżu nieśli w rękach plakaty z napisami „Wszyscy jesteście Charlie”, natomiast w Groznych jednym z haseł było „Wszyscy jesteście braćmi Kouachi” [261].

Agresywna retoryka Ramzana Kadyrowa, zbliżająca się do usprawiedliwienia terrorystycznych metod „obrony islamu”, stała się tłem dla wszechobecnego wykrywania w Europie dżihadystów przybyłych z Czeczenii. Przykładowo, w lutym 2015 roku, na przedmieściu Tuluzy aresztowano grupę Czeczenów podejrzewanych o terroryzm [262]. W maju polska policja zatrzymała trzech emigrantów z Czeczenii organizujących komórkę terrorystyczną na Wschodzie Europy² [263]. Latem kilku Czeczeńców zostało aresztowanych w Belgii – przedstawiono im zarzuty werbunku terrorystów dla islamskich organizacji terrorystycznych [264].

„Ukradkiem okrążymy Europę i Zachód, będziemy walczyć, będzie interesująco. Stworzymy plemiona i naprzód!” – ironizuje Kadyrow – „Nie masz czasu, aby się bać. Jeżeli tylko czekasz, żeby się przestraszyć, przegrałeś. Najpierw zrób, później się bój. Najważniejsze to zrobić wszystko, aby wygrać” [265].

Jednak zarówno Europejczycy, jak i Rosjanie chyba nie rozumieją tego żartu. Od 2015 roku stopień zagrożenia atakami islamskich terrorystów znacznie wzrósł. Jesienią, światem wstrząsnęły kolejne poważne zamachy – w Egipcie wysadzony został rosyjski samolot A321, w rezultacie zginęły 224 osoby. W Paryżu zorganizowano kolejny atak, który pozbawił życia 130 ludzi³. Odpowiedzialność za te zamachy wzięło na siebie ugrupowanie ISIS.

---

² Chodzi tu o doniesienia medialne z Polski z 14 maja 2015 roku. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego zatrzymała w Białymstoku trzy osoby podejrzewane o wspieranie Państwa Islamskiego. Zatrzymane osoby zostały osadzone w areszcie śledczym w Białymstoku, a w ich sprawie odbyło się kilka rozpraw. Obywatele Rosji, deklarujący narodowość czeczeńską, oskarżeni byli o to, że od maja do października 2014 roku w Białymstoku, Łomży, Warszawie i innych miejscach w Polsce oraz w Turcji rekrutowali bojowników na tzw. dżihad oraz zajmowali się organizowaniem i kupowaniem sprzętu paramilitarnego. Do aktów terrorystycznych miało dochodzić na terytorium Syrii i Iraku, tam też trafiał kupowany sprzęt. Ponadto, jako zorganizowana grupa przestępcza, brali oni udział w gromadzeniu i przekazywaniu wartości dewizowych (zagranicznych środków płatniczych w łącznej kwocie 8 950 euro) po to, by wesprzeć nimi terrorystów z ISIS działających na terenie Syryjskiej Republiki Arabskiej i Republiki Iraku. Zarówno w śledztwie, jak i przed sądem oskarżeni nie przyznali się do winy (źródło: Dorota Mariańska, <http://www.bialystokonline.pl/>). 7 sierpnia Sąd Okręgowy w Białymstoku, skazał nieprawomocnym wyrokiem trzech Czeczenów na 2 lata więzienia, jedną osobę ułaskawił.

³ Chodzi o atak w klubie muzycznym Bataclan w Paryżu 13 listopada 2015 roku.

ROZDZIAŁ IX

PYTANIA BEZ ODPOWIEDZI

Ramzan Kadyrow, na podobieństwo Władimira Putina, stopniowo kreuje swój obraz politycznego maczo. Często pozuje z bronią, ostro beszta urzędników i swoich krytyków. Kadyrow preferuje jednokże „prężenie mięśni” w komfortowych warunkach, przed lojalnymi dziennikarzami nie zadającymi trudnych pytań.

9.1. „Jak mężczyzna z mężczyzną”

W trakcie pracy nad tym raportem publicznie zaproponowałem Kadyrowowi spotkanie i rozmowę na temat jego treści. Przywódca Czeczenii niejednokrotnie podkreślał, że jest gotowy do rozmów z kimkolwiek – ze śledczymi, z przeciwnikami, z krytykami. Na początku października 2015 roku zwrócił się z propozycją spotkania do Żanny Niemcowej, córki zamordowanego polityka, która domagała się od śledczych wezwania Kadyrowa na przesłuchanie, w celu wyjawienia jego współudziału w tym mordzie. Kadyrow zakomunikował, że jest gotów na rozmowę z Żanną przy herbacie w Groznm, gdzie odpowie na nurtujące ją pytania. W grudniu 2015 roku przesłałem do Ramzana Kadyrowa list, w którym zaproponowałem spotkanie ze mną, zamiast Żanny. Pomimo powszechnego rezonansu jaki moja propozycja wywołała w rosyjskich mediach¹, Kadyrow postanowił ją zignorować. Odpowiedzi nie otrzymałem. A oto treść mojego listu:

---

¹ Ilja Jaszyn opublikował list z zaproszeniem między innymi na swoim blogu w serwisie radia „Echo Moskwy”. Rosyjskie media dostrzegły jego gest i szeroko o nim informowały.

Szanowny Ramzanie Achmatowiczu,

Nazywam się Ilja Jaszyn. Jestem bliskim przyjacielem i współpracownikiem zamordowanego w lutym Borysa Niemcowa.

Dokładnie znam okoliczności tego zabójstwa i uważam, że tropy krwawej rozprawy z moim przyjacielem prowadzą wprost do oficjalnych gabinetów w Groznym. Co więcej, jestem przekonany, że reżim, który stworzył Pan w Republice Czecheńskiej stanowi zagrożenie nie tylko dla krytyków obecnej władzy, ale także dla bezpieczeństwa państwowego Rosji. Ostatni czas poświęciłem na opracowanie eksperckiego raportu, który wskazuje na ten problem. Chciałbym jednak, aby jego ostateczna wersja była obiektywna. W październiku zapraszał Pan „na herbatę” Żannę Niemcową, zaraz po tym, jak domagała się wezwania Pana na przesłuchanie w sprawie zabójstwa jej ojca. Ja jestem gotów przyjechać do Groznego, proponuję w zamian spotkanie ze mną. Bez herbaty i innych sentymentów – otwarcie i publicznie. Mam do Pana szereg pytań, które zapewne nie spodobają się Panu i chcę je zadać, patrząc Panu prosto w oczy. Chcę porozmawiać jak mężczyzna z mężczyzną. W rządowych mediach jest Pan prezentowany jako człowiek, który nie obawia się bezpośredniej rozmowy i niewygodnych pytań. Mam nadzieję, że zechce Pan potwierdzić tę reputację.

Będę wdzięczny za odpowiedź,

Ilja Jaszyn

9.2. Milczenie jest złotem

Moją propozycję złożoną Kadyrowowi oczywiście dostrzeżono w Czeczenii. Państwowa telewizja „Groznyj – TV” kilka dni pod rząd emitowała komentarze lojalnych wobec Kadyrowa ekspertów, którzy twierdzili, że wszystko to wyłącznie PR, a przywódca republiki nie wypada na niego reagować. „Cały ten spektakl odbywa się wyłącznie dla darmowej reklamy. Niech cię Bóg chroni Ramzanie od tych Szatanów, wielki pokłon dla Ciebie” – powiedział jeden z ekspertów, biker o ksywce Chirurg [266]. Dlaczego Kadyrow uchylał się od spotkania? Łatwo jest demonstrować swoje męstwo w otoczeniu setki ochroniarzy. Łatwo jest wysłać do swego przeciwnika mordercę, który strzeli w plecy. Łatwo jest znęcać się nad córką zabitego przez twych żołnierzy polityka, zapraszając ją do swojej rezydencji „na herbatkę”. Znacznie trudniej jest dowodzić swej męskości w praktyce. Wychodzi na to, że z kobietą Kadyrow jest gotów rozmawiać,

a w odpowiedzi na propozycję porozmawiania jak mężczyzna z mężczyzną zasłania się dworskimi ekspertami i urzędnikami z plakatami. Mój list do Kadyrowa wśród oficjalnych osobistości Czeczenii wywołał prawdziwą histerię. Początkowo sam Kadyrow nazwał swoich przeciwników wrogami narodu. „Pozasystemowa opozycja – to ludzie, o których nikt nigdy wcześniej nie słyszał. Oni stoją przeciwko Putinowi. Nie znają żadnych świętości. Takich ludzi należy traktować jak wrogów narodu, jak zdrajców” – zakomunikował przywódca Czeczenii [267].

Jego sugestie rozwijane były przez najważniejszych przedstawicieli czeczeńskiej polityki, którzy przeszli do bezpośrednich gróźb. Przewodniczący parlamentu republiki Magomed Daudow groził opozycji poszczuciem „wygłodniałymi łańcuchowymi psami”. Z kolei deputowany Dumy Państwowej Adam Delimchanow sporządził „oficjalną” listę wrogów² i obiecał rozprawić się z krytykami Kadyrowa „zarówno w ramach prawa jak i poza nim”. Kulminacją tej agresywnej retoryki była demonstracja zorganizowana 22 stycznia 2016 roku w Groznm. Ludzie demonstrowali przeciwko rosyjskiej opozycji i zarazem w geście poparcia wobec Ramzana Kadyrowa. Demonstranci byli zwożeni w trybie „dobrowolnego obowiązku”, urzędy otrzymywały informację o konieczności uczestnictwa w wydarzeniu na oficjalnym rządowym papierze. Dzień manifestacji został ogłoszony w republice dniem wolnym od pracy. Na tle haseł, gróźb, i obelg pod adresem opozycji moje pytania do Kadyrowa pozostały bez odpowiedzi. Wierzę jednak, że wcześniej czy później będzie on musiał na te pytania odpowiedzieć na przesłuchaniach w Komitecie Śledczym Federacji Rosyjskiej.

---

² Deputowany Adam Delimchanow miał na myśli rosyjskie siły opozycyjne z Michailem Chodorkowskim i Michailem Kasjanowem na czele, których w publicznych wypowiedziach nazywa „wrogami Allacha”. Michaił Kasjanow stał się z resztą ofiarą internetowego stalkingu ze strony Ramzana Kadyrowa, który na swoim profilu w serwisie Instagram umieścił jego wizerunek obserwowany z perspektywy celownika snajperskiego. 9 lutego Kasjanow w jednej z moskiewskich restauracji został uderzony torsem, a sprawcy incydentu krzyczeli „Wróg Rosji, amerykański agent!”. Wśród zatrzymanych po incydencie pod restauracją były osoby związane z czeczeńską policją. Delimchanow do swej listy dopisuje „syjonistów z USA i terrorystów z ISIS, którzy czyhają na życie Ramzana Kadyrowa”.

9.3. 20 pytań

1. Wiadomo, że w latach 90. walczył Pan w Czeczenii przeciwko rosyjskiej armii. Co więcej, znał Pan osobiście liderów terrorystów. Zachowały się Pańskie fotografie, na przykład z Szamilem Basajewem czy Doku Umarowem. Proszę o komentarz do tych zdjęć, proszę szczegółowo opowiedzieć o Pana udziale w działaniach wojennych. Jakie rozkazy wydawał Panu i Pańskiemu ojcu Basajew? Ile osób Pan osobiście zabił?
2. W jednym z wywiadów mówił Pan, że po raz pierwszy wziął Pan do ręki karabin automatyczny w wieku 17 lat. Powszechnie wiadomo, że wówczas w Czeczenii miały miejsce czystki etniczne, w ramach których Rosjanie byli usuwani z terytorium republiki. Czy osobiście brał pan udział w czystkach etnicznych? Czy na pańskich rękach jest krew cywilów? Do czego pan strzelał, kiedy miał pan 17 lat?
3. Czy czuje Pan jakieś wyrzuty sumienia, że walczył Pan przeciwko Rosji?
4. Kiedy w wyniku zamachu terrorystycznego zginął Achmat Kadyrow był Pan dowódcą jego osobistej ochrony. Gdzie się Pan znajdował w momencie zabójstwa? Jak to się stało, że podwładni Panu ochroniarze dopuścili do zamachu? Czy to świadectwo braku profesjonalizmu czy zdrady?
5. W różnych sytuacjach wskazywał Pan odmienne wersje tego, kto stoi za morderstwem Achmata Kadyrowa. Mówił Pan między innymi o udziale z jednej strony separatysty Szamila Basajewa, a z drugiej strony „Bohatera Rosji” Sulima Jamadajewa. Kto zatem zabił Pańskiego ojca?
6. Znaczna część współczesnych czeczeńskich oficerów służb siłowych to amnestionowani przy Pańskim bezpośrednim udziale bandyci, którzy walczyli przeciw Rosji. Dlaczego nie znalazł Pan dla nich pracy w sektorze cywilnym. Po co zalegalizował Pan bojowników i uzbroił pod swoim przywództwem?
7. Czeczenia jest dziś w zasadzie jedynym podmiotem Federacji Rosyjskiej dysponującym regularną armią. W grudniu 2014 roku zebrał Pan na stadionie w Groznych ponad 20 000 uzbrojonych bojowników, organizując w ten sposób swoistą demonstrację siły. Bojownicy publicznie ogłaszają lojalność wobec Pana, a nie rosyjskiego państwa. Do czego potrzebna jest Panu prywatna armia?

8. W 2015 roku publicznie rozkazał Pan swoim podwładnym strzelać z premedytacją (tak, aby zabić) do rosyjskich mundurowych, którzy działaliby w Czeczenii bez Pańskiej wiedzy i zgody. Czy zdaje Pan sobie sprawę, że rozkaz ten w sposób kardynalny narusza rosyjskie prawo i kwestionuje Pańskie pełnomocnictwa do rządzenia republiką?
9. Czy zdaje Pan sobie sprawę, że prowadzona przez Pana polityka omijania konstytucji i rosyjskich przepisów prawa jest prostą drogą wyjścia Czeczenii z granic Federacji Rosyjskiej. Czy jest to Pańskim celem? Czy rozumie Pan konsekwencje takiej polityki dla całego narodu i dla siebie osobiście? Czy nie obawia się Pan tych konsekwencji?
10. Nie ukrywa Pan, że żyje w luksusach, często demonstrując kolekcje drogich samochodów, ogromną rezydencję, prywatne zoo. Wszystko to stoi w oczywistej sprzeczności z deklaracją o dochodach. Z czego się Pan utrzymuje. Jakie są realne źródła Pańskich dochodów?
11. Około 30 milionów ludzi w Rosji funkcjonuje poniżej progu ubóstwa. Pan jest urzędnikiem państwowym, żyjącym na koszt podatnika. Nie wydaje się Panu niemoralnym demonstracja swojego bogactwa, jawnie nieodpowiadającego Pańskim oficjalnym zarobkom?
12. Jakie są realne źródła dochodów Funduszu Achmata Kadyrowa. Czy może Pan potwierdzić informacje, że każdy mieszkaniec Czeczenii powinien dokonywać wpłat na konto fundacji?
13. Pańska polityka w Czeczenii charakteryzuje się przeciwstawieniem islamskich norm rosyjskiemu prawu. Czy wie Pan, że zgodnie z Konstytucją Rosji nasz kraj, oraz Czeczenia, jako nieodłączna jego część, jest państwem świeckim? Co stanowi dla Pana priorytet w rządzeniu Czeczenią – normy szariatu, czy prawodawstwo rosyjskie?
14. Często eksponuje Pan swoją religijność i przywiązanie do islamu, który jednak zabrania gloryfikowania wszelkich osób o dowolnym statusie społecznym. Koran mówi wyraźnie, że nie należy wywyższać się, należy być skromnym. Na ile zatem rozprzestrzeniony w Czeczenii kult Pańskiej osoby odpowiada normom religii muzułmańskiej. Nie dostrzega Pan w nim grzechu pychy?
15. Publicznie przyznał Pan, że Czeczenia stała się poważnym wsparciem dla ISIS: setki młodych Czeczenów wstąpiło w szeregi terrorystów na Bliskim Wschodzie. Czy nie widzi pan w tej kwestii swojej odpowie-

działności? Czy zdaje Pan sobie sprawę, że Pańska polityka konfrontowania islamu z prawem rosyjskim w Czeczenii buduje ideologiczną platformę dla werbunku do ISIS?

16. Według austriackiej prokuratury jest Pan najbardziej prawdopodobnym zleceniodawcą zabójstwa Pana byłego ochroniarza Umara Israiłowa, który otrzymał oficjalny azyl polityczny w Europie. Udowodniono, że zna Pan osobiście płatnego zabójcę Rusłana Ediłowa: w jego telefonie odkryto wasze wspólne fotografie. Czy faktycznie ma Pan związek z zabójstwem Israiłowa? Jeśli jednak nie, to dlaczego odmówił Pan stawianictwa w austriackim sądzie w 2010 roku i nie dowiódł Pan swej niewinności?
17. W 2009 roku zapobieżono zamachowi na Isę Jamadajewa. Aresztowany i osądzony płatny morderca Chaważa Jusupow w swych zeznaniach stwierdził, że zabójstwo zlecał właśnie Pan. Również podczas przesłuchania Jusupow stwierdził, że potwierdzał Pan w rozmowie z nim swoje zaangażowanie w morderstwie dwóch pozostałych braci Jamadajewów, Sulima i Rusłana. Pytanie: czy faktycznie jest Pan zamieszany w te przestępstwa? Jeżeli nie, to czym należy tłumaczyć zeznania Jusupowa.
18. W sprawie o zabójstwo Borysa Niemcowa został aresztowany zastępca dowódcy czeczeńskiego batalionu „Północ” Zaur Dadajew, a list gończy wydano za jego towarzyszem broni Rusłanem Muchudinowem. Śledczy wielokrotnie próbowali przesłuchać jeszcze jednego zastępcę dowódcy „Północy”, Rusłana Gieremiejewa. Jak może Pan wyjaśnić zaangażowanie Pańskich oficerów w morderstwo Borysa Niemcowa? Czy działali z własnej inicjatywy, czy wykonywali Pański rozkaz?
19. Czy wie Pan cokolwiek o zaangażowaniu w sprawę morderstwa Borysa Niemcowa Adama i Delibeka Delimchanowów, Władysława Surkowa? Wiktora Zołotowa?
20. Jak mógłby Pan wyjaśnić fakt, że ludzie, którzy popadają z Panem w konflikt i których nazywa Pan wrogami, są jeden po drugim mordowani?

PRZYPISY AUTORSKIE

- 2.* „Разговор с варваром”. Пол Хлебников. Wydawnictwo „Детектив-Пресс”. 2003.
3. „Интервью Владимира Путина”. Paris Match. 6 lipca 2000.
4. „Казачи ищут защиты у Владимира Путина”. „Независимая газета”. 23 maja 2003.
5. „Itar-Tass: Over 21,000 Russians Killed in Chechnya Since 1991”. Center for Defense Information.
6. *Президентский спецназ*; portal informacyjny „Страна.Ru”, 15 grudnia 2003.
7. Передача „Код доступа с Юлией Латыниной”. Радио „Эхо Москвы”. 15 lipca 2006.
8. „Россия 2000-х. Путин и другие”. В. Дорофеев, А. Соловьев, В. Башкирова. Wydawnictwo „Альпина нон фикшн”. 2015.
9. „Заявление Шамиля Басаева”. kanał telewizyjny НТВ. 23 stycznia 1996.
10. „После Кадырова. Выбирать будет не народ, выбирать будет Путин”. „Русский фокус”. 17 maja 2004.
11. „Кхокха: Голубь из Чечни”. Film dokumentalny (Francja). 2005.
12. „Интервью Владимира Путина”. „Paris Match”. 6 lipca 2000.
13. „Интервью Анны Политковской”; kanał telewizyjny RTVI. 5 października 2006.
14. Передача „Прямой Эфир. Сердце Кадырова”; kanał telewizyjny „Россия-1”. 23 września 2013.
15. „Интервью Владимира Путина”. „Paris Match”, 6 lipca 2000.
16. „Око Грозного”. Le Mond. 26 maja 2015.

---

* W wersji autorskiej przypisy rozpoczynają się od numeru drugiego.

17. „В Вене убит бывший телохранитель Рамзана Кадырова”. Лента.ру, 14 czerwca 2009.
18. „В Вене осуждены убийцы бывшего телохранителя Кадырова”. Newsru.com, 2 czerwca 2011.
19. „Сын за отца”. „Новые известия”. 12 maja 2004.
20. „Все причастные к убийству Рамзана Кадырова уничтожены”. Radiostacja „Эхо Москвы”. 29 stycznia 2008.
21. „Рамзан Кадыров. Российский политик кавказской национальности”. Алексей Малашенко. Wydawnictwo РОССПЭН. 2009.
22. „Хан или пахан? Реальный портрет Рамзана Кадырова. Часть 1”. „Московский комсомолец”. 24 stycznia 2007.
23. „Команда Кадырова выдвинула своего кандидата в президенты ЧР”. „Известия”. 10 czerwca 2004.
24. „Кадыровцев пристроили в МВД”. „КоммерсантЪ”. 21 lipca 2004.
25. „Живет такой парень”. „Итоги”. 2 października 2006.
26. „Тяжелая поступь Рамзана”. „Независимая газета”. 15 maja 2006.
27. „Премьерная стрельба”. Газета „Московский комсомолец”. 27 kwietnia 2006.
28. „Премьерная стрельба”. „Московский комсомолец”. 27 kwietnia 2006.
29. „Владимир Путин запретил внутривеченский конфликт”. „КоммерсантЪ”. 6 maja 2006.
30. „Горец бросает вызов Кадырову”. „Московские новости”. 20 października 2006.
31. „Враг до гроба”. „КоммерсантЪ”. 20 listopada 2006.
32. „Хватка Кадырова”. „Эксперт”. 15 lutego 2007.
33. „Задачи Кадырова”. Сергей Марков. „Известия”. 19 marca 2007.
34. „Путин – дар божий”. „КоммерсантЪ-Власть”. 18 czerwca 2007.
35. „Губернаторы идут в отрыв от простого народа”. „Аргументы и факты”. 7 października 2009.
36. „Кавказ – стратегический рубеж России”. „Завтра”. 23 września 2009.
37. „Кадыров уверен, что явка на выборах составит 100% и более”. РИА „Новости”. 12 października 2008.
38. „Чечня единодушно выбрала президентом В. Путина”. „Комсомольская правда”. 5 marca 2012.

39. „Итоги парламентских выборов в России”. Konferencja online na stronie grupy „Финам”.
40. „Цифры волшебной ночи”. „Новая газета”. 7 marca 2012.
41. „Сомнения по поводу голосования в Чечне”. Wydanie II Post (Włochy). 21 grudnia 2011.
42. „Р. Кадыров назвал участников митингов врагами России”. „РБК”. 24 stycznia 2012.
43. „Похищение людей в Чечне: для чего это делается”. DW-RADIO. 20 października 2006.
44. Статистика выигранных дел в ЕСПЧ („Мемориал”/ЕНРАС). Strona Stowarzyszenia „Мемориал”. 23 stycznia 2015.
45. „Рамзан Кадыров объявил правозащитников врагами народа”. „КоммерсантЪ”. 9 lipca 2010.
46. „Это не последняя смерть”. Wywiad Olega Orłowa. Radio „Свобода”. 15 lipca 2009 г.
47. Заявление ПЦ „Мемориал” об убийстве Натальи Эстемировой. Strona Stowarzyszenia „Мемориал”. 27 lipca 2009.
48. „В Грозном прошел 50-тысячный митинг”. „Российская газета”. 13 grudnia 2014.
49. „В Грозном сожгли офис правозащитников”. „Московский комсомолец”. 14 grudnia 2014.
50. „Комитет против пыток: борьба с правозащитниками в Чечне”. Rosyjskie BBC. 5 czerwca 2015.
51. Интервью И. Каляпина. DW-Radio. 6 czerwca 2015.
52. „Чечня без правозащитников”. „РБК”. 3 czerwca 2015.
53. „Кадыров возложил ответственность за погром на самих правозащитников”. „Ведомости”. 3 czerwca 2015.
54. „Комитет против пыток” задумался о закрытии офиса в Чечне”. Лента.ру. 4 czerwca 2015.
55. „Сегодняшняя Россия не имеет права управлять Чечней”. Agencja informacyjna Caucasus Times. 27 lutego 2007.
56. „Убить дракона! Съезд Родины – против олигархов и коррупции”. „Завтра”. 14 czerwca 2005.
57. „Во время спецоперации в Грозном погибли 14 полицейских”. portal Newsru.com. 5 grudnia 2014.

58. „Силовики заявили об убийстве в Грозном двух боевиков”. Internetowy serwis informacyjny „Кавказский узел”. 26 czerwca 2015.
59. „Жители Чечни сообщили о перестрелке на востоке республики”. Internetowy serwis informacyjny „Кавказский узел”. 29 lipca 2015.
60. „Кадыров: безработица в Чечне снизилась”. РИА „Новости”. 8 grudnia 2015.
61. „Кадыров: Шариат стоит над законами РФ”. Strona „Фонтанка.ру”. 1 czerwca 2010.
62. „Рамзан Кадыров. Российский политик кавказской национальности”. Алексей Малашенко. Wydawnictwo Российская политическая энциклопедия. 2009.
63. „Кадырова обожают, ненавидят, боятся”. „Аргументы и факты”. 5 października 2010.
64. „Комитет против пыток: борьба с правозащитниками в Чечне”. Rosyjskie BBC. 5 czerwca 2015.
65. „Чечня интересуется Болотной”. Radio „Свобода”. 4 lipca 2012.
66. Интервью с Рамзаном Кадыровым. Agencja prasowa „Интерфакс”. 18 czerwca 2015.
67. „В Чечне состоялась свадьба главы РОВД и 17-летней девушки”. portal Slon.ru. 16 maja 2015.
68. „Dżinn” – w islamie duch żyjący wśród ludzi.
69. „Центр исламской медицины Чеченской республики за год существования принял 60 тысяч пациентов”. Oficjalna strona władz Republiki Czezeńskiej. 2 lutego 2010.
70. „Кадыров пообещал вывести миллион человек на акцию против карикатур”. portal Slon.ru. 18 stycznia 2015.
71. „Ночь рождения премьера”. „КоммерсантЪ”. 7 października 2006.
72. Р. Кадыров дал пресс-конференцию. Oficjalna strona władz Republiki Czezeńskiej. 7 marca 2011.
73. „Куль личности: о великом Кадырове мы песню напишем”. portal Newsland. 8 marca 2011.
74. „Куль личности главы Чечни принимает недетский масштаб”. portal Newsru.com. 12 marca 2009.
75. „Готовится к выпуску уникальная серия медальных монет”. Strona firmy „Арт-Грани”. 16 lipca 2014.

76. „Выпуск коллекционных монет с портретом Кадырова является признаком культа личности, считают эксперты”. Internetowy serwis informacyjny „Кавказский узел”. 1 listopada 2014.
77. „Кадыров награжденный”. portal „Йод”. 28 sierpnia 2015.
78. „Центровой из Центароя. Интервью с Рамзаном Кадыровым”. „Новая газета”. 21 czerwca 2004.
79. „ФСИН подарила Кадырову именной пистолет”. portal „Йод”. 18 marca 2015.
80. „На Кадырова упали генеральские звезды”. „Труд”. 13 listopada 2009.
81. „Его Чечня. Интервью Рамзана Кадырова”. kanał telewizyjny РЕН ТВ. 24 listopada 2012.
82. „Полтриллиона после войны: сколько потрачено на восстановление Чечни”. „РБК”. 15 grudnia 2014.
83. „Самые расточительные”. biznesowa „Взгляд”. 19 sierpnia 2013.
84. „Интервью Рамзана Кадырова”. „Русская служба новостей”. 18 czerwca 2010.
85. „Чечня и МВД – локомотивы российской коррупции?” „Московский комсомолец”. 1 kwietnia 2014.
86. „Дмитрий Медведев: клановость на руку террористам”. Вести.ру. 19 maja 2010.
87. „Кто на самом деле управляет Чечней?” Radio „Свобода”. 18 lutego 2005.
88. „Можно ли отделить Кавказ от России?” Strona internetowa gazety Argumenty i факты”. 14 września 2011.
89. „Бедные против богатых: от Москвы до Чечни”. Радио „Свобода”. 30 października 2013.
90. „Численность населения Чеченской республики с денежными доходами ниже прожиточного минимума в 2014 году”. Strona internetowa Federalnej Służby Statystyki Państwowej.
91. „Работа на взнос”. „КоммерсантЪ”. 1 czerwca 2015.
92. „Работа на взнос”. „КоммерсантЪ”. 1 czerwca 2015.
93. Film „Семья”. Społeczny ruch internetowy „Открытая Россия”. 25 maja 2015.
94. Informacja z filmu dokumentalnego „Семья”. Społeczny ruch internetowy „Открытая Россия”. 25 maja 2015.

95. Informacje o dochodach, nieruchomościach i obowiązkach związanych z nieruchomościami prezydenta Republiki Czecheńskiej i członków jego rodziny za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2014. Opublikowano na stronie internetowej administracji prezydenta Republiki Czecheńskiej 21 kwietnia 2015.
96. „Российские чиновники не стесняются носить часы за \$1 млн”. „Ведомости”. 26 grudnia 2009.
97. „Швейцария vs Россия: какие часы носят политики и руководители госкомпаний”. „РБК”. 7 sierpnia 2015.
98. Wpis Ramzana Kadyrowa w sieci społecznościowej Instagram. 7 sierpnia 2015.
99. „Кавказский затейник”. Magazyn „Коммерсантъ-Деньги”. 12 września 2011.
100. „Kadirov, Mardan'da 50 oda kapatti!” Focus Haber. 21 lipca 2011.
101. „Дворец Кадырова”. „Новая газета”. 17 lutego 2012.
102. „В резиденции Ramzana Kadyrowa посадят пальмы за 12 миллионов рублей”. „Комсомольская правда”. 9 stycznia 2014.
103. Film „Семья”. Społeczny ruch internetowy „Открытая Россия”. 25 maja 2015.
104. „Кадыров любит хищников, в зоопарке у него – тигры, львы, пантеры”. Wywiad z I. Lebedenko na portalu Sports.ru. 9 września 2014.
105. Wpis Antonio Ferreiry w serwisie społecznościowym Instagram.
106. „Депутат Госдумы пополнил зоопарк Кадырова”. Лента.ру. 6 kwietnia 2007.
107. „Ramzan Kadyrov небогат”. Газета.ру. 19 maja 2009.
108. „Интервью Председателя Счетной палаты РФ С. Степашина”. kanał telewizyjny РЕН ТВ. 27 maja 2009.
109. „Страна-спецназ”. „Новая газета”. 24 lipca 2011.
110. „Чеченские силовики: опора или угроза?” ВВС Русская служба. 11 marca 2015.
111. „Страна-спецназ”. „Новая газета”, 24 lipca 2011.
112. „Чеченские батальоны Кремля: армия академика Кадырова”. Wydanie „Толкователь”. 15 lipca 2011.
113. Документальный фильм „Молодая крепость”. Telewizja „Грозный”. 2009.
114. „Кто и как готовит „личную армию” Ramzana Kadyrowa”. Газета „Собеседник”. 12 stycznia 2014.
115. Запись в фейсбуке депутата ГД РФ Алексея Журавлева. 8 listopada 2013.

116. „Бойцы спецназа из Чечни стали победителями чемпионата мира в Иордании”. РИА „Новости”. 24 kwietnia 2015.
117. „Pro-Russian rally in Donetsk”. Telewizja CNN, 26 maja 2014.
118. „Бородай подтвердил содействие уроженцев Северного Кавказа ДНР”. portal informacyjny „Русская планета”. 28 maja 2014.
119. „Кадыровцы перед входением на территорию Украины”. serwis YouTube.com. 29 sierpnia 2014.
120. „Батальон Смерть: У Новороссии будет свой гимн”. gazeta internetowa „Спектр.Пресс”. 19 listopada 2014.
121. „Мы солдаты армии и спецслужб России – кадыровцы на Донбассе. War in Ukraine”. serwis YouTube.com. 10 grudnia 2014.
122. „Криминальный авторитет Мурат-большой задержан в Москве”. „Российская газета”. 29 grudnia 2011.
123. „Рамзан Кадыров: Мурат не виноват!” „Комсомольская правда”. 31 grudnia 2011.
124. „Операция Золотое кольцо и Галич”. „Новая газета”. 28 listopada 2014.
125. „Я не хожу на поклоны к Рамзану и не буду”. gazeta „Ъ-Власть”. 21 kwietnia 2008.
126. „По праву Стечкина”. „Новая газета”. 16 kwietnia 2012.
127. „Москва-Юрт”. „Новая газета”. 25 marca 2013.
128. „Пресс-служба Кадырова открестилась от охранников-похитителей”. „Новая газета”. 25 marca 2013.
129. „Тайна перламутрового Стечкина”. „Новая газета”.
130. „Эксклюзив! Задержание Плохиша. Экстренный вызов 112”. Telewizja РЕН ТВ. 19 czerwca 2012.
131. „Пистолетом и удостоверением заинтересовались только журналисты”. „Новая газета”. 13 maja 2013.
132. „Свои деньги я по-любому заберу”. Информационное агентство „Росбалт”. 10 grudnia 2014.
133. „Охранников Джабраилова посадили за вымогательство”. Деловой портал ВФМ.ru. 23 marca 2015.
134. „Внешэкономбанк профинансирует строительство горнолыжного курорта в Аргунском ущелье”. Газета „Ведомости”. 14 października 2011.
135. „Кадыров строит курорт для своих и Байсарова”. Strona internetowa radia „Эхо Москвы”. 2 listopada 2013.

136. „Игра со временем”. „Известия”. 19 sierpnia 2015.
137. „Как устроен бизнес Руслана Байсарова”. „Ведомости”. 12 grudnia 2011.
138. „Кадыров и Джабраилов пришли посмотреть на самых красивых девушек столицы”. „Комсомольская правда”. 6 lutego 2005.
139. „Умар Джабраилов отзывает президента Чечни”. „КоммерсантЪ”. 8 listopada 2006.
140. „Тайна перламутрового Стечкина”. „Новая газета”. 17 kwietnia 2013.
141. „Задержан подозреваемый в покушении на вице-мэра Москвы Иосифа Орджоникидзе”. „Известия”. 15 kwietnia 2005.
142. „Обыски по делу о вымогательстве прошли в доме экс-сенатора Джабраилова”. РИА „Новости”. 17 stycznia 2014.
143. „У Кадырова не осталось ни квартир, ни машин”. „Ведомости”. 6 maja 2010.
144. „У футбольного клуба Терек-Грозный новый спонсор”. ИА „Regnum”. 18 listopada 2008.
145. „Кавказ – стратегический рубеж России”. „Завтра”. 23 września 2009.
146. „Чем известен Адам Делимханов”. „КоммерсантЪ”. 6 kwietnia 2009.
147. „Друг семьи”. „Время новостей”. 19 lipca 2006.
148. „Делимханов, Адам. Депутат Государственной Думы”. Archiwum wydań internetowych „Лента.ру”.
149. „Пусть Делимханов сдаст наградное оружие на экспертизу”. „КоммерсантЪ”. 23 listopada 2006.
150. „Интерпол объявил в розыск депутата Делимханова”. РИА „Новости”. 27 kwietnia 2009.
151. „Заур Дадаев отлично стрелял”. „КоммерсантЪ”. 16 marca 2015.
152. „Интервью с Исой Ямадаевым”. „Московский комсомолец”. 25 września 2008.
153. „Минфин США обвинил депутата Госдумы Адама Делимханова в связях с мафией”. Wydanie internetowe „Газета.ру”. 2 lipca 2014.
154. „Рейтинг российских миллиардеров”. Magazyn „Финанс”. 14–20 lutego 2011.
155. „Разве Чечня – не часть России?”. Radio „Свобода”. 4 grudnia 2013.
156. „Единороссы устроили потасовку в здании Госдумы”. „КоммерсантЪ”. 3 grudnia 2013.

157. „Рашид Нургалиев вручил награды лучшим милиционерам Чеченской республики”. Первый канал. 26 lipca 2007.
158. „Унижение Бастрыкина”. „Новая газета”. 7 grudnia 2013.
159. „Унижение Бастрыкина”. „Новая газета”. 7 grudnia 2013.
160. „Как похитить осужденного”. „Новая газета”. 20 kwietnia 2015.
161. „Правозащитники разозлили Кадырова”. portal analityczny „Эксперт Online”. 22 grudnia 2014.
162. „Нухажиев, Нурди”. Archiwum wydań internetowych „Лента.Ру”.
163. „Энциклопедия ядов от Сталина до Путина”. Radio „Свобода”. 17 grudnia 2009.
164. „Визит Золотова в Чечню подчеркнул особый статус Кадырова”. Media internetowe „Кавказский узел”. 2 września 2015.
165. „Адвокаты Жанны Немцовой вызывают на допрос главкома ВВ МВД”. „КоммерсантЪ”. 5 listopada 2015.
166. „Отец Владислава Суркова не советует сыну уходить в оппозицию”. „Известия”. 1 lipca 2003.
167. „Путь Суркова: от охранника до вице-премьера”. Magazyn Forbes. 13 maja 2013.
168. „Сурков поддержал кадыризацию Чечни”. „Независимая газета”. 25 października 2010.
169. „Вы все проспали: в России новый тандем”. РИА „URA.RU”. 23 stycznia 2015.
170. „Красивый мы все-таки народ”. „КоммерсантЪ”. 25 października 2010.
171. „За действиями Кадырова чувствуется рука московского пацана”. internetowa „Znak.com”. 19 maja 2015.
172. Wywiad z deputowanym do Dumy Federacji Rosyjskiej, Piłą Ponomariowym. „Новая газета”. 11 lipca 2015.
173. „Охрана Кадырова и Ямадаева устроила перестрелку в Гудермесе”. РИА „Новости”. 14 kwietnia 2008.
174. „Предсмертная записка президенту РФ”. „Московский комсомолец”. 19 listopada 2009.
175. „Ямадаев проиграл последний бой”. Wydanie internetowe „Газета.ру”. 22 sierpnia 2008.
176. „Рамзан крепчал”. „Московский комсомолец”. 9 listopada 2008.

177. „Бывший командир спецбатальона „Восток” объявлен в розыск”. „КоммерсантЪ”. 6 sierpnia 2008.
178. Wywiad z Isą Jamadajewem. „Московский комсомолец”. 25 września 2008.
179. „С чувством скорби и засады”. „КоммерсантЪ”. 26 września 2008.
180. „Убийство Руслана Ямадаева”. „Известия”. 25 września 2008.
181. Wywiad z Isą Jamadajewem. „Московский комсомолец”. 25 września 2008.
182. „Живой пример абсурда”. „Московский комсомолец”. 12 kwietnia 2010.
183. „Соучастники с Востока”. „Время новостей”. 13 kwietnia 2010.
184. „Дубай обвиняет Россию”. „Новая газета”. 8 kwietnia 2008.
185. „Дело об убийстве Ямадаева передано в суд Дубая”. Русская служба BBC. 23 lipca 2009.
186. „Продал за три миллиона”. Wydanie internetowe Lenta.ru. 9 kwietnia 2010.
187. „Этих людей я уволил и я убил”. Wydanie internetowe „Газета.ру”. 21 kwietnia 2010.
188. „Убийца Ямадаева обвиняет Кадырова”. Strona internetowa YouTube.com. 21 kwietnia 2010.
189. „Кто заказал Ямадаевых?”. „Московский комсомолец”. 20 kwietnia 2010.
190. „Новый следователь дела Немцова не нашел заказчика убийства Ямадаева”. Wydanie internetowe „Газета.ру”. 15 maja 2015.
191. „Разыскиваемые по громким делам гуляют по Чечне”. Agencja informacyjna „Росбалт”. 7 października 2015.
192. Wywiad z Andriejem Kurajewem. Radio „Говорит Москва”. 12 stycznia 2015.
193. „Центровой из Центароя”. „Новая газета”. 21 lipca 2004.
194. „Журналист променял жизнь на профессию”. „КоммерсантЪ”. 9 października 2010.
195. „Кадыров обвинил Березовского в убийстве Политковской”. Wydanie internetowe Newsru.com. 20 lutego 2007.
196. „Убита Анна Политковская”. Wydanie internetowe Lenta.ru. 7 października 2006.
197. „Ветхий и новый Рамзан”. Radio „Свобода”. 5 października 2006.
198. „Последнее расследование Анны Политковской”. Русская служба BBC. 12 października 2006.
199. „Боялись, потому и убили”. „Новая газета”. 9 października 2006.
200. „Следы убийства Политковской ведут в Чечню”. El Pais. 18 lutego 2007.

201. „Опальный командир Горца уничтожен ответным огнем”. „Новые известия”. 20 listopada 2006.
202. „Убийство Политковской. Размышления о заказчиках”. Strona internetowa radia „Эхо Москвы”. 25 maja 2014.
203. Wpis Borysa Niemcowa na Facebooku. 30 maja 2014.
204. Wpis Borysa Niemcowa na Facebooku. 28 grudnia 2014.
205. „Рамзан Кадыров говорит о будущем Чечни”. Magazyn Newsweek. 24 października 2010.
206. „Исповедь бунтаря”. Borys Niemcow. Wydawnictwo „Партизан”. 2007.
207. „Рамзан Кадыров назвал Заура Дадаева патриотом”. „Московский комсомолец”. 9 marca 2015.
208. „Дело заочников. Что происходит с расследованием убийства Бориса Немцова”. „Новая газета”. 2 czerwca 2015.
209. „Фигурант дела Немцова Геремеев может находиться в селе Джалка”. Agencja informacyjna „Росбалт”. 25 marca 2015.
210. „Где Руслан Геремеев”. „Новая газета”. 3 sierpnia 2015.
211. „Руслан Геремеев может находиться в селе Беной-Ведено”. Radio „Свобода”. 12 listopada 2015.
212. „Заказчик убийства Немцова объявлен в розыск вместе с водителем”. Радио RFI. 17 czerwca 2015.
213. „Жанна Немцова: Кремль требовал моего увольнения с российского ТВ”. Русская служба Deutsche Welle. 20 lipca 2015.
214. „Анатолий Чубайс опубликовал переписку с Жанной Немцовой”. Радио „Свобода”. 1 września 2015.
215. „Жанна Немцова уехала из России после угроз”. Телеканал „Дождь”. 8 czerwca 2015.
216. „Доклад Международной кризисной группы ‘Чечня: внутреннее зарубежье’”. Strona radiostacji „Эхо Москвы”. 30 czerwca 2015.
217. „У Чечни появились иностранные представительства”. portal informacyjny Delfi. 9 września 2009.
218. „Сегодняшняя Россия не имеет права управлять Чечней”. Agencja informacyjna Caucasus Times. 27 lutego 2007.
219. „У Чечни появились иностранные дела”. Radio „Свобода”. 8 września 2009.
220. „У Чечни появились иностранные дела”. Radio „Свобода”. 8 września 2009.

221. „Митрохин: надо контролировать инвестиции”. Agencja informacyjna „Росбалт”. 11 października 2011.
222. „Кадыров приказал открывать огонь на поражение по участникам несогласованных спецопераций”. „Московский комсомолец”. 23 kwietnia 2015.
223. „Кадыров разрешил огонь на поражение”. internetowa „Газета.ру”. 23 kwietnia 2015.
224. „Открыть огонь на поражение”. Radio „Эхо Москвы”. 23 kwietnia 2015.
225. „В Кремле ознакомились с заявлением Кадырова, но комментировать не стали”. РИА „Новости”. 23 kwietnia 2015.
226. „Официальный ответ МВД РФ на заявление Кадырова”. Radio „Говорит Москва”. 23 kwietnia 2015.
227. „Кадыров разрешил огонь на поражение”. internetowa „Газета.ру”. 23 kwietnia 2015.
228. „Генпрокуратура попросила Кадырова не оскорблять судей и прокуроров”. „РБК”. 9 września 2015.
229. „Кадыров потребовал наказать российского судью за запрет цитат из Корана”. internetowa Slon.ru. 9 września 2015.
230. „Генпрокуратура ответила Кадырову на реплику о судьбе-шайтане”. Agencja prasowa „Интерфакс”. 9 września 2015.
231. „Путин внес в Думу законопроект о запрете проверять Библию и Коран на экстремизм”. 14 października 2015.
232. „Кадыров, шайтаны и кровь Мухаммеда”. internetowa „Газета.ру”. 9 września 2015.
233. „Против Юрия Богомолова возбуждено уголовное дело за высказывание о судьях”. Agencja informacyjna „Росбалт”. 17 września 2015.
234. „Я не хожу на поклоны к Рамзану и не буду”. „Ъ-Власть”. 21 kwietnia 2008.
235. „Альтернативы Кадырову в Чечне нет”. internetowa Meduza. 19 marca 2015.
236. „Формулу фактической независимости Чечни разрушать нельзя”. Agencja prasowa „Regnum”. 24 kwietnia 2015.
237. „Пресс-конференция Рамзана Кадырова”. Strona prezydenta Republiki Czecheńskiej. 26 grudnia 2014.
238. ISIS – organizacja terrorystyczna „Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie”. Zabroniona na terytorium Federacji Rosyjskiej i innych krajów.
239. „Кадыров предложил подвешивать террористов к беспилотникам и сбрасывать”. „РБК”. 17 listopada 2015.

240. „Сообщения о воюющих в Сирии чеченках являются фальшивкой”. Oficjalna strona władz Republiki Czecheńskiej. 23 lipca 2012.
241. „Возбуждено 300 уголовных дел против присоединившихся к ИГИЛ чеченцев”. kanał telewizyjny „Звезда”. 22 listopada 2015.
242. „Fatwa” – w islamie nazywa się tak opinię wysokiego teologa, wyjaśniającą różne kwestie sporne. Opinia jest oparta na Koranie, sunnie i szariacie.
243. „Чеченские боевики попадают в Сирию через Азербайджан, заявил представитель МВД”. Internetowy serwis informacyjny „Кавказский узел”. 20 września 2013.
244. „Боевики в Сирии объявили о новом подразделении боевиков с Кавказа”. РИА „Новости”. 19 września 2013.
245. „Чеченцы, непримиримые бойцы Алеппо”. La Stampa. 25 listopada 2013.
246. „Глава УФСБ по Чечне потерял работу из-за уехавшей воевать в Сирию дочери”. „Комсомольская правда”. 22 listopada 2013.
247. „ФСБ подсчитала воюющих в Сирии наемников из России”. Radio „Русская служба новостей”. 20 września 2013.
248. „Царнаевы хотели защитить ислам”. Radio „Свобода”. 23 kwietnia 2013.
249. „Boston investigators turn focus to suspect's 2012 trip to Dagestan”. The Guardian. 21 kwietnia 2013.
250. „Investigators explore possible link between Boston bombing suspect and extremist group”. kanał telewizyjny Fox News. 20 kwietnia 2013.
251. „Вероятно, они могли бы убить Царнаева в России”. Internetowy serwis informacyjny „Газета.ру”. 7 czerwca 2013.
252. „ФСБ попрекают Бостонским терактом”. „Коммерсантъ”. 11 kwietnia 2014.
253. „Отец убитого на допросе в США может быть близок к роду Кадырова”. Agencja prasowa „Reuters”. 24 maja 2013.
254. „Друг Царнаева был убит при попытке напасть на агента ФБР”. Serwis informacyjny „Вести.ру”. 23 maja 2013.
255. „США считают правомерными действия агента ФБР”. kanał telewizyjny TV Centr. 21 marca 2014.
256. „Суд приговорил Царнаева к смертной казни”. 15 maja 2015. Internetowy serwis informacyjny „Slon.Ru”.
257. „Рамзан Кадыров назвал Джохара Царнаева жертвой американских спецслужб”. Agencja prasowa „Интерфакс”. 17 maja 2015.

258. „Теракт в Париже против Charlie Hebdo”. „Московский комсомолец”. 8 stycznia 2015.
259. „В Париже прошел марш единства в память о погибших в терактах”. Internetowy serwis informacyjny „Лента.Ру”. 11 stycznia 2015.
260. „Кавказ против карикатур, ‘Мы все Куаши’ и миллион лидера момента”. Strona radiostacji „Эхо Москвы”. 20 stycznia 2015.
261. „Кавказ против карикатур, ‘Мы все Куаши’ и миллион лидера момента”. Strona radiostacji „Эхо Москвы”. 20 stycznia 2015.
262. „Во Франции задержали шестерых чеченцев по подозрению в вербовке джихадистов”. Internetowy serwis informacyjny „Лента.ру”.
263. „В Белостоке арестовали трех чеченцев”. Wyborcza. 14 maja 2015.
264. „Серия задержаний в среде чеченских джихадистов”. La Libre. 8 czerwca 2015.
265. „Сегодняшних боевиков нельзя вылечить, только уничтожить”. Gazeta „Известия”. 22 stycznia 2014.
266. „Александр Залдостанов: Спектакль с открытым письмом Яшина это попытка сделать себе пиар”. ЧГТРК „Грозный”.
267. „Кадыров назвал внесистемную оппозицию врагами народа”. ИА „Интерфакс”. 12 stycznia 2016

WYBRANA BIBLIOGRAFIA NA TEMAT RELACJI ROSYJSKO-CZECZEŃSKICH

1. *Bezprawie, przemoc bezkarność. Federacja Rosyjska wraz z Republiką Czeczenii w dokumentach*, Amnesty International, Warszawa czerwiec 2000.
2. A. Babczenko, *Dziesięć kawałków o wojnie*, tłum. K. Romanowska, WAB, Warszawa 2009 (tytuł oryginału *Алхан Юрт*).
3. K. Baiev R. Daniloff, N. Daniloff, *Przysięga. Chirurg na wojnie*, tłum. z angielskiego Grzegorz Woźniak, Świat Książki, Warszawa 2004.
4. P. Baker, S. Glasser, *Cień Kremla: Rosja Putina*, tłum. W. Jeżewski, Magnum, Warszawa 2005.
5. M. Bennetts, *Dokopać Kremłowi. Walka rosyjskich nowych dysydentów o odsunięcie Putina od władzy*, tłum. J. Wąsiński, P. Wolak, Muza, Warszawa 2014.
6. Ch. Bishop, *Zagraniczne formacje SS. Zagraniczni ochotnicy w Waffen-SS 1940–1945*, Tłum. G. Siwek, Bellona, Warszawa 2015.
7. T. Bodio, *Kaukaz Północny. elity władzy i życie polityczne*, Warszawa 2014.
8. B. Browder, *Czerwony Alert. Jak zostałem wrogiem numer jeden Putina*, tłum. R. Madejski, Katowice 2015.
9. S. Ciesielski, *Rosja-Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Studia z dziejów Europy Wschodniej 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
10. S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
11. H. Carrere D'Encause, *Bolszewicy i narody czyli Wielkie Urągowisko 1917–1930*, MOST, Warszawa 1992.
12. *Czeczenia-Rosja. Mity i rzeczywistość*, red. J. Brodowski, M. Smoleń, WUJ, Kraków 2006.
13. A. Chodubski, *Działalność cywilizacyjna Polaków na Kaukazie*, Gdańsk 1995.
14. P. Chojnacki, M. Kurzyniec, *Porwani w Czeczenii. 53 dni niewoli*, KHK, Kraków 1998.
15. P. Chojnacki, *Kasztany z Gudermesu. Doświadczenie czeczeńskie*, Kraków 1999.

16. *Czeczenia – Rosja. Mity i rzeczywistość*, red. J. Brodowski, M. Smoleń, WUJ, Kraków 2006.
17. *Dom daleko od Domu (komiks edukacyjny)*, koordynator wydania Sylwia Gajownik, teksty Marta Gzyra, Fundacja Obywatelska Perspektywa, Warszawa 2012.
18. M. Falkowski, *Ramzanistan. Czecheński problem Rosji*, OSW, seria Punkt Widzenia, nr 53, Warszawa 2015.
19. J. Ferenc, *Świat odwraca wzrok. Czeczenia w świetle prawa i w oczach świata*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
20. Z. Fischer-Malanowska, M. Magomedow, *Nie bój się, nie ufaj, nie proś... Dwa dzienniki kaukaskie sierpień 1999 – marzec 2000*, posłowie P. Górecki, P. Grochmalski.
21. M. Gessen, *Putin. Człowiek bez twarzy*, tłum. J. Szajkowska, M. Witkowska, Prószyński i S-ka, Warszawa 2012.
22. E. Gilligan, *Terror in Chechnya: Russia and the Tragedy of Civilians in War*, Princeton University Press, 2010.
23. A. Goldfarb, M. Litwinienko, *Śmierć dysydenta. Dlaczego zginął Aleksander Litwinienko?*, tłum. A. Jeżewski, Magnum, Warszawa 2007.
24. W. Górecki, *Planeta Kaukaz*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2010.
25. P. Grochmalski, *Czeczenia. Rys prawdziwy*, Wrocław 1999.
26. L. Harding, *Mafijne państwo Putina. Współczesna Rosja oczami brytyjskiego korespondenta*, tłum. W. Turopolski, Kraków 2014.
28. Igort (własc. Igor Tuveri), *Dzienniki rosyjskie. Zapomniana wojna na Kaukazie*, tłum. Marzena Sowa, Timof Comics, Warszawa 2013 (komiks).
29. A. Jack, *Inside Putin's Russia*, Oxford Univeristy Press 2004.
30. W. Jagielski, *Wieże z kamienia*, WAB, Warszawa 2004.
31. E. Januszewska, *Dziecko czeczeńskie w Polsce. Między traumą wojenną a doświadczeniem uchodźstwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
32. I. Kaliszewska, M. Falkowski, *Matrioszka w hidżabie. Reportaże z Dagestanu i Czeczenii*, Sic!, Warszawa 2010.
33. I. Kaliszewska, *Za Putina i za szarijat. Dagestańscy muzułmanie o Rosji i państwie islamskim*, Warszawa 2016.
34. K. Kurczab-Redlich, *Głową o mur Kremla*, Warszawa 2007.

35. G. Kasparow, *Nadchodzi zima. Dlaczego należy powstrzymać Władimira Putina i wrogów wolnego świata*, tłum. Michał Romanek, Insignis Media, Kraków 2016.
36. Ch. King, *Widmo wolności. Historia Kaukazu*, Kraków 2011.
37. Komitet „Wolny Kaukaz”. *Demonstracja 23 lutego 2000 roku i jej dalsze reperkusje (wydarzenia i dokumenty)*, opracowanie Damian Kaczmarek, Wydawnictwo Biblioteki Anarchistycznej, Poznań 2003.
38. S. Kowaliow, *Byłem w Czeczenii*, wybór i opracowanie T. Kizny, P. Mitzner, przekład R. Niedzielko, J. Pławski, Polski „Memoriał”, Podkowa Leśna 1995
39. M. Kuleba, *Imperium na kolanach*, Warszawa 1998.
40. M. Kuleba, *Miecz proroka*, Alfa, Warszawa 2002.
41. K. Kurczab-Redlich, L. Annanikova, *Czeczeni na granicy. Ofiary tortur w poczekalni do polskiego raję*, „Gazeta Wyborcza” 2.01.2017.
42. S. Layton, *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge 1994.
43. J. Littel, *Czeczenia. Rok III*, tłum. M. Kozłowska, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2011.
44. A. Litwinienko, J. Felsztinski, *Wysadzić Rosję*, tłum. M. Szymański, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2007.
45. E. Lucas, *Nowa zimna wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*, tłum. J. Stawski, Rebis, Poznań 2008.
46. A. Michnik, A. Nawalny, *Dialogi*, oprac. P. Puczkow, W. Radziwinowicz, tłum. A. Sowińska, Warszawa 2016.
47. R. Miedwiediew, *Pod osąd historii. Geneza i następstwa stalinizmu*, tłum. Cz. Czarnogórski, Bellona, Warszawa 1990.
48. *Misja Kowaliowa. Rzecz o Siergieju Adamowiczu Kowaliowie i jego współpracownikach, którzy w krytycznym dla Rosji momencie znaleźli się w Czeczenii*, koncepcja i opracowanie całości: Piotr Mitzner, Ośrodek Karta, Warszawa 1996.
49. *Niezlomna Czeczenia*, słowo wstępne A. Gelberg, tekst i komentarze do zdjęć M. Kuleba, Arcana, Kraków 1997.
50. Ż. Niemcowa, *Obudź się Rosjo!*, tłum. E. Spirydowicz, Sonia Draga, Katowice 2016.
51. A. Nowak, *Putin: źródła imperialnej agresji, Sic!*, Warszawa 2014.
52. M. Nowakowski, *Trzy teksty o Czeczenii*, Warszawa 2000.

53. W. Paniuszkin, *Dwanaścioro niepokornych. Portrety nowych rosyjskich dysydentów*, tłum. J. Czech, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2011.
54. Z. Pawlak, J. Wlazło, *Pęknięte miasto Bielsztan*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2014.
55. A. Politkowska, *Druga wojna czeczeńska*, tłum. J. Redlich, Znak, Kraków 2006.
56. A. Politkowska, *Rosja Putina*, Studio Emka, tłum. T. Korecki, Warszawa 2005.
57. P. Procházková, *Ani życie, ani wojna. Czeczenia oczami kobiet*, wstępem opatrzył Wojciech Jagielski, tłum. G. Sowuła, Warszawa 2002.
58. G. Przebinda, *Zaułki Mistrza Wolanda*, Oficyna Literacka, Kraków 2000.
59. G. Przebinda, *Piekło z widokiem na niebo. Spotkania z Rosją 1999–2004*, Znak, Kraków 2005.
60. W. Radziwinowicz, *Ludzie Kadyrowa oskarżeni, a Putin go odznacza*, „Gazeta Wyborcza” 9.03.2015.
61. W. Radziwinowicz, *Kadyrow – ulubiony Czeczen Putina*, „Gazeta Wyborcza” 14.03.2015.
62. A. Roxburgh, *Strongman u szczytu władzy. Władimir Putin i walka o Rosję*, Warszawa 2014.
63. A. Seierstad, *Dzieci Groznego*, tłum. I. Zimnicka, WAB, Warszawa 2009.
64. S. Smith, *Allah's mountains. The Battle for Chechnya*, New York 2001.
65. A. Sołdatow, I. Bogoran, *KGB/FSB. Władcy Rosji*, tłum. A. Sowińska, Warszawa 2015.
66. S. Stratanowski, *Niedaleko od Czeczenii*, Spółka Poetów, Podkowa Leśna 2001 (poezja wydana w trzech językach – rosyjski, polski, czeczeński, tłum. P. Mitzner, wiersze lat 1995–2001).
67. H. Suchar, *Polski James Bond Zenon Kuchciak*, Warszawa 1999.
68. Z. Szmyd, *Republika Czeczeńska w walce o niepodległość*, Studia i Materiały CBW UW, Centrum Badań Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
69. J. Szukalski, *Przeobrażenia polityczno-ustrojowe w Czeczenii w latach 1990–2000*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
70. M. Tierłojewa, *Taniec w ruinach. Przejmujący dziennik młodej Czeczenki*, tłum. A. Wróblewski, Warszawa 2007.
71. V. Tishkov, *Chechnya: Life in a War-Torn Society*, University of California Press, London 2004.

72. D. Trenin, A. Malashenko, *Russias Restless Frontier. The Chechnya Factor in Post-Soviet Russia*, Carnegie Endowment, Washington 2004.
73. A. Wawrzyńczak, *Imperialista, technokrata, mistyk. Twórczość literacka i publicystyczna Aleksandra Prochanowa*, Kraków 2014.
74. L. Widerszal, *Sprawy kaukaskie w polityce europejskiej 1831–1864*, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Neriton, Warszawa 2011.
75. W. Wilk (własc. Mirosław Kuleba), *Dziennik snajpera*, przedmowa K. Kąkolewski, Fundacja Odysseum, Ośrodek Dokumentacji Dokonań Polaków na Obczyźnie, Zielona Góra 1999.
76. M. Van Herpen, *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014*, tłum. M. Witkowska, J. Szajkowska, Warszawa 2014.

Materiały w języku rosyjskim

1. А. Авторханов (А. Уралов), *Убийство чечено-ингушского народа*, СП „Вся Москва”, Москва 1991.
2. А. Авторханов, *Мемуары*, Посев, Frankfurt/Main 1983.
3. Н. Асташкин, *По волчьему следу. Хроники чеченских войн*, Вече, Москва 2005.
4. В.О. Бобровников, И.Л. Бабич, *Северный Кавказ в составе Российской Империи*, Historia Rossica, НЛО, Москва 2007.
5. И. Борисенко, *Советские республики на Северном Кавказе в 1918 году т. 1–2*, Ростов на Дону 1930.
6. Н. Бугай, А. Безугольный, Е. Кринко *Горцы Северного Кавказа в Великой Отечественной войне 1941–1945. Проблемы истории, историографии и источниковедения*, Москва 2012.
7. *Великий октябрь и раскрепощение женщин Северного Кавказа и Закавказья (1917–1936). Сборник документов и материалов*, ред. П. Дзагурова, Н. В. Михайлова, Мысль, Москва 1979.
8. К. Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, Москва 2003.
9. Г. Герасимов, *История современной России: поиск и обретение свободы (1985–2008)*, Москва 2008.
10. Б.К. Далгат, *Родовой быт и обычное право чеченцев и ингушей. Исследование и материалы 1892–1894 гг.*, Москва 2008.
11. А. Даудов, Д. Месхидзе, *Национальная государственность горских народов Северного Кавказа (1917–1924)*, СПб 2010.

12. В. Дегоев, *Большая игра на Кавказе: история и современность*, Москва 2003.
13. В. Дзидзоев, *Белый и красный террор на северном Кавказе 1917–1918*, Алания, Владикавказ 2000.
14. Ж. Ермекбаев, *Чеченцы и ингуши в Казахстане. История и судьбы*, Дайк-Пресс, Алматы 2009.
15. П. Жеребцова, *Муравей в стеклянной банке. Чеченские дневники 1994–2004*, АСТ, Corpus, Москва 2014.
16. З. Ибрагимова, *Чеченцы в зеркале царской статистики (1860–1900)*, Пробел, Москва 2006.
17. Е. Крупнов, *Древняя история Северного Кавказа*, Москва 1960.
18. *Кавказ в русской поэзии*, сост. В. Бойченко, Издательство Ростовского Университета, Ростов 1986.
19. *Культура Чечни: история и современные проблемы*, ред. Х. Туркаев, Наука, Москва 2002.
20. А. Малашенко, *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, Московский Центр Карнеги, Москва 2001.
21. А. Малашенко, *Ислам для России*, Московский Центр Карнеги, Москва 2007.
22. А. Малашенко, *Рамзан Кадыров: российский политик кавказской национальности*, Росспэен, Московский Центр Карнеги, Москва 2009.
23. А. Малашенко Д. Тренин, *Время Юга: Россия в Чечне, Чечня в России*, Московский Центр Карнеги, Гендальф, Москва 2002.
24. *Молодая кавказская литература. Параллельные взгляды: Поэзия, проза, критика* (сост. А. Ганиева), Олимп, Москва 2009.
25. А. Мусаев, *Шейх Мансур*, Серия Биографий, ЖЗЛ, Москва 2009.
26. Б. Немцов, *Исповедь бунтаря*, Партизан, Москва 2007.
27. Л. Усманов, *Непокоренная Чечня*, Парус Москва 1997.
28. А. Политковская, *Вторая чеченская*, Захаров, Москва 2002.
29. *Русско – чеченские отношения. Вторая половина XVI – XVII в. Сборник документов*, ред. В. Свиткова, „Восточная литература” РАН, Москва 1997.
30. *Чечня и Россия: общества и государства. Сборник материалов к конференции*, Ответственный редактор-составитель – доктор исторических наук Д.Е.Фурман М.: „Полинформ-Талбури”, Москва 1999.

Ci, którzy krytykują Putina to nieludzie, moi osobiści wrogowie. Dopóki Putin mnie popiera, mogę wszystko, Allah akbar!

Z wywiadu Ramzana Kadyrowa dla magazynu „Newsweek”, rok 2010

W mojej osobistej ocenie szariat stoi ponad prawem Federacji Rosyjskiej

Z wywiadu dla „Le Figaro”, rok 2010

Z pełną odpowiedzialnością informuję, że ten, komu do głowy przyszło grozić Rosji i wskazać imię naszego prezydenta Władimira Putina, będzie zlikwidowany tam gdzie tego dokonał.

Z profilu Instagram Ramzana Kadyrowa (kadyrov_95), rok 2014

Spokojnie okrążymy Europę i Zachód – będziemy walczyć, będzie ciekawie, stworzymy plemiona – i naprzód!

O możliwości wojny z USA z wywiadu dla „Izwestii”, rok 2014

On naruszył prawo, ale wszystko zrobił jak należy. Ja, być może, zabiłbym go za taką zniewagę. I to byłoby złamanie prawa – posadziliby mnie. Ale u nas są takie tradycje i obyczaje.

O sędzi, który pobił zawodnika, z wywiadu dla „Sport-Ekspress”, rok 2013

Jeśli człowiek siedzi w Internecie, oblewając błotem cały naród, występując po stronie zwykłych przestępców, i sądzi, że uniknie kary, to jest w najwyższym stopniu głupi i mało przewidujący.

O Albercie Saajewie, który zaginął po dokonaniu włamania na witryny internetowe rządu Czeczenii, „Chechnya Today”, rok 2010.

INDEKS NAZWISK

Безугольный, Алексей 20
Борисенко, Игорь 20
Братерский, Александр 46
Бугай, Николай 20
Герасимов, Георгий 34
Гордин, Яков 19
Дзагурова, Юлия 21
Дзидзоев, Валерий 20
Жеребцова, Полина 39
Кадыров, Рамзан 43, 138
Кринко, Евгений 20
Малашенко, Алексей 43, 138, 140
Политковская, Анна 39, 146
Романчева, Ирина 46
Свиткова, Валентина 17

A

Abdurahman, Abu 126
Abramow, Siergiej 63
Abubakarow, Wahid 70
Achmedowa, Marina 90
Agajew, Rustam 93
Alaudinow, Aпти 70
Alberti, Iriny Iłowajskiej 29
Alburow, Georgij 32
Ałchanow, Ału 43, 62, 97, 102, 109
Ałchanow, Rusłan Szachajewicz 70
Amorow, Said 119
Ampukajew, Ramzan 31
Andriejewa, Marina 120

Andropow, Jurij 46
Annan, Kofi 39
Auszew, Rusłan 41
Awtorchanow, Abdurachman 19, 21

B

Babczenko, Arkadij 38
Babicki, Andriej 38
Bajsarow, Mowladi 64, 99, 113
Bajsarow, Rusłan 75, 96
Bałabanow, Aleksiej 33
Barajew, Mowsar 40, 41
Basajew, Szamil 34, 36, 59, 60, 134
Bastrykin, Aleksander 92
Bekowicz-Czerkasski, książę 17
Bennets, Marc 49
Beria, Ławrientij 20
Berikow, Czyngiz 92
Bieriezowsk, Borys 57
Bobrow, Siergiej 101
Bogomołow, Jurij 121
Bołotchanow, Aпти Dienisołtanowicz 90
Borodaj, Aleksandr 90
Borszczow, Walerij 27
Braterski, Aleksander 45
Breżniew, Leonid 76
Buchalik, Małgorzata 38
Bukowski, Władmir 47
Bunimowicz, Jewgienij 45
Bykow, Dmitrij 48, 49, 106

C

Cakajew, Alichan 71
Carnajew, Dżochar 127
Carnajew, Tamerlan 128
Chabibrachmanow, Oleg 120
Chasbułatow, Rusłan 25, 26
Chirurg [pseud.]
    własc. Załdostanow, Aleksander 132
Chojnacki, Paweł 31
Cicułajew, Ramzan 91
Clinton, Bill 29
Czerczesow, Stanisław 85
Czerkasow, Dmitrij
    (własc. Dmitrij Okuniew) 38
Czirikowa, Jewgienija 48
Czubajs, Anatolij 116

D

Dadajew, Sulejman 61
Dadajew, Zaur 100, 115, 136
Dance, Lada 75
Daudow, Magomied 100, 101
Delimchanow, Adam 99, 100, 110, 111,
    112, 115, 133, 136
Delimchanow, Alibek 100, 115
Denikin, Anton 19
Dieliagin, Michail 80
Digajew, Rusłan 101
Docenko, Wiktor 38
Dudajewa, Ała 26
Dudajew, Dżochar 25, 28, 31, 35, 59
Dudurkajew, Asu 127
Dżabraiłow, Salwat 98
Dżabraiłow, Umar 75, 93, 96, 97, 98
Dżugaszwili, Josfi 20

E

Edelgieriew, Abubakar 96
Edigowa, Sulejmana 70
Ediłow, Rusłan 136
Estemirowa, Natalia 45, 69

F

Felsztynski, Jurij 36
Ferreira, Antonio 85
Forecki, Mariusz 32
Fradkow, Michał 47

G

Gajdar, Jegor 29, 47
Gajdar, Marija 46
Gajtukajewa, Łom-Ali 113
Gakajew, Hadżimurat 91
Garibja, Petros 113
Gelberg, Andrzej 32
Giełajew, Rusłan 59
Gierasimowa, Katja 49
Gieremiejew, Rusłan 136
Gieriemiejew, Sulejman 115
Gilligan, Emma 37
Gocinskij, Nażmudin 20
Gojłabijewa, Luiza 73
Grochmalski, Piotr 32
Grove, Thomas 44
Guczigow, Nażud 73
Gudkow, Dmitrij 87
Gudkow, Giennadij 107

H

Herbert, Zbigniew 31
Hitler, Adolf 22
Hussein, Saddam 43

I

Iraklij, Prichalawa 75
Isajew, Eli 64
Isajew, Husein 62
Israiłow, Umar 61, 136
Israiłow, Zelimchan 92
Iwan IV Groźny 13, 15, 16
Izjeriew, Rusłan 101
Izmaiłow, Wiaczesław 113

J

Jachimczyk, Maciej (Mansur) 31
Jagielski, Wojciech 24
Jamadajew, Isa 110, 111
Jamadajew, Rusłan 109, 110, 111
Jamadajew, Sulim 63, 92, 99, 109, 110, 111
Jandarbijew, Zelimchan 35
Jaszyn, Ilja 9, 11, 12, 13, 45, 46, 47, 48, 49,
67, 77, 131, 132
Jawliński, Grigorij 41, 45, 47
Jelcyn, Borys 10, 12, 24, 26, 27, 28, 29, 32,
33, 34, 35, 36, 59, 116
Jeszurkajew, Turpał Ali 61
Jusupow, Haważa 111

K

Kadyrow, Achmat 42, 54, 57, 59, 60, 61
Kadyrowa, Medni 83
Kadyrowa, Zargan 96
Kadyrowa, Zulaj 96
Kadyrow, Islam 95
Kadyrow, Ramzan 42, 43, 44, 45
Kakijew, Said-Magomed 64
Kaliapin, Igor 70
Kapura, Michaił 93
Kasatkina, Tatiana 69
Kasjanow, Michaił 49, 133
Kasparow, Garri 29
Khodarkovsky, Michaił 17
Kirkorow, Filipp 75
Kiziu, Siergiej 110
Klebnikov, Paul 57, 58
Kluzik, Joanna 32
Kłoss, Denis 90
Kobzon, Josif 41
Kowaliow, Siergiej 27, 29, 30, 32, 47
Kowalska, Galina 28
Kuleba, Mirosław 32
Kunanbajew, Abaj 48
Kurajew, Andriej 111, 146
Kurbanow Tarhan 93
Kurbski, Andriej 13

Kurczab-Redlich, Krystyna 26
Kurzyniec, Marek 31
Kutajew, Rusłan 101

L

Lebedenko, Igor 142
Lebiedź, Aleksander 34
Lermontow, Michaił 19
Limonow, Eduard 49
Littell, Jonathan 42
Litwinienko, Aleksander 36
Lorinia, Mahdi 111
Lubariew, Arkady 68

Ł

Łatynina, Julia 58
Łukin, Władimir 29
Łużkow, Jurij 41, 68, 98

M

Machmudow, bracia 113
Mahomet, prorok 74, 129
Makanin, Władimir 38
Maksimowska, Marianna 79
Mamiłow, Zakri 129
Manajewa, Milana 43
Mansur, szejik 18
Maradona, Diego 83
Markow, Sergiej 67
Marszałek, Adam 26
Martynow, Danił 89
Maschadow, Asłan 34, 54, 60, 118
Michajłowa, Olga 105
Miedwiediew, Dmitrij 58, 68, 80, 106
Mieszczeriakow, Danił 47
Mikojan, Anastas 20
Miller, Krzysztof 32
Miłaszina, Jelena 74, 127
Miłow, Władimir współautor raportu 12
Mironow, Siergiej 87
Mitrochin, Siergiej 119
Mitzner, Piotr 28

Mołowstwow, Michał 27
Muchudinow, Rusłan 116, 136
Musajew, Tamerlan 102

N

Narcisse, Pierre 75
Nawalny, Aleksiej 47, 78
Nidal, Mahmud Mansur 128
Niemcowa, Żanna 116, 131, 132
Niemcow, Borys 9, 11, 12, 33, 41, 42, 45,
47, 48, 50, 100, 104, 105, 114, 115, 116,
132, 136
Nikonow, Wiaczesław 68
Nisniewicz, Julij 127
Nowikow, Andriej 91
Nuchajew, Choż Ahmed 57
Nuchażijew, Nurdi 102, 103

O

Okudźawa, Bułat 34, 48
Orbakaite, Kristina 97
Orbakas, Mykolas Edmundas 97
Ordżonikidze, Josif 98
Ordżonikidze, Sergo 20
Orieszkin, Dmitrij 68, 76, 118
Orłow, Oleg 27, 70, 139
Ostrowski, Aleksander 120, 121

P

Paniuszkin, Walerij 47
Patruszew, Nikołaj 121
Pavliashvili, Soso 75
Perczenko, Natalia 121
Piotr I Wielki (car) 17
Plotnikow, William 128
Politkowska, Anna 37, 39, 41, 44
Ponomariow, Ilja 106, 145
Ponomariow, Lew 29
Prilepin, Zachar 38, 71, 118
Prochanow, Aleksander 35
Prochorow, Wadim 13, 105, 116
Prusienkowa, Nadieżda 113

Przebinda, Grzegorz 30, 31, 32, 34
Puczkow, Leonid 38
Pugaczowa, Alla 97
Puszkin, Aleksander 19
Putin, Władimir 9, 10, 12, 29, 35, 36, 39,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 54,
55, 58, 59, 60, 61, 62, 63

Q

Quirico, Domenico 126

R

Radujew, Salman 99, 103
Ramzajew, Raszyd 101
Redlich, Andrzej 38
Remizow, Michaił 105
Rogozin, Dmitrij 71
Romanczewa, Irina 46
Romanek, Michał 29
Romanowska, Karolina 38
Rosenberg, Alfred 22
Roszał, Leonid 41
Rotaru, Sofia 75
Rustaweli, Szota 21
Rybakow, Jurij 27
Rybus, Maciej 85
Ryklin, Aleksandr 115

S

Sacharow, Andriej 27, 29, 39
Siluanow, Anton 80
Słucki, Leonid 85, 86
Smaga, Józef 32
Sobczak, Anatolij 48
Sobczak, Ksenia 48
Sobianin, Siergiej 88
Sokołowa, Ksenia 84, 85
Sokołow, Denis 74
Sołżenicyn, Aleksander 30, 35
Stalin, Józef 21, 22, 23
Starikow, Nikołaj 13
Starodubrowskaja, Irina 122

Starowojtowa, Galina 32, 33
Swank, Hilary 83
Szajmijew, Mintimer 68
Szamil, Imam 18
Szancew, Walerij 88
Szaralijew, Szamsaił 117
Szenderowicz, Wiktor 48, 49
Szukalski, Jerzy 26

Ś

Świeży, Janusz 34

T

Tajmashanow, Bekhan 96
Tajmaszanow, Hasan 96
Tamimi, Halifan 111
Taramow Adam 93
Temriukowa, Maria 16
Tierłojewa, Milana 35
Todaszew, Abdulbaki 128
Todaszew, Carnajew 128
Todaszew, Ibrahim 128
Tołstoj, Lew 19
Troicki, Artemij 48
Tyson, Mike 83

U

Umarow, Doku 134

V

Van Herpen, Marcel 37

W

Wawrzyńczak, Aleksander 35, 36, 38
Wieniediktow, Aleksiej 106
Winston, Churchill 23
Wołodarski, Borys 104
Woroncow-Daszkow, Ilarion (Graf) 21
Wróblewski, Andrzej 35
Wyrypajew, Iwan 40

Z

Zacharowa, Marija 106
Zołotow, Wiktor 103
Zwieriew, Siergiej 83
Zychowicz, Juliusz 30

Ż

Żerebcowa, Polina 39, 40
Żurawliw, Aleksiej 89, 100
Żyrinowski, Władimir 85

